

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย
THE THAILAND RESEARCH FUND

รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการการศึกษาการดำรงอยู่และการล่มสลาย
ของอาชีพเครื่องปั้นดินเผาของชุมชนบ้านปากห้วยวังนอง

โดย ผู้ช่วยศาสตราจารย์เวช หกพันนา และ คณะ

กรกฎาคม 2544

สัญญาเลขที่

RDG4/013/2543

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

วันที่.....	3-1-ค.ค. 2546
เลขทะเบียน.....	70238
เลขเรียกอ้างอิง.....	43

โครงการ การศึกษาการดำรงอยู่และการล่มสลาย
ของอาชีพเครื่องปั้นดินเผาของชุมชนบ้านปากห้วยวังนอง

คณะผู้วิจัย

สังกัด

1. ผู้ช่วยศาสตราจารย์เวช หกพันนา	สถาบันราชภัฏอุบลราชธานี
2. ผู้ช่วยศาสตราจารย์จิตรกร โพธิ์งาม	สถาบันราชภัฏอุบลราชธานี
3. อาจารย์วิมลฉัตร มีหนองหว้า	โรงเรียนปทุมพิทยาคม
4. อาจารย์วีระศักดิ์ จารุแพทย์	โรงเรียนปทุมพิทยาคม

สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

ชุดโครงการวิจัยการศึกษาชุมชน (ก.บ.)
ชั้น 14 อาคาร 100 ปี มหาวิทยาลัย
เลขที่ 979/17-21 ถนนพหลโยธิน แขวงสามเสนใน
เขตพญาไท กรุงเทพมหานคร 10400
โทร. 298-0455 โทรสาร 298-0476
Home page : <http://www.tu.ac.th>
E-mail : tu@tu.ac.th

คำนำ

การศึกษาการคงอยู่และการล่มสลายของอาชีพเครื่องปั้นดินเผาชุมชนบ้านปากห้วยวังนอง เกิดขึ้นจาก ปรากฏการณ์ที่ชุมชนได้มีอาชีพนี้อย่างกว้างขวางอยู่ในชุมชนในช่วงเวลาหนึ่ง ภายหลังได้เลิกกิจการลงมากกว่าร้อยละ 50 เป็นแรงผลักดันให้ผู้วิจัยมีความสนใจ และได้เสนอโครงการเพื่อการศึกษาต่อสำนักงานกองทุนสนับสนุนงานวิจัย (สกว.) โดยมีนักวิจัยร่วมโครงการทั้งจากสถาบันราชภัฏอุบลราชธานีและโรงเรียนปทุมพิทยาคม ซึ่งเป็นโรงเรียนมัธยมศึกษาในชุมชน วัตถุประสงค์การศึกษาครั้งนี้คือ เพื่อศึกษาข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับชุมชนและโรงเรียนเพื่อกำหนดหัวข้อในการวิจัยพัฒนาชุมชนแห่งนี้ในระยะที่ 2 ต่อไป

การศึกษานี้ได้รับความร่วมมืออย่างดี จากคณะผู้บริหาร อาจารย์โรงเรียนปทุมพิทยาคมและโรงเรียนบ้านปากห้วยวังนอง ผู้นำในชุมชน ผู้ประกอบการและหัวหน้าหน่วยงาน เช่น นายสุรพล สายพันธ์ นายอำเภอเมืองอุบลราชธานี นายชุมพล รัตนา พัฒนาการอำเภอเมืองอุบลราชธานี และนายนิคม คณทัญญู ประธานสภาอุตสาหกรรมจังหวัดอุบลราชธานี รวมทั้งโครงการนี้ได้รับความช่วยเหลือในด้านเทคนิคการวิจัยและข้อเสนอแนะอื่น ๆ ที่เป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่องานวิจัย จาก ดร.อมรวิทย์ นาคทรัพย์ ผู้ประสานงานโครงการ ที่ทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษาพิเศษตลอดระยะเวลาการดำเนินการวิจัย ดังนั้น จึงส่งผลให้การศึกษาวิจัยครั้งนี้เป็นไปได้ด้วยความราบรื่นและสำเร็จลุล่วงตามวัตถุประสงค์ทุกประการ ดังนั้นคณะผู้วิจัยจึงขอกราบขอบพระคุณอย่างสูงมา ณ โอกาสนี้

การศึกษานี้เป็นการศึกษาชุมชนที่อยู่ไม่ห่างไกล การเดินทางเข้าไปปฏิบัติงานจึงมีความสะดวกสบาย สามารถเข้าไปศึกษาได้ทุกเมื่อเท่าที่มีความต้องการ และได้รับความร่วมมือจากชุมชนเป็นอย่างดี คณะนักวิจัยได้ร่วมกันวิเคราะห์และสรุปทุกประเด็นด้วยความระมัดระวังเป็นอย่างยิ่ง แต่ข้อเสนอรายงานการวิจัยครั้งนี้ อาจมีข้อบกพร่องอยู่บ้าง คณะผู้วิจัยยินดีน้อมรับคำแนะนำจากผู้รู้ทั้งหลายด้วยความยินดี

ผศ.เวช หกพันนา

หัวหน้าโครงการวิจัย

บทสรุปสำหรับผู้บริหาร

การศึกษา “การดำรงอยู่และล่มสลายของอาชีพเครื่องปั้นดินเผาของชุมชนบ้านปากห้วยวังนอง” มีวัตถุประสงค์ในการศึกษา ดังนี้

1. เพื่อศึกษาสภาพชุมชนในด้านประวัติความเป็นมาของชุมชน ในด้านทรัพยากร เศรษฐกิจ ประเพณีและวัฒนธรรม สถานะผู้นำ กลุ่มอาชีพ และกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเกี่ยวกับการประกอบอาชีพ และความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับองค์กรภายนอก
2. เพื่อศึกษา ปัญหา ความต้องการและปัจจัยอื่นที่เกี่ยวข้องกับการดำรงอยู่และล่มสลายของอาชีพเครื่องปั้นดินเผาของชุมชนบ้านปากห้วยวังนอง
3. เพื่อประเมินสถานะของโรงเรียนทางด้านบุคลากร ผู้บริหาร อาคารสถานที่ บทบาทและความร่วมมือของโรงเรียนในการพัฒนาอาชีพเครื่องปั้นดินเผา
4. เพื่อเสนอแนะแนวทางความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชน ในการพัฒนาอาชีพเครื่องปั้นดินเผา

การศึกษานี้ได้ทำการศึกษาในชุมชนบ้านปากห้วยวังนองที่เป็นชุมชนใหญ่ครอบคลุมทั้งตำบลปทุมซึ่งประกอบด้วย 11 หมู่บ้าน 1,885 ครอบครัว ประชากร 9,195 คน ในชุมชนเคยมีผู้ประกอบอาชีพเครื่องปั้นดินเผา 201 คน ในระหว่างศึกษามีจำนวนผู้ประกอบการอยู่จำนวน 50 คน โดยการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ใช้เทคนิคการวิจัยแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research : PAR) คณะนักวิจัยได้เข้าไปสังเกต สัมภาษณ์ จัดกลุ่มเสวนา ประชุมกลุ่มย่อย ประชุมสัมมนา มีการตรวจสอบข้อมูลเป็นระยะๆ และหลายวิธี นอกนั้นยังใช้เทคนิคการวิจัยเชิงปริมาณร่วมด้วย

ผลการวิจัยพบว่า

1. ชุมชนบ้านปากห้วยวังนองมีอายุประมาณ 60 ปี ทรัพยากรในชุมชนมีแหล่งน้ำที่สำคัญได้แก่ อ่างเก็บน้ำห้วยวังนอง แม่น้ำมูล และ ดินเหนียว ด้านเศรษฐกิจชุมชนอยู่ในระดับปานกลาง รายได้ของชุมชนได้จากเงินเดือน ค่าจ้าง กำไรจากการค้า และการประกอบอาชีพเครื่องปั้นดินเผา ด้านสังคมเนื่องจากเป็นชุมชนชานเมืองและมีขนาดใหญ่ ปัญหาที่เกิดขึ้นจึงมีลักษณะคล้ายสังคมเมือง แต่มีบางส่วนที่ยังคงสภาพสังคมประเพณี คำนึงผู้นำในชุมชนมีความสัมพันธ์ค่อนข้างขัดแย้ง อาชีพของชุมชนประกอบด้วย อาชีพรับราชการมากที่สุด รองลงมาคือรับจ้างทั่วไป ค้าขาย ประกอบอาชีพเครื่องปั้นดินเผาและการเกษตรตามลำดับ กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเป็นไปในลักษณะลอกเลียนแบบจากตัวอย่าง

ที่ประสบผลสำเร็จ โดยไม่ได้ผ่านกระบวนการวิเคราะห์สังเคราะห์อย่างมีระบบ ส่วนความสัมพันธ์กับองค์กรภายนอกเป็นไปอย่างกว้างขวาง

2. อาชีพเครื่องปั้นดินเผาในชุมชนเริ่มต้นจากนายสุวรรณ พงษ์พีระ เป็นผู้นำอาชีพนี้เข้ามาเผยแพร่ ต่อมาผู้ดำเนินรอยตามอย่างกว้างขวาง โดยมีปัจจัยด้านการตลาดเป็นแรงผลักดัน การดำรงอยู่ของอาชีพนี้คือ การที่ผู้ประกอบการไม่มีอาชีพอื่นทำต้องทำอาชีพนี้เป็นหลัก วัสดุหาได้ง่ายในท้องถิ่น การมีความรู้ความสามารถในการผลิตที่หลากหลายและพลิกแพลงได้ ตลอดจนความสามารถในการจัดการเป็นต้น

3. โรงเรียนในชุมชน มีอาคารสถานที่เพียงพอต่อการให้บริการแก่ชุมชน ครูมีภาระการสอนน้อย บางคนมีบ้านพักอยู่ในชุมชนและทำกิจกรรมร่วมกับชุมชนอยู่เสมอ โรงเรียนสามารถทำกิจกรรมร่วมกับชุมชน ไม่มีประวัติการขัดแย้งมาก่อน แต่โรงเรียนยังไม่มียุทธศาสตร์และแผนงานโครงการที่ชัดเจนในการทำกิจกรรมกับชุมชน รวมทั้งโรงเรียนยังมีข้อมูลเกี่ยวกับชุมชนค่อนข้างน้อย

4. โรงเรียนและชุมชนสามารถทำงานร่วมกันได้ โดยที่โรงเรียนต้องรวบรวมข้อมูลของชุมชนทุกด้านเพื่อเป็นข้อมูลสารสนเทศ กำหนดนโยบาย แผนงานโครงการ ที่จะร่วมทำกิจกรรมกับชุมชนให้ชัดเจน ร่วมกับชุมชนสรุปบทเรียนจากการประกอบอาชีพเครื่องปั้นดินเผาเพื่อเผยแพร่ต่อไป เปิดสอนอาชีพเครื่องปั้นดินเผาในโรงเรียน โดยเชิญผู้ประกอบการในชุมชนมาเป็นวิทยากรและใช้สถานประกอบการของวิทยากรเป็นสถานที่ฝึกงานภาคปฏิบัติ

ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยนี้ไปใช้ประโยชน์

หลังจากการศึกษาสิ้นสุดลงผู้วิจัยได้มองเห็นประเด็นที่สำคัญที่น่าจะเป็นประโยชน์ และอาจนำไปใช้กับชุมชนและสถานการณ์ที่ใกล้เคียงกัน ดังนี้

1. บทเรียนจากการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยพบว่า ชุมชนชนานเมืองเป็นชุมชนที่มีความสลับซับซ้อน การรวมกลุ่มเป็นไปเพื่อการแบ่งปันผลประโยชน์ เมื่อกลุ่มไม่สามารถให้ผลประโยชน์แก่ตนได้ก็จะเมินเฉยต่อกลุ่ม การประกอบอาชีพเป็นแบบแก่งแย่งชิงดีชิงเด่น ผู้นำส่วนใหญ่ไม่ได้ให้ความสำคัญต่อความเป็นอยู่ของลูกบ้านเท่าที่ควร แต่จะมองหาผลประโยชน์ที่ตนจะได้เป็นประการสำคัญและจะมีเครือข่ายเชื่อมโยงกับนักการเมือง ซึ่งเป็นปัจจัยทำให้เกิดกลุ่มผลประโยชน์และขัดแย้งกับกลุ่มอื่น ทำให้การใช้เงินทุนพัฒนาหมู่บ้านแยกส่วนกัน ต่างคนต่างทำ ทั้งๆที่เป็นชุมชนเดียวกันมาก่อนแต่ก็ไม่สามารถทำโครงการใหญ่ๆร่วมกันได้ ถึงแม้ว่าจะเคยมีความสามัคคีปรองดองกันอย่างดีมาก่อนก็ตาม ดังนั้น “การพัฒนาชุมชนชนานเมืองควรจะแสวงหารูปแบบที่แตกต่างไปจากหมู่บ้านชนบทที่มีความสอดคล้องและเหมาะสมกับชุมชนนั้น โดยเฉพาะ รวมทั้งวิธีการงบประมาณที่จัดสรรเม็ดเงินลงไปสู่ชุมชนที่

บทคัดย่อ

งานวิจัยเรื่อง “การศึกษาการดำรงอยู่และการล่มสลายของอาชีพเครื่องปั้นดินเผาชุมชนบ้านปากห้วยวังนอง” มีวัตถุประสงค์การวิจัยดังนี้

1. เพื่อศึกษาสภาพทั่วไปของชุมชนในด้านประวัติความเป็นมาของชุมชน ในด้านทรัพยากร เศรษฐกิจ สังคม ประเพณีและวัฒนธรรม สภาพผู้นำ กลุ่มอาชีพ กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเกี่ยวกับการประกอบอาชีพ และความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับองค์กรภายนอก
2. เพื่อศึกษาปัญหาความต้องการและปัจจัยอื่นที่เกี่ยวข้องกับการดำรงอยู่หรือล่มสลายของอาชีพเครื่องปั้นดินเผาของชุมชนบ้านปากห้วยวังนอง
3. เพื่อประเมินสถานะพื้นฐานของโรงเรียนในด้านบุคลากร ผู้บริหาร อาคารสถานที่ บทบาทและความร่วมมือของโรงเรียนกับชุมชนในการพัฒนาอาชีพเครื่องปั้นดินเผา
4. เพื่อเสนอแนะแนวทางความร่วมมือระหว่างโรงเรียนและชุมชนในการพัฒนาอาชีพเครื่องปั้นดินเผา

โดยการศึกษาในชุมชนบ้านปากห้วยวังนองที่เป็นพื้นที่ครอบคลุมพื้นที่ตำบลปทุมทั้งหมด ซึ่งประกอบ ด้วย 11 หมู่บ้าน มี 1,885 ครัวเรือน ประชากร 9,195 คน ในชุมชน เคยมีผู้ประกอบการเครื่องปั้นดินเผากว่า 201 เตา ในระหว่างศึกษายังคงมีเตาเผาเหลืออยู่ 50 เตา โดยใช้วิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ใช้เทคนิคการวิจัยแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research : PAR) คณะนักวิจัยได้เข้าไปสังเกต สัมภาษณ์ กลุ่มเสวนา ประชุมกลุ่มย่อย ประชุมสัมมนา มีการตรวจสอบข้อมูลเป็นระยะ ๆ และหลายวิธี นอกจากนั้นยังใช้เทคนิควิธีวิจัยเชิงปริมาณร่วมด้วย

ผลการวิจัยพบว่า

1. ชุมชนมีอายุประมาณ 60 ปี ทรัพยากรในชุมชนมีแหล่งน้ำสำคัญได้แก่ อ่างเก็บน้ำห้วยวังนอง แม่น้ำมูล และ ดินเหนียว ด้านเศรษฐกิจของชุมชนอยู่ในระดับปานกลาง รายได้ของชุมชนได้จากเงินเดือน ค่าจ้าง กำไรจากการค้าขายและจากการประกอบอาชีพเครื่องปั้นดินเผา สภาพสังคมเนื่องจากเป็นชุมชนชนานเมืองและมีขนาดใหญ่ ปัญหาที่เกิดขึ้น จึงมีลักษณะคล้ายสังคมเมือง มีเพียงบางส่วนที่ยังคงเป็นสังคมประเพณี ด้านผู้นำในชุมชนมีความสัมพันธ์กันค่อนข้างมีความขัดแย้งอาชีพของชุมชนประกอบด้วย อาชีพรับราชการมากที่สุด รองลงมาคือ รับจ้างทั่วไป ค้าขาย ทำเครื่องปั้นดินเผา และการเกษตรตามลำดับ กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเป็นไปในลักษณะลอกเลียนแบบจากตัวอย่างที่ประสบความสำเร็จ โดยไม่ได้ผ่านกระบวนการวิเคราะห์และสังเคราะห์อย่างเป็นระบบ ส่วนความสัมพันธ์กับองค์กรภายนอกเป็นไปอย่างกว้างขวาง
2. อาชีพเครื่องปั้นดินเผาในชุมชนเริ่มต้นจากนายสุวรรณ พงษ์พิระ เป็นผู้นำเข้ามาเผยแพร่ ต่อมาเป็นผู้ดำเนินรอยตามอย่างกว้างขวาง โดยมีปัจจัยด้านการตลาดเป็นแรงผลักดัน การดำรงอยู่

ของอาชีพนี้คือ การที่ผู้ประกอบการไม่มีอาชีพอื่นที่ต้องทำอาชีพนี้เป็นอาชีพหลัก วัสดุหาได้ง่ายจากท้องถิ่น การมีความรู้ความสามารถในการผลิตที่หลากหลายและพลิกแพลงได้ ตลอดจนความสามารถในการจัดการ เป็นต้น

3. โรงเรียนในชุมชน มีอาคารสถานที่เพียงพอต่อการให้บริการชุมชน บุคลากรมีภาระการสอนน้อย ครูบางคนมีบ้านพักอยู่ในชุมชนและทำกิจกรรมกับชุมชนอยู่เสมอ โรงเรียนสามารถทำกิจกรรมร่วมกับชุมชนได้ดี ไม่มีประวัติความขัดแย้งกันมาก่อน แต่โรงเรียนยังไม่มียุทธศาสตร์และแผนงานโครงการที่ชัดเจนในการทำกิจกรรมร่วมกันกับชุมชน รวมทั้งโรงเรียนยังมิข้อมูลเกี่ยวกับชุมชนค่อนข้างน้อย

4. โรงเรียนและชุมชนสามารถทำงานร่วมกันได้ โดยโรงเรียนต้องรวบรวมข้อมูลของชุมชนทุกด้านเพื่อเป็นข้อมูลสารสนเทศ กำหนดนโยบาย แผนงานโครงการที่จะร่วมทำกิจกรรมกับชุมชนให้ชัดเจน ร่วมกับชุมชนสรุปบทเรียนจากการทำอาชีพเครื่องปั้นดินเผาเพื่อเผยแพร่ต่อไป เปิดสอนอาชีพเครื่องปั้นดินเผาในโรงเรียน โดยเชิญผู้ประกอบการในชุมชนมาเป็นวิทยากรและใช้สถานประกอบการของวิทยากรเป็นสถานที่ฝึกงานภาคปฏิบัติ

แบ่งให้หมู่บ้านละเท่าๆกัน รวมทั้งอาจจัดการบริหารชุมชนชนเมืองเป็นแบบพิเศษต่างหากออกไป โดยให้ผนวกทุกหมู่บ้านเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันและงบประมาณร่วมกันไม่ใช่แยกกันใช้”

2. จากการประกอบอาชีพเครื่องปั้นดินเผาของชุมชนพบว่า มีลักษณะที่คล้ายกับการประกอบอาชีพการเกษตร กล่าวคือ เมื่อประชาชนเห็นว่าการประกอบอาชีพเครื่องปั้นดินเผาสามารถให้ประโยชน์ตอบแทนสูงต่อผู้ประกอบการ ประชาชนก็จะมีการเลียนแบบทำตามจนในที่สุดผลผลิตมากเกินไปจนความต้องการทำให้ราคาตกต่ำ ซึ่งเป็นลักษณะเดียวกับอาชีพปลูกมันสำปะหลัง การปลูกข้าวโพด การเลี้ยงสุกร และอาจจะรวมถึงการปลูกยางพาราของเกษตรกรที่กำลังแพร่หลายไปทั่วประเทศในปัจจุบันอีกด้วย ดังนั้น “จึงควรสร้างจิตสำนึกให้แก่ประชาชนในการเลือกประกอบอาชีพ ว่าอย่าทำตามอย่างเพราะเพียงแต่เห็นเขาทำแล้วเขามีรายได้ดีก็เลยทำตาม แต่ต้องให้ทำเมื่อได้ผ่านกระบวนการวิเคราะห์หาลู่ทางอย่างรอบคอบก่อน รวมทั้งการสนับสนุนของหน่วยงานต่างๆทั้งของรัฐและเอกชน ก็ต้องวิเคราะห์ผลดีผลเสียที่จะตามมาอย่างรอบคอบก่อนการให้การสนับสนุนก่อนเสมอ” หรือไม่ก็จูงจูงเงินจูงใจเขาไว้ให้พร้อม

3. ความสัมพันธ์ของโรงเรียนกับชุมชนส่วนใหญ่เป็นความสัมพันธ์กันในการทำกิจกรรมทางวัฒนธรรมประเพณี ส่วนด้านการประกอบอาชีพนั้นมีความสัมพันธ์กันน้อยมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในภาวะวิกฤตเศรษฐกิจความสัมพันธ์ยังมีความห่างเหินยิ่งขึ้น โรงเรียนไม่ให้ความสำคัญของข้อมูลชุมชน ดังนั้นจึงไม่มีสารสนเทศของชุมชน การเรียนการสอนของโรงเรียนแยกส่วนจากชุมชน นักเรียนรู้ในเรื่องนอกชุมชนแต่ไม่รู้จักชุมชนของตนเอง ซึ่งอาจจะเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้นักเรียนที่จบการศึกษาแล้วไม่สามารถช่วยเหลือผู้ประกอบการประกอบอาชีพได้ ดังนั้น “โรงเรียนควรสอนให้นักเรียนรู้จักตนเองก่อน โดย สร้างหลักสูตรท้องถิ่นให้นักเรียนได้เรียนรู้ชุมชนของตน เพื่อเป็นพื้นฐานในการอยู่ร่วมกับชุมชน หลังจากจบการศึกษา โดยให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการสร้างและถ่ายทอดความรู้ให้กับบุคลากรของเขา จะเป็นการเสริมสร้างความภาคภูมิใจให้แก่ผู้ประกอบการและทำให้นักเรียนเห็นความสำคัญของอาชีพในชุมชนของตนอีกด้วย” และสิ่งนี้เองที่จะสร้างความสัมพันธ์อันดีระหว่างโรงเรียนและชุมชนได้เป็นอย่างดี

4. ชุมชนบ้านปากห้วยวังนองเป็นชุมชนที่มีปัญหาในการประกอบอาชีพเครื่องปั้นดินเผา ตามที่ได้กล่าวมาแล้ว ซึ่งเป็นตัวแทนของการประกอบอาชีพทั่วไปในประเทศไทย และเป็นชุมชนส่วนใหญ่ “ การที่สามารถพัฒนาอาชีพเครื่องปั้นดินเผาที่เต็มไปด้วยปัญหามากมายได้ จะเป็นต้นแบบในการแก้ปัญหาให้แก่อาชีพอื่นๆได้อีกอนันต์ ดังนั้นจึงเป็นเรื่องท้าทายสำหรับผู้แสวงหาคำตอบหรือความรู้ในศาสตร์สาขานี้เป็นอย่างยิ่ง แต่กระบวนการดังกล่าวต้องใช้ความมานะพยายามและงบประมาณสูงมาก จึงสมควรที่สถาบันการเงินจะได้ให้การสนับสนุนผู้ที่มีความมุ่งมั่นที่จะแสวงหาคำตอบนี้อย่างเต็มที่”

Abstract

The research on “The existence and the fall of pottery occupation of Pak Huai Wang Nong community” has the following objectives.

1. To study the general characteristics of the community in terms of history, resources, economic, social, tradition and culture, state of leadership, occupation group, the learning process that relates to occupation and the relation between the community and outside organization.
2. To investigate needs and other factors that are related the existence and the fall of pottery occupation in Pak Huai Wang Nong Community.
3. To assess the fundamental state of the school in terms of personal, administrators, buildings, roles and cooperation between the school and the community in the development of pottery occupation.
4. To suggest ways creating cooperation between the school and the community for the development of pottery occupation.

The samples comprise of 11 villages, 1885 families and the population of 9195. The community used to have 201 kiln In 1997 while the research was being conduct, there were 50 kiln left. The study is based on Participatory Action Research using observation, interview, group discussion, and seminars. The collected data was frequently analyzed with many methods. The quantitative research was also applied.

Results. / Findings.

1. The community has existed about 60 years. The important natural resources Huai Wang Nong are reservoirs, the Moon river and clay. The community run a moderate economic activities. Sources of income are mainly salary, wages and profits from pottery selling. It is a big suburban and has the similar problems to urban's problems. Some parts still preserve traditions. Conflicts frequently happened among community leaders. The occupations of the community are government officers., employees, sellers, pottery makers and agriculturists respectively. The learning process are based on imitation of successful examples. The community has good relationship with outside organizations.
2. The pottery occupation was originated by Mr. Suwan Pongpeera and later widely spread because of a heavy demand. The stability of this occupation was due to doing others and the

sufficiency of materials. The capability of producing in variety and the ability in managing also serve its stability.

3. The school provides sufficient places and building in serving the community. Some teachers have residence within the community and interact with the community. The school has good relationship with the community no record of conflict between them but the school still do not have policy and practical plans in running activities with the community.

4. The school and the community can work and support each other. The data of the community must be collected by the school. The policies and plans must be clarified and well established. The school should make conclusions in Pottery lessons and make provisions to the community. Pottery courses should be provided for the students in cooperation with entrepreneurs in the community and resources of them should be used as practical places.

สารบัญ

	หน้า
บทที่ 1 บทนำ.....	1
1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของเรื่อง	1
1.2 วัตถุประสงค์	2
1.3 คำถามหลักในการวิจัย	2
1.4 ขอบเขตการศึกษา	3
1.5 วิธีการและขั้นตอนการดำเนินงาน	4
1.6 ผลที่คาดว่าจะได้รับ	8
1.7 รายชื่อนักวิจัย	9
บทที่ 2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	10
2.1 กลุ่มเศรษฐกิจชุมชน	10
2.2 กลุ่มชุมชนเข้มแข็ง	12
2.2.1 ลักษณะที่บอกถึงความเข้มแข็งของชุมชน	12
2.2.2 ลักษณะที่บ่งบอกถึงความอ่อนแอของชุมชน	17
2.2.3 ปัจจัยใหม่ que เพิ่มความอ่อนแอของชุมชน	24
2.2.4 การศึกษากับระดับความเข้มแข็งของชุมชน	27
2.2.5 ตัวชี้วัดความเข้มแข็งของชุมชน	30
2.3 ปัจจัยที่จะให้โรงเรียนทำงานกับชุมชน	33
2.3.1 การมีวิสัยทัศน์ในเรื่องการศึกษาของชุมชนร่วมกัน	33
2.3.2 การมีส่วนร่วมและความสนับสนุนจากภาคีอื่นๆ	34
2.3.3 โครงสร้างของการจัดการศึกษาเป็นแบบแผนราบ	34
2.3.4 นโยบายการจัดการศึกษาของรัฐ	35
2.3.5 ชุมชนมีเงื่อนไขพื้นฐานเพื่อการพัฒนา	35
2.4 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	36
2.5 ข้อสรุปจากการศึกษาเอกสารและงานวิจัย	49
บทที่ 3 สภาพทั่วไปของชุมชน.....	51
3.1 ประวัติความเป็นมาและการจัดตั้งชุมชน	51
3.2 สภาพของชุมชนในปัจจุบัน	56
3.3 โครงสร้างชุมชน	65
3.4 สถาบันการศึกษาในชุมชน	66

3.5 สถาบันทางศาสนา	67
3.6 ผู้นำในชุมชน	71
3.7 ทรัพยากรในชุมชน	73
3.8 ความสัมพันธ์ของชุมชน	73
3.9 ด้านขนบธรรมเนียมประเพณี	75
3.10 การเรียนรู้ของชุมชน	76
3.11 ผลกระทบจากการประกอบอาชีพต่อชุมชน	76
บทที่ 4 อาชีพเครื่องปั้นดินเผาชุมชนบ้านปากห้วยวังนอง	77
4.1 ประวัติความเป็นมาของอาชีพเครื่องปั้นดินเผา	77
4.2 กระบวนการผลิตเครื่องปั้นดินเผาของชุมชน	80
4.3 วัสดุที่ใช้ในกระบวนการผลิต	85
4.4 กระบวนการผลิตเครื่องปั้นดินเผา	87
4.5 ผู้ประกอบการ	94
4.6 การตลาดของผลิตภัณฑ์เครื่องปั้นดินเผา	95
4.7 ประเภทผลิตภัณฑ์	101
4.8 การศึกษาคุณลักษณะเชิงประกอบการของผู้ประกอบ	111
บทที่ 5 สถานภาพสถานศึกษาในชุมชน	116
5.1 โรงเรียนบ้านปากห้วยวังนอง	116
5.2 โรงเรียนปทุมพิทยาคม	120
5.3 การศึกษาสำรวจความคิดเห็น	124
บทที่ 6 ศักยภาพของชุมชน และ โรงเรียนในการทำงานร่วมกัน	131
6.1 กิจกรรมที่เกิดขึ้นในชุมชน	131
6.1.1 กิจกรรมโรงเรียนสีขาว	131
6.1.2 กิจกรรมกำจัดขยะป้องกันไข้เลือดออก	132
6.1.3 กิจกรรมมูลนิธิเกษตรกรไทยตำบลปทุม	133
6.1.4 กิจกรรมกลุ่มแม่บ้านตำบลปทุม	133
6.1.5 กิจกรรมลูกผักตบชวา	133
6.1.6 กิจกรรมประเพณีลอยกระทง	134
6.2 กิจกรรมกลุ่มออมทรัพย์ในชุมชน	134
6.2.1 กลุ่มออมทรัพย์ทิวพรวาชมงคล	134
6.2.2 กลุ่มส่งเสริมอาชีพเครื่องปั้นดินเผา	137

6.3.2 ชุมชน จุดแข็งที่ควรส่งเสริม และ จุดอ่อนที่ควรแก้ไข	127
6.4 โอกาสที่โรงเรียนกับชุมชนจะทำงานร่วมกัน	130
6.4.1 โอกาสที่โรงเรียนจะทำงานร่วมกับชุมชน	130
6.4.2 โอกาสในการพัฒนาอาชีพเครื่องปั้นดินเผา	132
บทที่ 7 บทสรุป	134
7.1 สภาพทั่วไปของชุมชน	134
7.2 ปัญหาและปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการดำรงอยู่หรือล่มสลายของอาชีพเครื่องปั้นดินเผา	137
7.3 วิเคราะห์สถานการณ์ภาพของโรงเรียน	142
7.4 วิเคราะห์จุดอ่อนจุดแข็งโอกาสและอุปสรรคในการพัฒนาอาชีพเครื่องปั้นดินเผา	143
7.5 โอกาสในการพัฒนาอาชีพเครื่องปั้นดินเผา	145
ข้อเสนอแนะในการวิจัย	146
ภาคผนวก	
รายงานการประชุมผู้ประกอบการโครงการศึกษาการเรียนรู้	164
สรุปผลการประชุมกลุ่มผู้ประกอบการ	168
รายงานการประชุมผู้นำชุมชนบ้านปากห้วยวังนอง	171
รายงานการประชุมผู้ประกอบการอาชีพเครื่องปั้นดินเผา	177
บันทึกการสังเกตการณ์	180

สารบัญภาพ

รูปที่	หน้า
1.1 การประชุมนักวิจัย	5
1.2 การประชุมผู้ประกอบการเครื่องปั้นดินเผา	6
1.3 การประสานงานกับฝ่ายบริหารโรงเรียน	7
1.4 การประชุมอาจารย์โรงเรียนปทุมพิทยาคม	7
1.5 การประชุมผู้นำชุมชน	8
3.1 แผนที่อำเภอเมืองอุบลราชธานี	51
3.2 ทางเข้าชุมชนบ้านปากห้วยวังนอง	52
3.3 แผนที่ตำบลปทุมระยะแรก	53
3.4 แผนที่แสดงการแยกหมู่ที่ 1 ออกเป็นหมู่ที่ 3 และแยกหมู่ที่ 2 เป็นหมู่ที่ 4	53
3.5 แผนที่แสดงการแยกหมู่ที่ 1 ออกเป็นหมู่ที่ 6 และแยกหมู่ที่ 3 เป็นหมู่ที่ 5	54
3.6 แผนที่แสดงการแยกหมู่ที่ 2 ออกเป็นหมู่ที่ 7 และแยกหมู่ที่ 3 ออกเป็นหมู่ที่ 8	54
3.7 แผนที่แสดงการแยกหมู่ที่ 5 ออกเป็น หมู่ที่ 9	55
3.8 แสดงการแยกหมู่ที่ 4 ออกเป็นหมู่ที่ 10 และแยกหมู่ที่ 6 ออกเป็นหมู่ที่ 11	55
3.9 แสดงกระแสน้ำรอบ ๆ ชุมชน	56
3.10 สภาพร้านค้าข้างถนนสมเด็จ	58
3.11 ชาวบ้านผลิตเครื่องปั้นดินเผา	59
3.12 อาชีพปลูกผัก	59
3.13 แผนภาพแสดงสัดส่วนอาชีพต่าง ๆ	60
3.14 ถนนสมเด็จตัดผ่ากลางชุมชน	61
3.15 ถนนคูขนานในชุมชน	61
3.16 ถนนลูกรังในชุมชน	62
3.17 ลักษณะการตั้งบ้านเรือน	62
3.18 บ้านเรือนข้างถนนสมเด็จ	63
3.19 บ้านจัดสรร	64
3.20 บ่อน้ำบาดาล	64
3.21 แผนที่ชุมชนแสดงการแบ่งเขตการปกครอง	65
3.22 โรงเรียนบ้านปากห้วยวังนอง	66

รูปที่	หน้า
3.23 โรงเรียนปทุมพิทยาคม	67
3.24 วัดใหม่ประชาสรรค์	68
3.25 วัดมงคลโกวิทาราม	69
4.1 แสดงขั้นตอนการเตรียมดิน	80
4.2 แสดงขั้นตอนการเหยียบดิน	81
4.3 การขึ้นรูปด้วยปั้นหมุนไฟฟ้า	82
4.4 การปั้นกระถาง	83
4.5 การเรียงกระถางในเตาเผา	83
4.6 กระเบื้องเคลือบ	84
4.7 เتامังกร	84
4.8 เตากลม	85
4.9 แสดงการกองดินของผู้ประกอบการ	85
4.10 กองฟืนไม้ป่า	86
4.11 กองฟืนไม้ยูคาลิปตัส	87
4.12 เครื่องตีดิน	88
4.13 เครื่องอัดดิน	89
4.14 การนวดดินด้วยมือ	89
4.15 การปั้นผลิตภัณฑ์	90
4.16 การขึ้นรูปกระถาง	91
4.17 การตากผลิตภัณฑ์	91
4.18 การบรรจุผลิตภัณฑ์เข้าเตาเผา	92
4.19 การเผาผลิตภัณฑ์	93
4.20 รูปผลิตภัณฑ์	94
4.21 ไหล้น	101
4.22 ไหของ	102
4.23 กระออม	102
4.24 ครกจั่วที่ใช้เป็นของฝากที่ระลึกหรือใช้จำหน่าย	103
4.25 ครกทั่วไป	103
4.26 กระถางทั่วไป	104

รูปที่	หน้า
4.27 กระถางรูปดอกไม้	105
4.28 กระถางลายอิฐ	105
4.29 กระถางปากกว้าง	106
4.30 กระถางรูปดอกไม้ชนิดมีหู	106
4.31 กระถางทรงเตี้ย	107
4.32 จานรองกระถาง	107
4.33 กระถางฉลุลายแขวน	107
4.34 กระถางรูปนกยูง	108
4.35 อ่างบัวพร้อมขาตั้ง	108
4.36 กระถางบัวขนาดใหญ่รวมชุดขาตั้ง	109
4.37 อ่างบัวแบบอื่น ๆ	109
4.38 แจกันใหญ่	110
4.39 ถ้วยกาแฟและกระถางเล็ก	110
4.40 ลานค้าชุมชน	111
5.1 แสดงสภาพทั่วไปของโรงเรียนบ้านปากห้วยวังนอง	116-117
5.2 โรงเรียนปทุมพิทยาคม	120-121
7.1 แสดงการเรียนรู้ของชุมชน	157

สารบัญตาราง

ตารางที่	หน้า
3.1 แสดงจำนวนครัวเรือนประชากรและรายได้เฉลี่ยของแต่ละหมู่บ้าน	57
3.2 แสดงจำนวนผู้ประกอบการอาชีพต่าง ๆ ในชุมชน	60
3.3 ผู้นำหมู่บ้าน	71
3.4 สมาชิกสภาองค์การบริหารส่วนตำบลปทุม	71-72
3.5 ผู้อาวุโสหรือผู้ทรงภูมิปัญญา	72-73
4.1 ตารางแสดงการคำนวณค่าใช้จ่ายต่อการเผา 1 ครั้ง	98
4.2 ตารางแสดงการคำนวณต้นทุนกำไรในการเผาต่อ 1 ครั้ง	100
4.3 แสดงข้อมูลส่วนตัวและการประกอบอาชีพของผู้ตอบแบบสอบถาม	111-112
4.4 แสดงค่าเฉลี่ยของคุณลักษณะเชิงประกอบการด้านต่าง ๆ	113
4.5 แสดงสมรรถภาพด้านต่าง ๆ ของผู้ประกอบการ	114
5.1 ความคิดเห็นของบุคลากรของโรงเรียนต่อสภาพทั่วไปของชุมชน	125
5.2 แสดงความคิดเห็นของบุคลากรต่อผู้นำในชุมชน	126
5.3 ความคิดเห็นต่อการประกอบอาชีพเครื่องปั้นดินเผาของชุมชน	127
5.4 เปรียบเทียบความคิดเห็นของบุคลากรระหว่างโรงเรียนปทุมพิทยาคมและ โรงเรียนปากห้วยวังนอง	127
7.1 แสดงปัจจัยและการดำรงอยู่และล่มสลายของอาชีพเครื่องปั้นดินเผา	153

บทที่ 1

บทนำ

การศึกษากระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเครื่องปั้นดินเผาบ้านปากห้วยวังนอง

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของเรื่อง

ชุมชนเครื่องปั้นดินเผาบ้านปากห้วยวังนองมีประชากรที่ประกอบการเครื่องปั้นดินเผาสูงที่สุดเมื่อปี 2540 มีจำนวน 201 ราย จากจำนวน 300 กว่ารายทั้งจังหวัดอุบลราชธานี เป็นการประกอบอาชีพในรูปแบบอุตสาหกรรมในครัวเรือน จากการศึกษาเบื้องต้นทราบว่าชุมชนดังกล่าวได้เริ่มต้นอาชีพนี้โดยนายสุวรรณ พงษ์พิระ ได้อพยพมาตั้งถิ่นฐานและประกอบอาชีพเครื่องปั้นดินเผาเป็นคนแรก นายสุวรรณ พงษ์พิระ เป็นผู้นำเทคนิคการผลิตเครื่องปั้นดินเผามาเผยแพร่ให้กับชุมชน โดยเริ่มต้นขยายไปสู่ลูกและคนในชุมชนโดยลำดับ และในปี 2541 กิจการของผู้ประกอบการเครื่องปั้นดินเผาได้เริ่มทรุดตัวลงเนื่องจากผลกระทบจากวิกฤตเศรษฐกิจ ผู้ประกอบการจำนวนมากได้หยุดดำเนินการไปแต่ก็มีบางส่วนที่ยังคงดำเนินการอยู่จนถึงปัจจุบัน ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นกับการประกอบการอาชีพเครื่องปั้นดินเผาของชุมชนดังกล่าวมาแล้วมีประเด็นที่น่าสนใจหลายประการ เช่น ชุมชนมีกระบวนการเรียนรู้อาชีพนี้อย่างไร ปัจจัยอะไรทำให้ชุมชนมีการเอาอย่างและเริ่มดำเนินการ ผู้ประกอบการที่ยังคงดำเนินการอยู่ในปัจจุบันกับผู้ประกอบการที่หยุดกิจการไปแล้วมีอะไรที่แตกต่างกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งกระบวนการเรียนรู้ของทั้ง 2 กลุ่ม มีอะไรแตกต่างกันบ้าง

เนื่องจากอาชีพเครื่องปั้นดินเผาของชุมชนดังกล่าวนี้เป็นการประกอบธุรกิจอุตสาหกรรมในครัวเรือนที่เคยสร้างงานให้คนในชุมชนมากถึงประมาณ 2,000 คน มีเงินทุนเวียนในธุรกิจเป็นจำนวนมากจึงเป็นอาชีพที่สามารถจะสร้างรายได้ให้แก่ชุมชนได้เป็นอย่างดี เป็นการสร้างความเข้มแข็งด้านเศรษฐกิจชุมชนได้ เศรษฐกิจเป็นฐานรากที่สำคัญของชุมชน ถ้ามีการศึกษากระบวนการเรียนรู้ของอาชีพนี้จะทำให้ทราบกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนต่อการประกอบการธุรกิจอุตสาหกรรมเครื่องปั้นดินเผาโดยตรง ซึ่งจะนำไปสู่การพัฒนาอาชีพเครื่องปั้นดินเผาให้มีความมั่นคงยิ่งขึ้น นอกจากนี้ยังจะขยายผลไปสู่การพัฒนาอาชีพอื่น ๆ ได้อย่างกว้างขวาง รวมทั้งจะก่อให้เกิดกระบวนการชุมชนที่จะคิดแปลงและพัฒนาไปใช้ในเรื่องอื่น ๆ และเนื่องจากการศึกษารั้วนี้จะมีกระบวนการทำงานระหว่าง โรงเรียน ชุมชน นักวิชาการ นักพัฒนาและองค์กรที่เกี่ยวข้อง ดังนั้น จึงเป็นการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนด้วยกันระหว่างคนกับชุมชน ระหว่างชุมชนกับโรงเรียน เป็นต้น และจะสร้างจิตสำนึกต่อชุมชนให้แก่โรงเรียนจนในที่สุดโรงเรียนจะได้ปรับกิจกรรมภายในโรงเรียน เช่น หลักสูตร การเรียนการสอน และการบริหารแผนงานนโยบายให้สอดคล้องกับชุมชน อันเป็นแนวทางที่จะพัฒนาโรงเรียน นักเรียนและชุมชนไปพร้อม ๆ กัน

เนื่องจากการศึกษากระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเครื่องปั้นดินเผา นี้ นอกจากจะศึกษาสภาพทั่วไป (R_1) แล้ว ยังมีขั้นตอนการพัฒนา (D_1 หรือ R_2) ซึ่งจะมีความเกี่ยวข้องกับบุคคลและหน่วยงานหลายหน่วย เช่น ผู้นำชุมชน ผู้ประกอบการ องค์การบริหารส่วนตำบล โรงเรียน นักวิชาการ นักพัฒนาและอื่น ๆ ขึ้นอยู่กับลักษณะของโครงการที่จะกำหนดขึ้นในภายหลัง โดยบุคคลและหน่วยงานดังกล่าวข้างต้นจะร่วมทำงานกันอย่างใกล้ชิดโดยกระบวนการแบบมีส่วนร่วม จึงเป็นการสร้างความสัมพันธ์อันดีต่อกันไปในตัว ได้เรียนรู้ไปพร้อมกัน ดังนั้น จึงเป็นการสร้างเครือข่ายให้กับชุมชน เป็นโอกาสให้ผู้ประกอบการได้มีความเอื้ออาทรช่วยเหลือเกื้อกูลกัน จนอาจเกิดการรวมกลุ่มผู้ประกอบการขึ้น เพื่อพัฒนาอาชีพของคนให้มีความเข้มแข็ง และมั่นคงยิ่งขึ้น และยังสามารถนำกระบวนการดังกล่าวไปขยายผลในการพัฒนาการประกอบอาชีพอื่น ๆ ที่มีลักษณะใกล้เคียงกันได้

1.2 วัตถุประสงค์

1.2.1 เพื่อศึกษาสภาพทั่วไปของชุมชนในด้านประวัติความเป็นมาของชุมชน ในด้านทรัพยากร เศรษฐกิจ สังคม ประเพณีและวัฒนธรรม สภาพผู้นำ กลุ่มอาชีพ กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเกี่ยวกับการประกอบอาชีพ ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับองค์กรภายนอก

1.2.2 เพื่อศึกษาปัญหาความต้องการและปัจจัยอื่นที่เกี่ยวข้องกับการดำรงอยู่หรือล่มสลายของอาชีพเครื่องปั้นดินเผาของชุมชนบ้านปากห้วยวังนอง

1.2.3 เพื่อประเมินสถานะพื้นฐานของโรงเรียนในด้านบุคลากร ผู้บริหาร อาคารสถานที่ บทบาทและความร่วมมือของโรงเรียนกับชุมชนในการพัฒนาอาชีพเครื่องปั้นดินเผา

1.2.4 เพื่อเสนอแนะแนวทางความร่วมมือระหว่างโรงเรียนและชุมชนในการพัฒนาอาชีพเครื่องปั้นดินเผา

1.3 คำถามหลักในการวิจัย

1.3.1 อะไรเป็นปัจจัยในการดำรงอยู่ของอาชีพเครื่องปั้นดินเผาในชุมชนบ้านปากห้วยวังนอง

1.3.1.1 ปัจจัยการประกอบอาชีพเครื่องปั้นดินเผา มีสถานะเป็นอาชีพหลักหรืออาชีพเสริมของคนในชุมชน

1.3.1.2 ในกลุ่มที่ประสบความสำเร็จในการสืบทอดอาชีพนี้ มีอะไรเป็นปัจจัยเงื่อนไขสำคัญต่อการดำรงอยู่ของอาชีพนี้

1.3.1.3 ในกลุ่มที่ได้เลิกประกอบอาชีพนี้ไปแล้วมีอะไรเป็นปัจจัยเงื่อนไขสำคัญต่อการเลิกทำอาชีพนี้

1.3.2 การสร้างความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชนในการพัฒนาอาชีพเครื่องปั้นดินเผาจะส่งผลให้ชุมชนเข้มแข็งขึ้นได้หรือไม่อย่างไร

1.3.2.1 สถานะพื้นฐานของโรงเรียนและชุมชนบ้านปากห้วยวังนองเป็นอย่างไร

- 1.3.2.2 กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนในการพัฒนาอาชีพเครื่องปั้นดินเผาเป็นอย่างไร
- 1.3.2.3 ทักษะของชุมชนต่ออาชีพเครื่องปั้นดินเผาเป็นอย่างไร
- 1.3.2.4 แบบแผนและกระบวนการเรียนรู้เรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่นในโรงเรียนเป็นอย่างไร
- 1.3.2.5 โรงเรียนและชุมชนบ้านปากห้วยวังนองจะมีบทบาทร่วมกันในการพัฒนาอาชีพเครื่องปั้นดินเผาอย่างไรบ้าง

1.4 ขอบเขตการศึกษา

1.4.1 พื้นที่ศึกษา

ชุมชนบ้านปากห้วยวังนอง ประกอบด้วย 9 หมู่บ้าน ได้แก่ หมู่ที่ 1-9 ตำบลปทุม อำเภอมือง จังหวัดอุบลราชธานี

1.4.2 ประเด็นที่ศึกษา

1.4.2.1 สภาพทั่วไปของชุมชน ได้แก่

- 1) ประวัติความเป็นมาของชุมชน
- 2) การประกอบอาชีพของชุมชน รูปแบบการผลิต การบริโภคของชุมชน ค่านิยมเกี่ยวกับอาชีพ

3) กลุ่มอาชีพและเครือข่ายอาชีพของชุมชน การตลาดและแหล่งสนับสนุน

4) โครงสร้างทางสังคม ระบบความสัมพันธ์ภายในชุมชน กลุ่มของชุมชน

1.4.2.2 ภาวะผู้นำของชุมชน เน้นศึกษาภูมิหลัง ประวัติการศึกษา ประสบการณ์และอาชีพ รวมทั้งงานที่สำคัญของผู้นำเหล่านั้น บทบาทในการกระตุ้นการเรียนรู้ของผู้นำ

1.4.2.3 กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเกี่ยวกับการประกอบอาชีพเครื่องปั้นดินเผา

1) องค์ประกอบความรู้อาชีพเครื่องปั้นดินเผาทั้งด้านตัวความรู้ การถ่ายทอดและการขยายความรู้ เทคโนโลยีที่ใช้ในอาชีพเครื่องปั้นดินเผา

2) ผู้ศึกษา ผู้รู้ ผู้ถ่ายทอดความรู้

3) การสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น

4) ปัจจัย / เงื่อนไขในการคงอยู่ของภูมิปัญญาท้องถิ่น

1.4.2.4 สภาพที่เกี่ยวข้องต่อการดำรงอยู่และล่มสลายของอาชีพเครื่องปั้นดินเผา

1) จำนวนผู้ประกอบการในฐานอาชีพหลักและอาชีพเสริม

2) ตลาด

3) รายได้

4) การลงทุนของผู้ประกอบการโดยเปรียบเทียบกับรายได้

5) ค่านิยมต่ออาชีพเครื่องปั้นดินเผา

1.4.2.5 ความสัมพันธ์ภายในชุมชน ปัจจัยที่ก่อให้เกิดความร่วมมือในกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชน เช่น กิจกรรมทางศาสนา กิจกรรมออมทรัพย์และงานประเพณีต่าง ๆ

1.4.2.6 สภาพทั่วไปของโรงเรียน ได้แก่ ประวัติความเป็นมา บุคลากรของโรงเรียน งบประมาณ อาคารสถานที่ การจัดการเรียนการสอน ความต้องการของโรงเรียน ปัญหาและอุปสรรคในการดำเนินงาน

1.4.2.7 ความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชนในการทำกิจกรรมต่าง ๆ ทักษะคติของชุมชน ต่อโรงเรียน และโรงเรียนต่อชุมชน ความร่วมมือของโรงเรียนกับชุมชนในการพัฒนาอาชีพเครื่องปั้นดินเผา

1.5 วิธีการและขั้นตอนการดำเนินงาน

1.5.1 แหล่งข้อมูลและวิธีการเก็บข้อมูล

แหล่งข้อมูลเป็นข้อมูลจากบุคคล ครอบครัว กลุ่มคน องค์กร สถาบันในชุมชน และข้อมูลจากเอกสาร

1.5.2 กลุ่มเป้าหมาย

1.5.2.1 ผู้นำชุมชนทั้งผู้นำที่เป็นทางการ และผู้นำไม่เป็นทางการ เช่น ครู พระ และผู้อาวุโสในหมู่บ้าน

1.5.2.2 ผู้ประกอบการเครื่องปั้นดินเผาในหมู่บ้าน เจ้าของภูมิปัญญาในชุมชนและผู้ที่เกี่ยวข้อง

1.5.2.3 ผู้บริหารโรงเรียนปทุมพิทยาคม และโรงเรียนบ้านปากห้วยวังนอง

1.5.2 วิธีการเก็บข้อมูล

ใช้การสัมภาษณ์ สังเกต เสนวนากลุ่มย่อย และการสนทนา

1.5.3 ขั้นตอนการดำเนินงาน

1.5.3.1 ประชุมนักวิจัย หลังจากได้รับอนุมัติโครงการ หัวหน้าโครงการเรียกประชุมนักวิจัย เพื่อสร้างความเข้าใจในโครงการ วางแผนดำเนินงานและมอบหมายงานรับผิดชอบแต่ละคนในการลงพื้นที่และการเก็บข้อมูล

รูปที่ 1.1 การประชุมนักวิจัย

1.5.3.2 ประสานงานกับผู้นำชุมชน ผู้บริหารโรงเรียนเพื่อแจ้งให้ทราบถึงการดำเนินงานโครงการทั้งในรูปของเอกสารและการนำทีมนักวิจัยเข้าร่วมชี้แจงต่อผู้บริหารและผู้นำชุมชน

1.5.3.3 ประชุมผู้ประกอบการและผู้นำชุมชนเพื่อเสวนาเกี่ยวกับสภาพทั่วไปของชุมชน ประวัติความเป็นมาของชุมชน ประวัติความเป็นมาของเครื่องปั้นดินเผา สภาพปัญหาของเครื่องปั้นดินเผาในชุมชน องค์กรที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับอาชีพเครื่องปั้นดินเผา และการรวมกลุ่มของผู้ประกอบการ

รูปที่ 1.2 การประชุมผู้ประกอบการเครื่องปั้นดินเผา

1.5.3.4 รวบรวมข้อมูลที่ได้จากการประชุมให้เป็นหมวดหมู่ เพื่อตรวจสอบความสมบูรณ์และความถูกต้องของข้อมูล พร้อมทั้งจะทำการตรวจสอบและหาข้อมูลเพิ่มเติม

1.5.3.5 การเก็บข้อมูลและการตรวจสอบข้อมูล

การเก็บข้อมูลเพิ่มเติมซึ่งมีผลสืบเนื่องมาจากการประชุมครั้งที่หนึ่งและหรือข้อมูลอื่น ๆ กระทำโดยการสัมภาษณ์ผู้นำ ผู้อาวุโส ผู้รู้ รวมทั้งผู้ประกอบการและประชาชน นอกจากนั้นยังใช้การประชุมกลุ่มย่อยเฉพาะ ผู้นำ ผู้ประกอบการ กลุ่มสหกรณ์ออมทรัพย์และกลุ่มสนใจ เพื่อเก็บรวบรวมข้อมูลที่จำเป็นและข้อมูลประกอบต่าง ๆ เพื่อให้ทราบข้อมูลบางอย่าง ผู้วิจัยได้ออกแบบแบบฟอร์มให้ผู้ประกอบการนำไปทดลองใช้ นำคืนจากแหล่งอื่น ๆ และทดลองนำวัสดุธรรมชาติในท้องถิ่นมาทำเคลือบ เพื่อให้ผู้ประกอบการนำไปใช้ ในกรณีที่ต้องการทราบพฤติกรรมการทำงานของผู้ประกอบการ ผู้วิจัยได้ให้นักศึกษาเข้าไปทำงานในโรงงาน เพื่อสังเกตเทคนิคการทำงาน และพฤติกรรมการทำงานในการประกอบการในแนวคิด

รูปที่ 1.3 การประสานงานกับฝ่ายบริหารโรงเรียน

รูปที่ 1.4 ประชุมอาจารย์โรงเรียนปทุมพิทยาคม

รูปที่ 1.5 การประชุมผู้นำชุมชน

1.5.3.6 นำข้อมูลมาจัดหมวดหมู่ ตรวจสอบความสมบูรณ์และวิเคราะห์ข้อมูลในด้านต่าง ๆ เพื่อเตรียมพร้อมในการนำเสนอต่อที่ประชุมผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย

1.5.3.7 ประชุมผู้มีส่วนได้ส่วนเสียได้แก่ ผู้นำ ผู้ประกอบการ นักการปกครอง นักพัฒนา และประชาชน เพื่อนำเสนอข้อมูลที่มีอยู่ทั้งหมด สำหรับการร่วมพิจารณาความถูกต้องของข้อมูล รวมทั้งการเสนอแนะแนวทางแก้ไขปัญหาและการพัฒนาอาชีพเครื่องปั้นดินเผาในทุก ๆ ด้าน ทั้งนี้เพื่อหาทางร่วมมือกันกำหนดบทบาทของแต่ละฝ่าย

1.5.3.8 ปรับปรุงข้อมูลเพื่อประมวลผลการศึกษาเกี่ยวกับสถานภาพของชุมชน วิเคราะห์ข้อมูลตามวัตถุประสงค์

1.5.3.9 จัดพิมพ์รายงานการวิจัยเสนอ สกว. (สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย)

1.6 ผลที่คาดว่าจะได้รับ

จากการศึกษาวิจัยเรื่องกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเครื่องปั้นดินเผาบ้านปากห้วยวังนอง จะทำให้ทราบและเกิดผลต่าง ๆ ดังนี้

1.6.1 ทราบสภาพทั่วไปของชุมชนทั้งด้านประวัติความเป็นมาของชุมชน ด้านทรัพยากร เศรษฐกิจ สังคม ประเพณีและวัฒนธรรม สถานะผู้นำ กลุ่มอาชีพ กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเกี่ยวกับการประกอบอาชีพและความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนและองค์การภายนอก

1.6.2 ทราบปัญหาและปัจจัยของการดำรงอยู่หรือล่มสลายของอาชีพเครื่องปั้นดินเผาของชุมชนบ้านปากห้วยวังนอง

1.6.3 ทราบสถานะพื้นฐานของโรงเรียนในด้านบุคลากร ผู้บริหาร อาคารสถานที่ และความร่วมมือระหว่างโรงเรียน กับชุมชน ในการจัดกิจกรรมต่าง ๆ

1.6.4 จะได้แนวทางและข้อเสนอแนะในการพัฒนาอาชีพเครื่องปั้นดินเผาของชุมชนบ้านปากห้วยวังนอง

1.7 รายชื่อนักวิจัย

1.7.1 หัวหน้าโครงการ

ผู้ช่วยศาสตราจารย์เวช	หกพันนา	สถาบันราชภัฏอุบลราชธานี
-----------------------	---------	-------------------------

1.7.2 นักวิจัย

ผู้ช่วยศาสตราจารย์จิตรกร	โพธิ์งาม	สถาบันราชภัฏอุบลราชธานี
--------------------------	----------	-------------------------

อาจารย์วิมลฉัตร	มีหนองหว้า	โรงเรียนปทุมพิทยาคม
-----------------	------------	---------------------

อาจารย์วีระศักดิ์	จารุแพทย์	โรงเรียนปทุมพิทยาคม
-------------------	-----------	---------------------

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จากการศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องเพื่อนำมาเป็นกรอบการศึกษาในครั้งนี้ สามารถจำแนกออกได้เป็น 3 กลุ่ม คือ กลุ่มเศรษฐกิจชุมชน กลุ่มชุมชนเข้มแข็ง และการทำงานร่วมกันระหว่างโรงเรียนกับชุมชน

2.1 กลุ่มเศรษฐกิจชุมชน

การศึกษาเบื้องต้นจากการศึกษาเอกสารเกี่ยวกับชุมชนเข้มแข็งเศรษฐกิจชุมชนและระบบเศรษฐกิจพึ่งตนเองหรือเศรษฐกิจชีวภาวนา รวมทั้งกรณีการประกอบธุรกิจชุมชนที่ประสบผลสำเร็จแล้วพอสรุปได้ดังนี้

กลุ่มเกษตรกรทำสวนยางไม้เรียง อำเภอลำปาง จังหวัดนครศรีธรรมราช ได้ก่อตั้งโรงงานแปรรูปยางด้วยเงินลงทุนของสมาชิกกลุ่มเองได้พัฒนาจนเกิดความเข้มแข็งสามารถซื้อยางดิบจากสมาชิมาแปรรูปยางจำหน่ายโดยตรงกับผู้ส่งออก ทำให้กลุ่มมีความเข้มแข็งมั่นคง ทั้งนี้เนื่องจากผู้ประกอบการอาชีพดังกล่าวมีผู้นำตามธรรมชาติ ที่มีความเข้มแข็งเป็นผู้ประสานงาน จึงทำให้สามารถรวมกลุ่มกันได้และการประกอบการประสบผลสำเร็จได้ด้วยการรู้จักใช้ทุนของตนให้มีประสิทธิภาพสูงสุด ทุนนั้น ได้แก่ คน โภคทรัพย์ ผลผลิต ปัจจัยการผลิต เงิน ความรู้และประสบการณ์ (เสรี พงษ์พิศ, 2542)

กลุ่มอินแปง อำเภอกุดบาก จังหวัดสกลนคร ได้ทำการแปรรูปน้ำผลไม้บรรจุขวดจำหน่ายจนเป็นที่ต้องการของผู้บริโภคอย่างกว้างขวาง ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากในชุมชนมีผลไม้ (หมากเฒ่า) ซึ่งเป็นต้นทุนในการผลิตและสามารถรับซื้อหมากเฒ่าจากประเทศลาวได้ง่าย รวมทั้งมีผู้นำที่เข้มแข็ง

กลุ่มแม่บ้านนาขาว อำเภอสนามชัยเขต จังหวัดฉะเชิงเทรา ผลิตเต้าเจี้ยวส่งขายให้ เสมอนฟาร์มที่ปทุมธานี บางเขนเคื่อนละ 2000 ขวด โดยเริ่มจากการผลิตจำหน่ายในตลาดมานานได้เกิดการสั่งสมประสบการณ์จนเกิดความชำนาญและมีทุนเพียงพอจึงสามารถดำเนินการได้

กรณีกลุ่มเกษตรกรทำนา นาโสน อำเภอกุดชุม จังหวัดยโสธร ได้ระดมทุนเพื่อทำการก่อตั้งโรงสีชุมชน โดยการหาแนวร่วมจากทั้งภายในชุมชนและภายนอกชุมชนเพื่อให้ได้ทุนก่อสร้างโรงสี ทั้งนี้จากภายในชุมชนมี 100 กว่ารายเป็นเงิน 100,000 บาท จากภายนอกชุมชนแยกเป็น 2 กลุ่ม คือ เอกชนจากกรุงเทพมหานคร 200,000 บาท และจากองค์กรต่าง ๆ ซึ่งเป็นผู้บริโภค 200,000 บาท ในรูปจ่ายเงินให้เป็นค่าซื้อข้าวสารล่วงหน้า ในที่สุดก็สามารถก่อสร้างเสร็จและเปิดดำเนินการได้ ทั้งนี้ก็เนื่องจากชุมชนมีทุนซึ่งเป็นผู้นำที่มีความสามารถ มีข้าวเปลือกที่สามารถผลิตได้มากในชุมชนและมีความคิดที่จะไม่ยอมเสียเปรียบพ่อค้าที่กดราคาข้าวเปลือกและโก่งค่าชั่งในการซื้อขาย

กรณีกลุ่มออมทรัพย์ตำบลคลองเปื้ยะ อำเภोजะนะ จังหวัดสงขลา เป็นกลุ่มออมทรัพย์ที่เริ่มต้นด้วยผู้ก่อตั้งจำนวน 51 คน จนขยายออกไปตั้งตำบลและนอกตำบล สามารถดำเนินการประสบความสำเร็จกลุ่มมีความมั่นคงจนสะสมเงินทุนได้ถึง 43 ล้านบาท โดยนำมากระจายประโยชน์แก่สมาชิกในรูปของเงินปันผล เงินค่าทำศพ เงินตอบแทนคณะกรรมการ เงินบำนาญเลี้ยงชีพ บริจาคเพื่อการกุศล การสงเคราะห์และสาธารณประโยชน์ นอกจากนี้ยังจัดเป็นกองทุนส่งเสริมการศึกษา กองทุนช่วยเหลือสาธารณภัย กองทุนช่วยเหลือสมาชิกเมื่อเสียชีวิต เป็นต้น ความสำเร็จของกลุ่มนี้ขึ้นอยู่กับผู้นำที่มีความเข้มแข็ง เสียสละเพื่อประโยชน์ส่วนรวมและมีความสามารถในการบริหารจัดการ

จากประสบการณ์ทางธุรกิจชุมชนที่ประสบความสำเร็จชี้ให้เห็นว่าธุรกิจชุมชนไม่ได้แยกจากวิถีชุมชนโดยรวม ไม่อาจแยกจากสังคม วัฒนธรรม ประเพณี การผลิต อาชีพหลัก ประสบการณ์และกำลังคนได้ เพราะนี่คือจุดแข็งหรือพื้นฐานสำคัญที่สุดของชุมชน (เสรี พงษ์พิศ, 2542) และพบว่าการพัฒนาชุมชนนั้นไม่ได้เริ่มต้นที่ธุรกิจชุมชนไม่ได้เริ่มต้นที่ทุน แต่เริ่มต้นที่การพัฒนาคน พัฒนาการเรียนรู้ การสะสมประสบการณ์ สะสมทุนทางสังคม วัฒนธรรมและทุนทางเศรษฐกิจไปพร้อมกันจนมีขีดความสามารถเพียงพอที่จะจัดการกับผลผลิตของตนได้ 100 เปอร์เซ็นต์ ทุกขั้นตอนได้อย่างมีประสิทธิภาพ และยังได้กล่าวถึงการส่งเสริมสนับสนุนอุตสาหกรรมและธุรกิจชุมชนว่าไม่ได้เริ่มที่การสร้างโรงงาน หากแต่เริ่มจากการสร้างคน สร้างความรู้ สร้างชุมชนเป็นอันดับแรกแต่ความรู้ของชุมชนไม่ได้เกิดขึ้นได้ง่ายนัก หากแต่ต้องมีเครือข่ายและมีศูนย์การเรียนรู้ที่ตรงกับความต้องการของประชาชน ดังประทีป วีระพัฒนนิรันดร์ ได้กล่าวว่า ศูนย์การเรียนรู้ธุรกิจของชุมชน โดยชุมชน เพื่อชุมชน เป็นเครื่องมือสร้างการเรียนรู้ให้แก่คนในชุมชนอย่างดี เพื่อสร้างปัญญาให้ชุมชนสามารถจัดการทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคมและสิ่งแวดล้อมไปพร้อม ๆ กัน ทั้งนี้เพื่อสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชน นายแพทย์ประเวศ วะสี ได้กล่าวถึงความเข้มแข็งของชุมชนว่าขึ้นอยู่กับ 6 พลัง ได้แก่ พลังคน พลังกลุ่ม พลังทุน พลังธุรกิจ พลังเอื้ออาทรและพลังการเรียนรู้ นอกจากนี้ประทีป วีระพัฒนนิรันดร์ ยังได้กำหนดตัวชี้วัดความเข้มแข็งของชุมชนไว้ 7 ตัว ได้แก่

1. จำนวนผู้นำตามธรรมชาติต่อประชากร
2. จำนวนสมาชิกของกลุ่มต่อประชากร
3. อัตราเพิ่มของจำนวนเงินออมของชุมชน
4. จำนวนองค์กรธุรกิจที่องค์กรชุมชนเป็นเจ้าของ
5. อัตราเพิ่มของเงินสวัสดิการเพื่อคนในชุมชน
6. อัตราเพิ่มของรายได้จากธุรกิจที่ชุมชนเป็นเจ้าของ
7. จำนวนการเป็นสมาชิกขององค์กรภายนอก

จากผลการศึกษางานวิจัยของสันติ หัตถ์สุนทรและคณะ ในการศึกษาการพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจในชุมชนเสนอต่อสำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติมีข้อสรุปว่า ส่วนที่สร้างให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเอง

เองได้นั้นชุมชนต้องมีความพร้อมทางด้านเทคโนโลยี เศรษฐกิจ ทรัพยากร จิตใจความเอื้ออาทรและ สังคมวัฒนธรรม ส่วนความเข้มแข็งของชุมชนจะเกิดขึ้นได้ต้องอาศัย 3 ปัจจัย ได้แก่ ความสมดุลของ ชุมชน ความสามารถของชุมชนในการมีเครือข่ายของชุมชน ส่วนการทำกิจกรรมในชุมชนควรใช้ กระบวนการแบบมีส่วนร่วม โดยใช้ 3 ประสานคือ นักวิชาการ นักพัฒนา และชาวบ้าน

2.2 กลุ่มชุมชนเข้มแข็ง

2.2.1 ลักษณะที่บ่งชี้ถึงความเข้มแข็งของชุมชน

ชุมชนที่มีความเข้มแข็งจะประกอบด้วยลักษณะต่าง ๆ 6 ประการ (อุทัย คลุ้ยเกษม และ อรศรี งามวิทยาพงศ์, กรอบแนวคิดระบบการศึกษากับชุมชน, 2540)

2.2.1.1 โครงสร้างทางสังคมแนวราบ หมายถึง องค์ประกอบต่าง ๆ ของสังคมมีความ สัมพันธ์กันอยู่ในแนวราบหรือแนวนอน เนื่องจากโครงสร้างแบบนี้เป็นเงื่อนไขให้เกิดความร่วมมือ และ เกิดการมีส่วนร่วมของคนทั้งหมดอย่างกว้างขวาง อีกทั้งเป็นโครงสร้างที่เปิดโอกาสให้บุคคลได้เรียนรู้ และแสดงศักยภาพอย่างอิสระอันเป็นปัจจัยหนุนให้เกิดความรักความสามัคคี ซึ่งเป็นรากฐานความเข้ม แข็งและพลังของส่วนรวม

2.2.1.2 มีระบบเศรษฐกิจของชุมชนเป็นแบบพึ่งพาตนเอง (แบบยังชีพ) ระบบ เศรษฐกิจดังกล่าวจะเกิดขึ้นได้ต้องอาศัยความอุดมสมบูรณ์ภายในชุมชน ซึ่งเป็นปัจจัยที่ทำให้ระบบ เศรษฐกิจของชุมชนอยู่ในลักษณะพึ่งตนเองและมุ่งสนองการยังชีพของชุมชนเป็นหลัก ชุมชนจึงสามารถ กำหนดความต้องการและวิธีการจัดการทางเศรษฐกิจได้ด้วยตนเอง และการที่ไม่พึ่งพาผู้อื่นก็มีผลให้ชุม ชนมีอำนาจและความเป็นอิสระเพราะ ไม่ต้องถูกผู้อื่นบีบบังคับให้ยอมตามความต้องการที่ผู้อื่นกำหนด ซึ่งมีลักษณะของการประกอบอาชีพที่สำคัญ 3 ประการ ได้แก่

1) รูปแบบการผลิต การผลิตที่มุ่งตอบสนองความต้องการของตนเองเป็นหลัก มีผลให้สมาชิกไม่จำเป็นต้องค้ำประกันขนขายกับกิจกรรมเศรษฐกิจ แบบเดียวกับที่ถูกกำหนดจากภายนอกเนื่องจากสามารถกำหนดการผลิตตามสภาพของตนเอง คือเน้นการใช้ปัจจัยการผลิตในชุมชน ทั้งแรงงาน วัตถุดิบ ความรู้และเทคโนโลยีของตนเอง เป็นรูปแบบการผลิตที่อาศัยธรรมชาติเป็นควำ กำหนดที่สำคัญ เช่น ผลิตและเก็บเกี่ยวตามฤดูกาล และตามเงื่อนไขอื่น ๆ ของธรรมชาติหรือระบบ นิเวศน์

2) การบริโภค ชุมชนเน้นบริโภคสิ่งที่ผลิตหรือหาได้จากธรรมชาติในท้องถิ่น แม้จะแลกเปลี่ยนผลผลิตที่แตกต่างกันระหว่างชุมชนอยู่ด้วย แต่เป็นการแลกเปลี่ยนสิ่งของมากกว่าซื้อ ขายโดยอาศัยเงินตราแบบเดียวกันหรือไม่แตกต่างกันนัก เงื่อนไขการคมนาคมที่ยากลำบาก มีผลให้อิทธิ พลของภายนอก โดยเฉพาะจากเมือง มีผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการบริโภคของชุมชนน้อย ก็มีอิทธิพลต่อการบริโภคแบบพอยังชีพ การบริโภคในแบบดังกล่าวนี้ เป็นปัจจัยสำคัญที่กำหนดรูปแบบ การผลิตที่กล่าวมา ไม่ให้ทำลายธรรมชาติและเปิดโอกาสให้ธรรมชาติได้ฟื้นฟู ไม่เสียดุลจากกิจกรรม

ทางเศรษฐกิจของมนุษย์ ทรัพยากรธรรมชาติจึงอุดมสมบูรณ์ เป็นปัจจัยหนุนกลับให้ระบบเศรษฐกิจแบบพึ่งตนเอง และปัจจัยความเข้มแข็งประการอื่น ๆ ยังมีฐานที่มั่นคงขึ้นขึ้นอีก

3) การสะสมและกระจายส่วนเกิน การที่ชุมชนผลิตเพื่อสนองตอบการยังชีพของตนเองเป็นหลัก มีผลให้ชุมชนไม่ต้องผลิตส่วนเกินจำนวนมาก เพื่อตอบสนองต่อส่วนอื่น ๆ แบบเดียวกับการผลิตเพื่อขาย นอกจากนี้ รูปแบบของการผลิตและการบริโภคที่กล่าวมา และข้อจำกัดของเทคโนโลยี ที่ทำให้การสะสมอาหารหรือสิ่งของในปริมาณมากและเป็นเวลานาน ทำให้ไม่ได้ตลอดจนความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติ และความสัมพันธ์เชิงสังคมที่มีความเอื้อเพื่อเอื้อกันสูง ทำให้แต่ละชุมชนไม่จำเป็นจะต้องผลิตส่วนเกินมาก เหมือนการผลิตเพื่อขาย

เงื่อนไขสำคัญ ระบบเศรษฐกิจดังที่กล่าวมา จะเกิดขึ้นและดำรงอยู่ได้อย่างยั่งยืนมากน้อยเพียงใด ขึ้นกับเงื่อนไขว่า ชุมชนเป็นเจ้าของหรือมีอำนาจ มีสิทธิ์ในการใช้และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ทั้งที่เกี่ยวข้องกับการอยู่อาศัย ระบบเศรษฐกิจและทรัพยากรธรรมชาติทั่วไป (ที่เกี่ยวข้องกับระบบนิเวศของชุมชน เช่น ป่าไม้ แหล่งน้ำ ฯลฯ) มากน้อยเพียงใดด้วย หากปราศจากเงื่อนไขนี้แล้ว คือชุมชนไม่มีอำนาจจัดการทรัพยากรแต่อำนาจเป็นของรัฐ หรือผู้มีสิทธิ์จากภายนอกที่รัฐมอบอำนาจหรือสัมปทานให้ใช้และจัดการ ย่อมเป็นการยากที่ชุมชนจะสามารถใช้และจัดการทรัพยากร เพื่อตอบสนองความต้องการทางเศรษฐกิจของตนเองได้ และยิ่งยากแก่การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนให้คงสภาพอุดมสมบูรณ์เพื่อเป็นฐานอันยั่งยืนของระบบเศรษฐกิจชุมชนอีกด้วย (อเนก นาคะบุตร , คนกับดิน น้ำ ป่า : จุดเปลี่ยนแห่งความคิด , 2536)

2.2.1.3 ค่านิยมจากศาสนาธรรม ชุมชนจะเข้มแข็งมากน้อยเพียงใด ขึ้นกับค่านิยมที่สมาชิกในชุมชนยึดถือ เพราะค่านิยมเป็นปัจจัยที่กำหนดวัฒนธรรมหรือวิถีชีวิตในด้านต่าง ๆ ชุมชนที่เข้มแข็งจะต้องมีค่านิยมที่ส่งเสริมลักษณะของชุมชนที่เข้มแข็ง คือ ส่งเสริมความเป็นปึกแผ่นหรือความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ด้วยกัน สร้างจิตวิญญาณของความผูกพันต่อชุมชน สนับสนุนการพึ่งตนเอง และสร้างความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติในเชิงพึ่งพา

กรณีชุมชนไทยนั้น ค่านิยมสำคัญที่เป็นปัจจัยส่งเสริมลักษณะความเข้มแข็งของชุมชนที่กล่าวมา คือ ค่านิยมที่มีฐานจากศาสนาธรรม เช่น จากพุทธศาสนา ศาสนาอิสลาม และลัทธิถือผีชุมชนภาคเหนือและภาคอีสาน เนื่องจากความเชื่อที่กล่าวมานี้ สอดคล้องกับวิถีชีวิตของปัจเจกชนและชุมชนที่อยู่ใกล้ชิด และต้องพึ่งพาอาศัยธรรมชาติและมนุษย์ด้วยกันเอง (โดยเฉพาะในกิจกรรมการผลิต) เป็นค่านิยมที่สร้างทัศนคติที่เคารพธรรมชาติ มีความพอใจกับเศรษฐกิจแบบยังชีพหรือพึ่งตนเอง และก่อให้เกิดวัฒนธรรมแบบร่วมมือมากกว่าการแข่งขัน เนื่องจากทุกศาสนาจะสั่งสอนในเรื่องการอยู่ร่วมกันของสรรพชีวิตและความเชื่อมโยงของมนุษย์กับธรรมชาติ และมีข้อธรรมจำนวนมากที่กำหนดแบบแผนการปฏิบัติเกี่ยวกับการใช้ชีวิตของมนุษย์ และการอยู่ร่วมกันในสังคม เช่น ในพุทธศาสนาจะสอนเรื่องศีล 5 , พรหมวิหาร 4 , สังคัตถ 4 , ทิส 6 เป็นต้น ส่วนลัทธิถือผีนั้น ก็เชื่อในเรื่องผีบรรพบุรุษ (ผีปู่ย่า) วิญญาณในธรรมชาติ เช่น นางไม้ แม่คงคา แม่โพสพ ฯลฯ พื้นฐานความเชื่อดังกล่าว เอื้อให้

เกิดการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่มีประสิทธิภาพในด้านการอนุรักษ์ไม่ว่าจะเป็นการใช้ การรักษาฟื้นฟู เพราะบุคคลมีความเคารพและผูกพันจิตใจกับธรรมชาติ

2.2.1.4 กระบวนการเรียนรู้เพื่อชีวิต การศึกษาเป็นปัจจัยสำคัญที่กำหนดระดับความเข้มแข็งของชุมชน เพราะเป็นกลไกหลักซึ่งทำหน้าที่ถ่ายทอด และพัฒนาระบบค่านิยม และกิจกรรมของคนในชุมชน ชุมชนจะดำรงลักษณะความเข้มแข็งไว้ได้มากน้อยเพียงใด ขึ้นกับประสิทธิภาพของกระบวนการศึกษาเรียนรู้ของชุมชน อย่างไรก็ตามความหมายของ “การศึกษา” ในที่นี้ มิใช่หมายถึง การเรียนหนังสือ หรือการศึกษาในสถาบัน เช่น โรงเรียน มหาวิทยาลัย ฯลฯ แต่หมายถึง การเรียนรู้ของบุคคล ในลักษณะของ “กระบวนการ” ที่เกิดขึ้นตลอดเวลา ตลอดชีวิตอย่างไม่หยุดนิ่ง เกิดขึ้นด้วยตนเองหรือด้วยการเรียนรู้จากผู้อื่น และสิ่งแวดล้อมช่วยให้เกิดศักยภาพมากขึ้นในการดำรงชีวิตทุกด้าน มีทักษะของการแก้ไขปัญหาจัดการปัญหา สามารถพัฒนาตนเองและสังคม

กระบวนการศึกษาของชุมชน มีส่วนสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชนเป็นอย่างมาก จากรูปแบบและวิธีการ ดังนี้

1) ฐานการเรียนรู้ แหล่งให้การศึกษาเรียนรู้มีอยู่รอบตัว ทั้งในครอบครัว ในชุมชนและต่างชุมชน ในวัด ในเมือง ในธรรมชาติ ฯลฯ เช่นเดียวกับผู้ให้การเรียนรู้มีมากมายหลากหลาย ทั้งพ่อแม่ ปู่ย่าตายาย พี่ป้าน้าอา เพื่อน พระ-นักบวช-ผู้นำศาสนา ครูช่าง พ่อค้า หมอพื้นบ้าน แม้กระทั่งต้นไม้ สัตว์ป่า สัตว์เลี้ยง ฯลฯ เป็นกระบวนการเรียนรู้ และถ่ายทอดที่เกิดขึ้นตลอดเวลาในวิถีชีวิตของบุคคลอย่างไม่เป็นทางการ มีผลให้บุคคล (เด็ก) สังสมความรู้ ทักษะ ค่านิยม วัฒนธรรมประเพณี ฯลฯ ในเรื่องต่าง ๆ จนสามารถดำรงชีวิตและเลี้ยงชีพของตนเองได้ ช่วยเหลือผู้อื่น และชุมชนได้ รวมทั้งถ่ายทอดสิ่งที่ตนเองเรียนรู้ไปสู่ผู้อื่นได้ด้วย

นอกจากนี้แล้ว บุคคลยังสามารถเรียนรู้ความชำนาญ หรือความรู้เฉพาะด้านได้จากผู้ชำนาญเฉพาะด้าน ซึ่งมีอยู่ในชุมชนทุกแห่ง เช่น ความรู้ด้านการแพทย์ (การใช้สมุนไพร การนวด ฯลฯ) ความรู้ด้านหัตถกรรม เช่น การทอผ้า จักสาน ก่อสร้างบ้านเรือน การตีเหล็ก การหล่อ ความรู้ด้านศิลปะพื้นบ้าน เช่น การกวี การปั้น การวาด การละคร ฯลฯ และความรู้ด้านอื่น ๆ อีกมากมาย เนื่องจากชุมชนสมัยเดิมต้องพึ่งตนเองในทุกด้าน ยังผลให้ชุมชนต้องสังสมและพัฒนาความรู้เพื่อการดำรงชีวิตประจำวัน ทั้งด้านกายภาพ และจิตใจ ในชุมชนบางแห่งจะมีการสะสมความชำนาญเฉพาะด้านไว้เป็นพิเศษอย่างกว้างขวางทั้งชุมชน มีเทคโนโลยีของตนเองที่พัฒนาให้ผลงานโดดเด่นเป็นพิเศษ จนเกิดเป็นอุตสาหกรรมพื้นบ้านที่มีชื่อเสียง ภูมิของชุมชนไทย เช่น บ้านอรัญญิกมีชื่อเสียงด้านการตีดาบ ตีมีด ที่มีคุณภาพดี บ้านช่างหล่อ บ้านบาตร เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีการเรียนรู้ระหว่างชุมชน และเรียนรู้จากเมือง ซึ่งเป็นแหล่งเผยแพร่วัฒนธรรมต่างประเทศและศิลปวัฒนธรรมของชนชั้นสูง รวมทั้งการเมืองการปกครองและการค้าขาย ฯลฯ

ในส่วนของฐานการเรียนรู้ที่ค่อนข้างจะเป็นทางการและมีรูปแบบ คือ การศึกษาตามศาสนาหรือลัทธิความเชื่อของชุมชน เช่น การศึกษาของศาสนาอิสลาม ชุมชนชาวเขา ชาวมอญ ฯลฯ

ในส่วนของชุมชนไทยส่วนใหญ่ นั่น คือ การศึกษาในวัด โดยมีพระเป็นผู้สอน พ่อแม่ก็จะนำเด็กไปฝากกับพระเพื่อให้เล่าเรียนเขียนอ่าน และรับการอบรมด้านจริยธรรม และเรียนรู้วิชาอื่น ๆ ตามความสามารถพิเศษของพระแต่ละรูป ค่านิยมชุมชนกำหนดให้การบวชเรียนในพระพุทธศาสนา เป็นการศึกษาที่ถือกันว่าสูงสุดของชุมชน ผู้ผ่านการบวชเรียนจะเรียกยกย่องกันว่า “ทิด” (บัณฑิต) ถือเป็นผู้มีความรู้ของชุมชน เพราะจะความรู้รอบด้าน เช่น เชี่ยวชาญด้านหนังสือ ด้านการแพทย์ งานช่าง งานศิลป์ ดาราศาสตร์ ฯลฯ โดยที่วิชาการเหล่านี้ จะมีฐานอยู่บนค่านิยมแบบพุทธ ผู้ผ่านการศึกษารับรู้จากวัด จึงเป็นผู้มีความรู้และมีคุณธรรม เมื่อลาสิกขาไป ก็จะเป็นแหล่งการเรียนรู้ทางอ้อมให้แก่บุคคลในครอบครัว ในชุมชน และมักได้รับการยอมรับให้เป็นผู้นำชุมชน

2) เนื้อหา เนื้อหาของการเรียนรู้จะกำหนดจากความต้องการ และความจำเป็นของปัจเจกชน และความต้องการของชุมชนเป็นหลัก และเป็นเนื้อหาในเชิงปฏิบัติมากกว่าทฤษฎี คือ เป็นรูปธรรมมากกว่านามธรรม เพราะหวังผลในการนำไปใช้ในวิถีชีวิตจริงด้านต่าง ๆ ซึ่งหากพิจารณาโดยผิวเผินแล้ว อาจคิดว่าการศึกษาเพื่อชุมชนนี้ไม่มีเนื้อหา แต่ในความเป็นจริงแล้ว กลับครอบคลุมเนื้อหาวิชาต่าง ๆ ไว้อย่างครบถ้วน เพียงแต่เนื้อหาเหล่านี้ มิได้แยกออกมาเป็นรายวิชา หากสอดแทรกอยู่ในการดำเนินชีวิตจริงแต่ละด้าน เช่น วิชาเศรษฐศาสตร์ เรียนรู้จากการผลิต การบริโภค และแลกเปลี่ยนผลผลิต ฯลฯ วิชาจิตวิทยา เรียนรู้จากการติดต่อสัมพันธ์ และอยู่อาศัย ทำงานร่วมกัน วิชารัฐศาสตร์ เรียนรู้จากการปกครองภายในชุมชน วิชาพุทธศาสนา เรียนรู้จากระบบค่านิยมในชุมชน วิชานิเวศวิทยา เรียนรู้จากการทำนาทำสวน การอยู่ใกล้ชิดธรรมชาติ เทคโนโลยีเรียนรู้จากการแสวงหาทางแก้ไขปัญหาอุปสรรคในการกินอยู่และทำมาหากิน เหล่านี้เป็นต้น

กระบวนการศึกษาชุมชนจึงไม่ใช่เพียงการถ่ายทอดหรือลอกเลียนแบบวิธีการปฏิบัติ หากแต่มีเนื้อหาสาระอยู่ในกระบวนการดังกล่าวด้วย ยิ่งไปกว่านั้นคือ การเรียนรู้เนื้อหาในชีวิตประจำวันนี้ ยังเป็นการเพิ่มพูนทักษะในการจัดการด้านต่าง ๆ ให้แก่ผู้เรียนด้วย เนื่องจากมีการปฏิบัติ ฝึกฝน และการคิดอยู่ตลอดเวลาในทุกเนื้อหา และมีการทดสอบประเมินผลด้วยการปฏิบัติจริง เนื้อหาการศึกษา นี้ จึงเป็นภูมิปัญญาของชุมชนที่ช่วยให้ชุมชนแต่ละแห่งดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคง มีความสามารถ ทักษะ และมีพลังในการจัดการทั้งด้านการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ สังคม และแก้ไขปัญหาทั้งหลายของชุมชน

3) กระบวนการเรียนรู้ กระบวนการเรียนรู้ในการศึกษาของชุมชนเกิดขึ้นด้วยวิธีการหลายแบบ ทั้งการสอน การสังเกต การอ่าน การฟัง การถาม การทดลองทำ การเลียนแบบ การคิด ไตร่ตรอง การแลกเปลี่ยน ฯลฯ กระบวนการเรียนรู้ที่หลายรูปแบบนี้ ส่งเสริมให้การเรียนรู้มีประสิทธิภาพ เพราะมีความยืดหยุ่น เหมาะสมกับเนื้อหาที่ไม่เหมือนกัน ความสามารถความถนัดที่ไม่เท่ากันของผู้เรียนและผู้สอนแต่ละคน

กระบวนการเรียนรู้เพื่อชีวิตนี้มีผลให้ชุมชนเกิดความเข้มแข็งได้ เนื่องจาก

3.1) มีประสิทธิภาพในการถ่ายทอดค่านิยม แบบแผนของวิถีชีวิตบุคคลและชุมชนไปสู่คนรุ่นต่อไปได้ อีกทั้งยังพัฒนาศักยภาพในการดำรงชีวิต การทำมาหากิน การแก้ไขปัญหาให้แก่ผู้เรียนด้วยประสิทธิภาพดังกล่าวเกิดขึ้น เนื่องจากกระบวนการเรียนรู้เพื่อชีวิตนี้ ไม่แยกออกจากวิถีชีวิตจริงของบุคคลและชุมชน เนื้อหาและกระบวนการเรียนรู้มีลักษณะองค์รวม (Holistic) และการที่ฐานการเรียนรู้ส่วนมากเป็นบุคคลและธรรมชาติ มีผลให้บุคคลได้เรียนรู้จริยธรรมผ่านกระบวนการศึกษา นอกจากการเรียนรู้ผ่านสถาบันศาสนาในชุมชน ทำให้ผู้เรียนรู้จักการจดความสัมพันธ์กับบุคคลและธรรมชาติในลักษณะเอื้ออาทรซึ่งกันและกัน ไม่เบียดเบียนเอาเปรียบหรือทำลายกัน

3.2) ในกระบวนการเรียนรู้เพื่อชีวิตนี้ จะเกิดกระบวนการพัฒนาสิ่งที่ถ่ายทอดไปด้วย เนื่องจากเป็นการเรียนรู้แบบปฏิสัมพันธ์ และการศึกษาจากการปฏิบัติจะทำให้เกิดการเรียนรู้ใหม่ ๆ เกิดขึ้นด้วย การศึกษาของชุมชนจึงเป็นการพัฒนาองค์ความรู้ทุกด้าน ที่กลายเป็นภูมิปัญญาของชุมชนแต่ละแห่ง

3.3) กระบวนการเรียนรู้เพื่อชีวิต ยังส่งผลทางอ้อมในการพัฒนาปัจจัยความเข้มแข็งอีก 6 ประการของชุมชน และในทางกลับกัน ปัจจัยเหล่านี้ก็ส่งผลกลับให้กระบวนการศึกษาเพื่อชุมชน มีประสิทธิภาพมากขึ้น เช่น โครงสร้างทางสังคมแบบแนวราบ ความสัมพันธ์เชิงสังคม เอื้อให้เกิดการแลกเปลี่ยนการเรียนรู้ระหว่างบุคคลได้มากขึ้น เป็นต้น

2.2.1.5 กลุ่มผู้นำตามธรรมชาติ กลุ่มผู้นำคือ กลไกรูปธรรมในการนำชุมชนไปตามค่านิยม และความต้องการของชุมชน รวมทั้งแก้ไขและคลี่คลายปัญหาหรือวิกฤตการณ์ในชุมชน โดยอาศัยภูมิปัญญาของท้องถิ่น ชุมชนที่เข้มแข็งจะต้องมีกลุ่มผู้นำที่มีอิสระในการตัดสินใจ มีค่านิยมตามที่ชุมชนยึดถือ และมีทักษะในการจัดการ

ปัจจัยประการนี้จะแสดงบทบาทได้มากน้อยเพียงใด ขึ้นอยู่กับปัจจัยด้านโครงสร้างของอำนาจรัฐในด้านการเมือง หากมีการรวมศูนย์ในส่วนกลางมาก หรือมีการแทรกแซงจากอำนาจภายนอกก็จะบั่นทอนอำนาจของกลุ่มผู้นำชุมชนลงไป แต่จะมากหรือน้อยขึ้นกับปัจจัยประกอบอื่น ๆ ภายในชุมชนแต่ละแห่งด้วย เช่น ความเข้มแข็งของโครงสร้างแบบแนวราบในชุมชน ระดับการพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจ หากชุมชนพึ่งตนเองได้มาก อำนาจการจัดการของกลุ่มผู้นำชุมชนก็มีอิสระมาก นอกจากนี้ความเข้มแข็งของค่านิยม ประสิทธิภาพของกระบวนการศึกษาเพื่อชุมชน ระบบความสัมพันธ์ และระดับการปฏิสัมพันธ์ก็เป็นปัจจัยที่กำหนดความเข้มแข็งของกลุ่มผู้นำชุมชนด้วย

2.2.1.6 ระบบความสัมพันธ์เชิงสังคม (Social Relations) ที่แน่นแฟ้น โครงสร้างทางสังคมแบบแนวราบ ระบบเศรษฐกิจแบบพึ่งตนเอง กระบวนการเรียนรู้เพื่อชีวิตระบบเครือญาติ รวมทั้งระบบอุปถัมภ์ที่เอื้อเพื่อช่วยเหลือกันตามค่านิยมจากศาสนธรรมที่กล่าวมาเป็นลำดับ เป็นตัวกำหนดให้ชุมชนมีความสัมพันธ์เชิงสังคม อันเป็นปัจจัยหนึ่งของความเข้มแข็งของชุมชน เนื่องจากเป็นระบบความสัมพันธ์ที่ให้ความสำคัญกับคนมากกว่าผลประโยชน์ (อำนาจ เงิน วัตถุ ฯลฯ) เป้าหมายของความ

สัมพันธ์อยู่ที่คน คือ การช่วยเหลือพึ่งพา และพัฒนาคนและกันด้วยความปรารถนาดี รักใคร่ มีความเอื้ออาทรและเมตตากรุณาต่อกันในฐานะของเพื่อนมนุษย์ กระบวนการเรียนรู้ความสัมพันธ์ในลักษณะนี้จึงส่งเสริมการพัฒนาจิตใจทำให้เกิดจริยธรรม รู้จักการจัดความสัมพันธ์ที่ไม่เบียดเบียนเอาเปรียบกัน อีกทั้งก่อให้เกิดพลังของความร่วมมือร่วมใจในกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชน

2.2.1.7 กลไกที่เอื้อให้เกิดการปฏิสัมพันธ์และการติดต่อสื่อสารที่ต่อเนื่องตลอดเวลา
ชุมชนจะเกิดความเข้มแข็งได้ จำเป็นจะต้องมีการปฏิสัมพันธ์และการติดต่อสื่อสารกันอยู่ตลอดเวลา ระหว่างสมาชิกในชุมชน เพื่อถ่ายทอดและแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร การเรียนรู้ ทักษะคติ และเพื่อปรึกษาหารือในปัญหาของชุมชน ฯลฯ ปัจจัยประการนี้เป็นเงื่อนไขสำคัญของการเกิดความเป็นปึกแผ่นและจิตวิญญาณชุมชน รวมถึงความร่วมมือภายในชุมชน

วิถีชีวิตและกิจกรรมในด้านต่าง ๆ ของชุมชนแต่เดิมนั้น ทั้งเศรษฐกิจ วัฒนธรรม การปกครอง การศึกษา ฯลฯ มีกลไกที่เอื้อให้เกิดการปฏิสัมพันธ์และการติดต่อสื่อสารต่อเนื่องอยู่ตลอดเวลา ทำให้สมาชิกของชุมชนได้พบปะกัน ทำกิจกรรมด้วยกันคราวละมาก ๆ หรือทั่วทั้งชุมชน โดยไม่จำเป็นต้องสร้างกิจกรรมหรือเครื่องมือเพื่อการพบปะหรือการสื่อสารขึ้นมาโดยเฉพาะอีก เช่น ระบบการผลิตที่ต้องช่วยเหลือลงแรงกัน รูปแบบและวิธีการของการศึกษาในกระบวนการเรียนรู้เพื่อชีวิต รวมทั้งประเพณีและวัตรปฏิบัติตามค่านิยมทางศาสนา เช่น การไปวัดในวันพระ การทำบุญในวันสำคัญทางศาสนา การไปมัสยิดในวันศุกร์ ประเพณีของงานบวช งานศพ งานแต่งงาน ฯลฯ สร้างให้เกิดการพบปะของสมาชิกในชุมชนอย่างสม่ำเสมอ คนในชุมชนจึงรู้จักกันหมด และรู้จักครอบคลุมไปถึงพ่อแม่พี่น้องเครือญาติด้วย

การปฏิสัมพันธ์ที่ต่อเนื่องอย่างมากมาย เป็นปัจจัยส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้ และเกิดความร่วมมือร่วมใจระหว่างกัน สร้างความเป็นปึกแผ่น และจิตวิญญาณของชุมชนให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น

2.2.2 ลักษณะที่บ่งบอกถึงความอ่อนแอของชุมชน

ชุมชนที่มีความอ่อนแอเป็นลักษณะที่ตรงข้ามกับชุมชนเข้มแข็ง และมีลักษณะที่เป็นองค์ประกอบแยกออกเป็น 2 ส่วน คือ ปัจจัยความเข้มแข็งเดิมที่เปลี่ยนแปลงไป และปัจจัยเสริมความอ่อนแอ (อุทัย คุณเกษม และอรศรี งามวิทยาพงษ์ ในเรื่องเดียวกัน) ดังนี้

2.2.2.1 โครงสร้างทางสังคมแบบแนวดิ่ง โครงสร้างทางสังคมแบบแนวดิ่งของชุมชนเป็นปัจจัยสำคัญที่กำหนดให้ชุมชนเกิดความอ่อนแอ เนื่องจากโครงสร้างทางสังคมแบบนี้ ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลและระหว่างกลุ่ม (องค์กร) เป็นแบบใช้อำนาจหรือแบบบังคับ ทำลายความร่วมมือและการมีส่วนร่วมของคนส่วนใหญ่ซึ่งอยู่ด้านล่าง ทั้งยังเป็นโครงสร้างที่เอื้อให้เกิดการเรียนรู้น้อยในทุกส่วน เพราะผู้ที่อยู่ในโครงสร้างด้านบนจะใช้อำนาจสั่งหรือบังคับ โดยไม่ต้องใช้ความรู้ หรือใช้ตามความคิดเห็นของคนเป็นส่วนใหญ่ ส่วนผู้ที่อยู่โครงสร้างล่าง ก็ไม่ต้องใช้สติปัญญาหรือแสวงหา

ความรู้ คอยทำตามคำสั่งของคนข้างบนเท่านั้น นอกจากนี้โครงสร้างแนวตั้งนี้ ยังปราศจากการตรวจสอบ ทักท้วง เพราะคนข้างล่างอยู่ใต้อาณัติของอีกฝ่ายหนึ่ง

เงื่อนไขสำคัญ จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่า เงื่อนไขสำคัญที่จะทำให้เกิดโครงสร้างทางสังคมที่มีความสัมพันธ์แบบแนวตั้งขึ้นในชุมชน คือ การที่รัฐจัดโครงสร้างความสัมพันธ์กับชุมชนในลักษณะที่เป็นแนวตั้งแบบใช้อำนาจเข้าบังคับ ควบคุม แทรกแซงในระดับเข้มงวดหรือสูงมาก จนทำให้เกิดโครงสร้างซ้อนทับขึ้นบนโครงสร้างเดิมของชุมชน เปลี่ยนโครงสร้างความสัมพันธ์แบบแนวราบในชุมชนให้กลายเป็นแบบแนวตั้งที่ขึ้นต่ออำนาจ ความต้องการ (ผลประโยชน์) คำสั่ง ความคิดของรัฐบาลหรือของชุมชนไทยนั้น แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 ของรัฐบาล ที่เริ่มในพ.ศ. 2504 เป็นปัจจัยสำคัญที่กำหนดให้โครงสร้างความสัมพันธ์ระหว่างรัฐและชุมชนเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมจากที่เป็นแบบแนวตั้งอย่างหลวม ๆ คือไม่เข้มงวด ไม่ใช้อำนาจเข้าแทรกแซงวิถีชีวิตของชุมชน เปิดโอกาสให้ชุมชนมีความหลากหลายทางวัฒนธรรม มีระบบเศรษฐกิจที่ตอบสนองความต้องการทั้งของชุมชนและภายนอก (รัฐ ผู้อุปถัมภ์ ตลาดส่งออก ชุมชนอื่น ฯลฯ) เปลี่ยนแปลงมาเป็นโครงสร้างที่มีความสัมพันธ์แบบแนวตั้งอย่างเข้มงวด ใช้อำนาจ (กฎหมาย) เข้าบังคับ ควบคุมให้ชุมชนเปลี่ยนแปลงตามแผนการนโยบาย เป้าหมายที่รัฐกำหนด แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม ทำให้รัฐมีเป้าหมาย และทิศทางของการพัฒนาที่ชัดเจนมีอำนาจและบทบาทมากขึ้นในการดำเนินกิจการของประเทศ โดยเฉพาะด้านเศรษฐกิจและสังคม

2.2.2.1 ระบบเศรษฐกิจแบบพึ่งพิง โครงสร้างทางสังคมแบบแนวตั้งอย่างเข้มงวดระหว่างรัฐและชุมชน ได้ทำลายระบบเศรษฐกิจแบบพึ่งตนเอง หรือยังชีพของชุมชน ให้กลายเป็นระบบเศรษฐกิจแบบพึ่งพิงภายนอก (รัฐ-ธุรกิจ) โดยรัฐกำหนดนโยบายและเป้าหมายความต้องการทางเศรษฐกิจของประเทศ แล้วสั่งการเป็นแผนงานให้ข้าราชการในทุกระดับนำลงไปดำเนินการให้เป็นไปตามที่กำหนด ในพื้นที่ความรับผิดชอบของตน

ด้วยแผนงานนโยบายดังกล่าวที่ต้องการเพิ่มความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ และต้องการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจการศึกษาสาธารณสุข เพื่อหาประโยชน์ในการเพิ่มอัตราความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ จึงมียุทธศาสตร์การดำเนินงาน โดยรัฐมุ่งลงทุนในด้านโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจสาขาต่าง ๆ ส่งเสริมประสิทธิภาพในการผลิต โดยเพิ่มผลผลิตต่อหน่วยให้เพิ่มขึ้น รวมทั้งนโยบายเศรษฐกิจแบบเสรี เป็นต้น แผนงานดังกล่าวข้างต้นได้เปิดโอกาสให้หน่วยงานต่างๆ สามารถเข้ามาเก็บเกี่ยวผลประโยชน์ได้มากขึ้น เช่น กลุ่มทุนต่างประเทศ โดยยึดเอาประเทศไทยเป็นฐานการผลิตวัตถุดิบให้กลุ่มทุนในประเทศ และกลุ่มชนชั้นปกครอง เป็นต้น ได้ผลประโยชน์ร่วมอย่างมหาศาลที่กลุ่มต่าง ๆ ดังกล่าวได้รับจึงทำให้เกิดความคงอยู่อย่างต่อเนื่องของการพัฒนาเศรษฐกิจแบบใหม่จึงเข้าไปทำลายระบบเศรษฐกิจของชุมชนทั้งในด้านต่าง ๆ ดังนี้

1) แผนการผลิตได้เปลี่ยนไปเป็นการผลิตแบบพึ่งพิง โดยผลิตเพื่อขาย เพื่อเงินตรา ดังนั้นจึงมุ่งเพิ่มผลผลิตให้สูงขึ้น จึงมีการบุกรุกทำลายทรัพยากรป่าไม้ และใช้ปุ๋ยเคมี ซึ่งเป็นสาเหตุให้สิ่งแวดล้อมถูกทำลาย รูปแบบการผลิตมีการปลูกพืชเชิงเดี่ยวหรือเศรษฐกิจหมุนเวียนตลอด ทำให้ความหลากหลายทางธรรมชาติถูกทำลาย นอกจากรูปแบบการผลิตแบบใหม่ยังทำลายความสัมพันธ์ที่มีอยู่ในชุมชนให้หมดสิ้นไปด้วย

2) การบริโภค การผลิตเพื่อขายอย่างเดียวมีผลกระทบโดยตรงต่อการบริโภคของชุมชน เพราะในชุมชนที่มุ่งผลิตพืชเชิงเดี่ยวที่ขาย เช่น ข้าวโพด มันสำปะหลัง ยางพารา มักจะเลิกหรือลดกิจกรรมการผลิตปัจจัยอื่น ๆ ในการยังชีพไปทั้งหมดหรือบางส่วน เพื่อมาผลิตพืชเศรษฐกิจอย่างเดียว ทำให้เกิดความจำเป็นและต้องซื้อสินค้าเพื่ออุปโภคบริโภค ยิ่งในชุมชนซึ่งความอุดมสมบูรณ์หายไป สมาชิกในชุมชนก็จำเป็นจะต้องซื้ออาหาร ซึ่งอาจเคยหาเก็บหากินได้ตามเรียกสวนร่องนา มีผลให้เกิดการพึ่งพาด้านการบริโภคจากภายนอกยิ่งขึ้น และเพิ่มรายจ่ายการครองชีพซึ่งมีแนวโน้มจะสูงขึ้น ในขณะที่รายได้จากผลผลิตไม่คงที่สภาพการณ์เช่นนี้ทำให้รายได้และรายจ่ายของเกษตรกรถูกกำหนดโดยภายนอกเกือบทั้งหมด

3) การสะสมและการกระจายส่วนเกิน ระบบการผลิตเพื่อการขายและระบบการแลกเปลี่ยนสิ่งของกับเงินตราได้ทำให้ส่วนเกินมีมูลค่า เพราะสามารถสะสมได้ไม่จำกัด อีกทั้งหมุนเวียนกลับมาลงทุน ให้ทุนเพิ่มขยายได้ตลอดเวลา ทำให้การสะสมและการกระจายส่วนเกินเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม คือเกษตรกรจะเร่งรัดการผลิต เพื่อขายให้ได้เงินมาก ๆ เงินดังกล่าวนำไปใช้ในการลงทุนใหม่และใช้ในการบริโภคของตนเองและครอบครัว การกระจายส่วนเกิน(เงิน) แบบให้ทานในสมัยเดิมจึงมีน้อยมากโดยเฉพาะเมื่อค่านิยมแบบบริโภคนิยมมีอิทธิพลต่อการกินอยู่ทำให้บุคคลเกิดความต้องการใหม่ ๆ อยู่ตลอดเวลา รายได้จึงมักไม่พอกับรายจ่าย การให้ทาน หรือความเอื้อเฟื้อแบ่งปันกันแบบเดิมจึงลดน้อยลงมากกระทบต่อความสัมพันธ์เชิงสังคมของชุมชนด้วย

เงื่อนไขสำคัญ การที่รัฐรวมศูนย์อำนาจการพัฒนาเศรษฐกิจและรวมอำนาจการจัดการทรัพยากรธรรมชาติมาเป็นของรัฐทั้งหมด โดยอาศัยกฎหมายฉบับต่างๆ เป็นเครื่องมืออันมีผลให้อำนาจการจัดทรัพยากรซึ่งเคยอยู่ในมือของชุมชน เปลี่ยนไปภายใต้การจัดการควบคุมของรัฐและระบบราชการ ซึ่งมีผลประโยชน์ร่วมกับผลประโยชน์ต่างๆ ภายนอกชุมชน ทำให้ทรัพยากรดังกล่าวถูกใช้ไปเพื่อสนองประโยชน์ของภายนอกมากกว่าชุมชนเอง ก็เห็นเด่นชัดที่สุด คือ การมอบสัมปทานการใช้ประโยชน์จากป่าไม้ ป่าชายเลน แร่ธาตุ เกลือสินเธาว์ พื้นที่ป่าเสื่อมโทรม รวมถึงการใช้พื้นที่ตั้งโรงงานอุตสาหกรรม รีสอร์ท โรงไฟฟ้า ฯลฯ ให้แก่เอกชน รัฐวิสาหกิจ ซึ่งใช้ทรัพยากรเพื่อความเติบโตของธุรกิจ และมักจะคำนึงถึงรายได้-ผลกำไรมากกว่าระบบนิเวศและความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติ

2.2.2.3 ค่านิยมแบบใหม่ (ตะวันตก) แต่เดิมนั้น ทศนคติ ค่านิยม ความเชื่อใน

ท้องถิ่นๆ ของชุมชนโดยทั่วไป (ไม่ว่าไทย มอญ ลาว กระเหรี่ยง เขมร ญวน ฯลฯ) มีฐานความคิดจากศาสนาต่าง ๆ และลัทธิผีหรืออื่น ๆ ที่แน่นอนจะแตกต่างกันในเรื่องหลักความเชื่อ(มีพระเจ้า ไม่มีพระเจ้า)

มีแบบแผนการปฏิบัติ การดำรงชีวิตแตกต่างกันไปหลากหลายวัฒนธรรม แต่ความเชื่อพื้นฐานที่มีร่วมกันทั้งหมด คือ ทศนะที่ยอมรับว่ายังมีสิ่งที่อยู่เหนือมนุษย์(พระเจ้า วิญญาณ ธรรมชาติ ฯลฯ) ดังนั้น การดำรงชีวิตของมนุษย์จึงต้องเอื้อเพื่อ พึ่งพาชีวิตอื่นและเคารพต่อธรรมชาติ ความเชื่อดังกล่าวเป็นพื้นฐานของอารยธรรมตะวันตกที่กำหนดค่านิยม ทศนคติ วิถีชีวิตของบุคคลและชุมชนให้กลมกลืนได้สมดุลกับธรรมชาติ วิถีชีวิตของชุมชนไทยก็สะท้อนถึงทศนะแบบตะวันตกนี้

ความเชื่อดังกล่าวได้เปลี่ยนแปลงไปในทางตรงกันข้าม จากอิทธิพลของการพัฒนาที่เกิดขึ้นใหม่ตามพื้นฐานความเชื่อแบบตะวันตกที่พัฒนามาจากการปฏิวัติอุตสาหกรรมและวิทยาศาสตร์ตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 17 ความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์ทำให้มนุษย์เกิดความเชื่อใหม่ตามแนวอารยธรรมกรีกว่ามนุษย์นั้นเป็นศูนย์กลางของจักรวาล มีศักยภาพและความสามารถที่จะควบคุมและอยู่เหนือธรรมชาติ จึงสามารถนำธรรมชาติมาใช้ มาจัดการได้ตามความพอใจและความสามารถ(ทางวิทยาศาสตร์เทคโนโลยีของตน) เมื่อประกอบกับความคิดทางวิทยาศาสตร์ในสมัยกลางที่เห็นว่าธรรมชาติเป็นเรื่องที่ซ่งควงวัดได้ สามารถแยกส่วนย่อย ไม่ให้เกี่ยวเนื่องกันได้เหมือนกับการจัดการวัตถุ ทศนะดังกล่าวได้ทำให้เกิดการพัฒนาสังคมแบบใหม่ ที่มนุษย์เข้าไปจัดการและใช้ประโยชน์จากธรรมชาติตามอำเภอใจ เพื่อสนองตอบความต้องการของตน โดยที่ความต้องการส่วนใหญ่จะมุ่งไปที่ความสุขทางกายภาพ ไม่ให้ความสำคัญกับความสุขทางจิตวิญญาณ เพราะเชื่อว่า จิตเป็นเพียงส่วนย่อยส่วนหนึ่งของระบบร่างกาย และมีความสำคัญน้อยเพราะซ่งควงวัดไม่ได้

ค่านิยมใหม่นี้ได้ทำลายคุณค่าของความสำคัญในการอยู่ร่วมกัน เกิดลักษณะต่างคนต่างอยู่ หรือตัวใครตัวมัน อันมีผลกระทบต่อความเป็นปึกแผ่นและจิตวิญญาณของชุมชนอย่างรุนแรง อีกทั้งเป็นปัจจัยสนับสนุนระบบเศรษฐกิจแบบพึ่งพิงเพื่อความเจริญเติบโตและสร้างการยอมรับการรวมศูนย์อำนาจการจัดการของรัฐในการพัฒนา ยิ่งไปกว่านั้นคือ อิทธิพลของค่านิยมใหม่นี้ ได้สร้างคำจำกัดความหรือค่านิยมขึ้นมาใหม่ แล้วอาศัยสื่อมวลชนและระบบการศึกษาสร้างคุณค่าใหม่ให้แก่ค่านิยมเหล่านี้ เช่น “ความสุข, ความทันสมัย, ความเจริญ, ความเก่ง ฯลฯ ” ซึ่งมุ่งหมายไปในทางวัตถุนิยม บริโภคนิยม การเปลี่ยนแปลงคุณค่าในค่านิยมต่างๆนี้ มีผลกระทบอย่างสำคัญต่อพฤติกรรมของคน และความสัมพันธ์เชิงสังคมระหว่างบุคคลทั้งในเมืองและในชนบท

2.2.2.4 การศึกษาเพื่อรัฐ การรวมศูนย์อำนาจในการจัดการพัฒนาของรัฐมีผลกระทบต่อกระบวนการเรียนรู้เพื่อชีวิต โดยรัฐเข้าบังคับจัดการศึกษาใหม่ ให้ตอบสนองต่อเป้าหมายของประเทศในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมไปสู่ความทันสมัย แลความมั่นคงของรัฐจากการคุกคามของลัทธิคอมมิวนิสต์ แนวคิดของรัฐในการจัดการศึกษาคือ

(1) เห็นว่าการศึกษเป็นเครื่องมือของรัฐ มากกว่าจะเห็นว่าเป็นบริการของรัฐ เพื่อตอบสนองความต้องการของผู้เรียนและรัฐร่วมกัน

(2) เมื่อเห็นว่าเป็นเครื่องมือของรัฐ รัฐจึงผูกขาดจากการศึกษา เพื่อให้เป็นไปตามความต้องการของรัฐมิใช่ผู้เรียน

(3) เพื่อให้การศึกษาเป็นเครื่องมือเพื่อที่จะตอบสนองความต้องการได้อย่างเต็มที่ รัฐจึงเห็นว่าการบริหารการศึกษาแบบรวมศูนย์อำนาจ จะทำให้การศึกษามีประสิทธิภาพตามที่ตัวเองต้องการได้โดยรวดเร็ว

(4) การศึกษาเป็นเครื่องมือของการพัฒนาเศรษฐกิจระบบทุนนิยมของประเทศ คือ ทำหน้าที่ผลิตบุคลากรให้แก่ระบบเศรษฐกิจ ดังนั้น การศึกษาจึงเป็นการลงทุนทางเศรษฐกิจอย่างหนึ่งด้วย การจัดการศึกษาจึงต้องคำนึงถึงผลกำไร จุดคุ้มทุน ผลตอบแทนระยะสั้นระยะยาว ประสิทธิภาพ ฯลฯ โดยอาศัยเป้าหมายทางเศรษฐกิจเป็นกรอบการวางแผนการจัดการศึกษาที่เกิดขึ้นตามแผนพัฒนา ฯ จึงเป็นการศึกษาเพื่อรัฐ มิใช่เพื่อประโยชน์ของผู้เรียนหรือชุมชนอีกต่อไป ผลกระทบที่เกิดขึ้น คือ

4.1) ฐานการเรียนรู้ ค่านิยมของการพัฒนาแบบใหม่ มีผลให้การเรียนรู้จากเดิมไม่อาจสนองตอบได้ นอกจากสนองตอบไม่ได้แล้ว ความเชื่อในระบบผู้เชี่ยวชาญ และค่านิยมตะวันตก ยังมีผลให้ฐานการเรียนรู้แบบเก่าเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาความทันสมัยด้วย เพราะชาวบ้านไม่มีความรู้ตามเป้าหมายของรัฐ ดังนั้น การดึงเด็กออกจากฐานการเรียนรู้แบบเดิม มาสู่ระบบโรงเรียนที่มีครูเป็นศูนย์กลางของความรู้เป็นสิ่งจำเป็น จึงมีการขยายการศึกษาภาคบังคับออกไปถึงประถมศึกษาปีที่ 7 (หรือขยายไปถึงมัธยมปีที่ 3 ในปัจจุบัน)

การเปลี่ยนฐานการเรียนรู้ มีผลกระทบต่อความสัมพันธ์และการเรียนรู้ค่านิยมแบบเดิมของชุมชน โดยเฉพาะต่อวัด ซึ่งเป็นแหล่งให้การศึกษาของชุมชนที่มีรูปแบบ และมีอิทธิพลทางด้านจริยธรรม ที่สำคัญมาก คือ มีผลกระทบต่อความสัมพันธ์ภายในครอบครัวและชุมชน เพราะเป็นการศึกษาที่แยกเด็กออกจากการเรียนรู้จากบุคคลในครอบครัวและในชุมชน ทำให้พ่อแม่และชุมชนไม่สามารถมีส่วนร่วมให้การศึกษาแก่นุตรหลานของตนเองได้อย่างที่เป็นมา เป็นการคัดกระบวนกรถ่ายทอดค่านิยมวิถีชีวิต การเรียนรู้ระหว่างคนต่างรุ่น และกระบวนกรเรียนรู้ภายในชุมชน แล้วแทนที่ด้วยค่านิยมตะวันตกซึ่งให้การเรียนรู้อย่างต่อเนื่องแก่สมาชิกในชุมชน โดยผ่านสื่อมวลชน วิถีชีวิตแบบเมืองซึ่งชุมชนต้องเข้าไปติดต่อกับสังคมมากขึ้นจากระบบเศรษฐกิจแบบพึ่งพิง และจากบุคคลในชุมชนซึ่งเข้าไปศึกษา หรือทำงานในเมือง

การเปลี่ยนฐานการศึกษาและเนื้อหา (ที่จะกล่าวถึงต่อไป) มีผลกระทบโดยตรงต่อระบบครอบครัว อันเป็นสถาบันพื้นฐานของชุมชนและสังคมโดยรวม เพราะเป็นการแยกเด็กออกจากการเรียนรู้ในครอบครัว ไปเรียนรู้ในเรื่องอื่น (ที่พ่อแม่เองไม่มีความรู้ในเรื่องนั้น) ทำให้เกิดช่องว่างทางความรู้ ความคิด ทักษะ ฯลฯ ระหว่างคนต่างรุ่น ทำให้เกิดปัญหาความไม่เข้าใจกันในครอบครัวได้สูง และมีผลให้อิทธิพลของเพื่อน สื่อต่าง ๆ มีมากกว่าพ่อแม่ ทำให้เกิดปัญหาวัยรุ่นในชุมชนอย่างมาก

4.2) เนื้อหาการเรียนรู้ เป้าหมายของรัฐในการจัดการศึกษา มีอิทธิพลที่กำหนดเนื้อหาการเรียนรู้ของเด็กให้แคบลงอย่างมาก การศึกษาที่หมายถึงกระบวนกรเรียนรู้เพื่อการดำรงชีวิตทุกด้านได้ถูกจำกัดลงเหลือเพียงการเรียนรู้ตามเป้าหมายที่รัฐต้องการ คือ ค่านิยมและวัฒนธรรม

แบบใหม่ ที่แตกต่างอย่างสิ้นเชิงกับของชุมชน และเรียนรู้เพื่อให้สามารถประกอบอาชีพ หากแต่มีใช้อาชีพในชุมชน แต่เป็นอาชีพในตลาดงานอุตสาหกรรม การค้า การบริการหรืองานในเมือง ในขณะที่การศึกษาที่จะเข้าสู่ตลาดงานข้างได้นั้น จะต้องเรียนต่อในระดับสูงจากการศึกษาภาคบังคับขึ้นไป คือ ระดับอาชีวะ มัธยมศึกษา วิทยาลัย ซึ่งมีเด็กจากชุมชนจำนวนน้อยมากที่จะมีโอกาสเช่นนั้น การเข้าสู่ตลาดงานข้างของชาวชนบทส่วนมาก ที่มีการศึกษาเพียงระดับภาคบังคับ จึงมักอยู่ในฐานะของแรงงานไร้ฝีมือ ค่าจ้างต่ำมากกว่า การศึกษาที่รัฐจัดให้ชุมชนจึงมีบทบาทน้อยที่จะก่อให้เกิดการเลื่อนชั้นทางเศรษฐกิจและสังคม

แม้เด็กบางคนอาจมีโอกาสเรียนสูงขึ้น เนื้อหาของการเรียนนั้นก็ยังมุ่งตอบสนองเป้าหมายของรัฐมากกว่า แม้วิทยาลัยเกษตรกรรมก็เป็นการศึกษาเนื้อหาการเกษตรตามแนวคิดไปสู่ความทันสมัย หรือเกษตรกรรมพึงพิง ดังนั้น สิ่งที่ได้จะได้เรียนรู้ไปจากระบบโรงเรียนคือ เนื้อหาที่ไม่สอดคล้องกับชีวิตของตนเองและชุมชน เรียนแล้วจึงต้องนำไปใช้ที่อื่น และเรียนรู้ทัศนคติใหม่ที่ว่าอาชีพเกษตรกรรมและวิถีชีวิตแบบชุมชนเป็นสิ่งล้าสมัยไม่พัฒนา เด็กที่จบการศึกษาภาคบังคับ จึงมิได้มีศักยภาพหรือความสามารถใดเพิ่มขึ้น เพราะการเรียนรู้หนังสือก็จะลืมในเวลาไม่กี่ปีหลังจากออกจากโรงเรียน ในขณะที่เด็กซึ่งมีโอกาสเรียนต่อ เมื่อสำเร็จการศึกษาก็จะหางานในเมืองทำ เนื่องจากในชุมชนไม่มีงานรองรับ อีกทั้งค่านิยมความทันสมัย ทำให้ชาวชนบทจำนวนมากเห็นว่า วิถีชีวิตแบบเมืองนั้นดีกว่าวิถีชีวิตของตนเอง

นอกจากนี้ เนื้อหาการศึกษานี้ได้ทำให้ภูมิปัญญาเดิมของชุมชนไม่ได้รับการพัฒนา เนื่องจากถูกมองว่าเป็นความรู้ที่ไม่มีประโยชน์ และขัดต่อความทันสมัย รากฐานของความรู้ชุมชนจึงถูกทำลาย การจัดการศึกษาของรัฐจึงเป็นการทำลายศักยภาพทางสมองของชุมชนซึ่งเคยมีอยู่ให้อ่อนล้าหมดกำลังไป

4.3) กระบวนการเรียนรู้ การศึกษาที่รวมศูนย์อยู่ที่โรงเรียน มีผลกระทบทำลายกระบวนการเรียนรู้ที่เคยมีอยู่อย่างหลากหลายของชุมชน เนื่องจากโรงเรียนได้กำหนดกระบวนการเรียนรู้แบบทางเดียว คือครูเป็นศูนย์กลาง เพราะเชื่อว่าเป็นผู้มีความรู้มากที่สุด แล้วให้ครูเป็นผู้ถ่ายทอดแก่เด็กด้วยการท่องจำสิ่งที่ตนรับรู้จากการอ่านและการฟังการวัดผลการศึกษา ก็อาศัยวัดความสามารถในการจำมากกว่าการคิด

อันที่จริงนั้น กระบวนการเรียนรู้ที่มีครูเป็นศูนย์กลาง ก็เป็นระบบที่ดำรงอยู่แล้วในการศึกษาเดิมของสังคมไทย จากอิทธิพลของวัฒนธรรมอำนาจนิยมหรืออาวุโสของสังคมไทย ที่ให้เชื่อผู้ใหญ่และไม่ส่งเสริมการคิดต่าง ๆ อย่างไรก็ดีตามในกระบวนการศึกษาเพื่อชุมชนนั้น ก็ยังเปิดโอกาสให้เด็กได้เรียนรู้ผ่านกระบวนการต่าง ๆ อย่างอิสระมากกว่าในโรงเรียน เพราะการเรียนรู้เกิดขึ้นตลอดเวลาในชีวิตประจำวัน ในขณะที่ระบบโรงเรียนได้บีบกระบวนการเรียนรู้ และการวัดผลให้จำกัดแคบและหยาบ ทั้ง ๆ ที่ผู้เรียนมีความหลากหลายแตกต่างกันมาก กระบวนการเรียนรู้ที่ใช้จึงมิได้พัฒนาศักยภาพของผู้เรียนเท่า

ที่ควร ยิ่งเมื่อรวมกับเนื้อหาการศึกษาที่ไม่สอดคล้องดังกล่าวนั้น อาจสรุปได้ว่าการศึกษาในระบบโรงเรียน ไม่มีประสิทธิภาพที่จะพัฒนาศักยภาพของคนในชุมชนเหมือนดังกระบวนการเรียนรู้เพื่อชีวิต

4.4) กลุ่มผู้นำใหม่ ผลกระทบของระบบเศรษฐกิจแบบพึ่งพิง ค่านิยมแบบใหม่ ระบบความสัมพันธ์เชิงอำนาจ การศึกษาเพื่อรัฐ โดยเฉพาะการรวมศูนย์อำนาจการจัดการพัฒนาให้กับข้าราชการ ด้วยความเชื่อที่ว่า ชาวบ้านพัฒนาตนเองไม่ได้ เพราะขาดความรู้ความสามารถในการพัฒนาแบบใหม่ และการที่กิจกรรมหลายด้านถูกโอน (ยัด) ไปให้ภายนอกจัดการ เช่น การศึกษา สาธารณสุข ฯลฯ เป็นปัจจัยสำคัญที่มีผลกระทบให้กลุ่มผู้นำตามธรรมชาติที่เคยมีบทบาทนำชุมชน ถูกจำกัดโอกาสและบทบาทหน้าที่ไปอย่างมาก บทบาทได้กลายของข้าราชการในท้องถิ่น และผู้นำที่เป็นทางการ (กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน) การเปลี่ยนแปลงของปัจจัยด้านผู้นำนี้ ทำให้ชุมชนอ่อนแอ เนื่องจาก

กลุ่มผู้นำใหม่แสดงบทบาทนำชุมชนภายใต้โครงสร้างสังคมที่มีความสัมพันธ์แบบแนวดิ่ง ชุมชนจึงขาดกลไกในการเชื่อมประสานความร่วมมือเพื่อจัดกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชน และขาดผู้นำที่จะทำหน้าที่รักษาระบบคุณค่าของชุมชน

การเปลี่ยนแปลงของกลุ่มผู้นำจากเดิม จึงมีผลกระทบโดยตรงที่ทำให้ชุมชนอ่อนแอ เพราะทำให้ชุมชนขาดกลไกในการรักษาผลประโยชน์ และแก้ไขปัญหาของชุมชน รวมทั้งขาดพลังผลักดันทางจริยธรรมด้วย

4.5) ระบบความสัมพันธ์เชิงอำนาจ (Power Relations) โครงสร้างทางสังคมแบบแนวดิ่ง ระบบเศรษฐกิจแบบพึ่งพา ค่านิยมตะวันตก และการศึกษาเพื่อรัฐ เป็นปัจจัยสำคัญที่มีผลเปลี่ยนแปลงระบบความสัมพันธ์เชิงสังคม ซึ่งมีคนเป็นเป้าหมายของความสัมพันธ์และเน้นที่ “การให้” (ผู้อื่น) มาเป็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ซึ่งมีอำนาจเงิน วัตถุ (ผลประโยชน์) เป็นเป้าหมาย และเน้นที่ “การได้” (จากผู้อื่น) เพื่อสนองตอบความต้องการส่วนตัวหรือกลุ่มระบบความสัมพันธ์แบบนี้ได้ทำลายคุณค่าของความเอื้ออาทร รักใคร่ เอื้อเฟื้อระหว่างมนุษย์อย่างเสมอภาค มาเป็นการใช้อำนาจ ความรุนแรง การบังคับ การหลอกล่อ กลอุบาย บนความสัมพันธ์ที่ต้องการความได้เปรียบหรืออยู่เหนือกว่า

ความสัมพันธ์เชิงอำนาจได้ทำให้โครงสร้างความสัมพันธ์แบบแนวนราบ ระบบอุปถัมภ์ และระบบเครือญาติของชุมชน ถูกครอบงำด้วยเรื่องของผลประโยชน์ ทั้งทางด้านเศรษฐกิจและสังคม ทำให้เกิดความขัดแย้ง การกระทบกระทั่ง ทะเลาะเบาะแว้ง และการแย่งชิง การกลั่นแกล้ง การอยู่แบบตัวใครตัวมัน ฯลฯ เกิดได้มากขึ้น และง่ายขึ้นในชุมชน ส่งผลต่อความรักใคร่สามัคคี มีน้ำใจ การช่วยเหลือกันให้ลดน้อยลง ความเป็นปึกแผ่นและจิตวิญญาณของชุมชนถูกกระทบ ยิ่งเมื่อความสัมพันธ์เชิงอำนาจในชุมชน (เช่น ทรัพยากรธรรมชาติ ฐานเสียงการเมือง ยาเสพติด บ่อนการพนัน ฯลฯ) ก็ยิ่งทำให้เกิดความสัมพันธ์เชิงอำนาจในชุมชนมากขึ้น โดยมีเครือข่ายโยงใยกันภายนอกอย่างเหนียวแน่นยึดถือเรื่องผลประโยชน์ของกลุ่มเป็นความต้องการสูงสุด มากกว่าผลประโยชน์ของส่วนรวม ชุมชนจึงอ่อนแอยิ่งขึ้น

4.6 ระดับการปฏิสัมพันธ์และติดต่อสื่อสารที่ลดน้อยลง โครงสร้างทางสังคมแบบแนวราบ ระบบเศรษฐกิจแบบพึ่งพาและค่านิยมตะวันตกที่ส่งเสริมบุคคลให้พอใจในความสูงทางวัตถุ โดยละเลยความสุขในสัมพันธภาพกับบุคคล การจัดการศึกษาเพื่อรัฐ ซึ่งเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในครอบครัว ชุมชนตลอดจนถึงปัจจัยความสัมพันธ์เชิงอำนาจ สื่อมวลชน โดยเฉพาะโทรทัศน์ซึ่งสร้างความบันเทิงแบบเฉพาะชาวบ้านและเป็นที่ยอมรับอย่างมากของชาวบ้าน เป็นปัจจัยที่มีผลให้การปฏิสัมพันธ์ และการติดต่อสื่อสารภายในชุมชนลดน้อยลง ชุมชนมีเงื่อนไขของกิจกรรมที่จะพบปะกันน้อยมาก ไม่เหมือนกิจกรรมในวิถีชีวิตแบบเดิม

การลดลงของปัจจัยดังกล่าว มีผลกระทบโดยตรงต่อความเป็นปึกแผ่นของชุมชน และส่งผลกระทบต่อไปอีก ถึงพลังของการแก้ไขปัญหามุมชุมชน เพราะขาดการปรึกษาหารือในปัญหาของชุมชน ปลดปล่อยปัญหาต่าง ๆ สะสมเพิ่มพูน นอกจากนี้ ยังทำให้ชุมชนลดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกัน ไปเรียนรู้ทางเดียวจากสื่อมวลชนและอื่น ๆ

2.2.3 ปัจจัยใหม่ที่เพิ่มความอ่อนแอของชุมชน

2.2.3.1 การแผ่ขยายอิทธิพลของสื่อมวลชน เงื่อนไขที่ชุมชนเปราะบางขึ้น จากการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และความก้าวหน้าในการติดต่อสื่อสารคมนาคม มีผลให้ปัจจัยจากภายนอกเข้ามามีอิทธิพลต่อชุมชนเพิ่มมากขึ้นเป็นลำดับ ตั้งแต่เริ่มแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 1 มาจนกระทั่งถึงยุคโลกาภิวัตน์ (Globalization) ปัจจัยภายนอกที่มีผลกระทบให้เกิดความอ่อนแอต่อชุมชนที่สำคัญมาก คือ สื่อมวลชน โดยเฉพาะโทรทัศน์

โทรทัศน์เป็นสื่อการเรียนรู้อย่างไม่เป็นทางการ แต่มีอิทธิพลสูงมากต่อการเปลี่ยนแปลงค่านิยมดั้งเดิมไปสู่ค่านิยมแบบใหม่ ที่สนับสนุนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมที่เอื้อประโยชน์ให้แก่รัฐและธุรกิจ(ซึ่งเป็นผู้ควบคุมและกำหนดเนื้อหาสาระของรายการที่นำเสนอ)โทรทัศน์เป็นเครื่องมือสำคัญในการส่งเสริมการตลาดของธุรกิจโดยผ่านการโฆษณาและรายการต่างๆ(โดยเฉพาะละคร)ที่สร้างรสนิยมใหม่ๆ ค่านิยมใหม่ของวิถีชีวิตแบบเมือง และวัฒนธรรมบริโภคนิยมให้แก่ผู้ชม นอกจากนี้ โทรทัศน์ยังมีอิทธิพลส่งเสริมระบบรัฐให้เกิดความเข้มแข็ง เนื่องจากผู้ชมส่วนมาก (โดยเฉพาะในชนบท) มีแนวโน้มถือข่าวสารจากโทรทัศน์มากกว่าสื่อประเภทอื่น รัฐจึงมักใช้โทรทัศน์เป็นสื่อในการโฆษณาชวนเชื่อ และสร้างทัศนคติด้านการปกครองและด้านอื่นๆแก่ประชาชน

การขยายตัวของบริการไฟฟ้าและระบบการสื่อสาร ทำให้โทรทัศน์ขยายอิทธิพลไปสู่ชุมชนต่างๆ ได้อย่างง่ายดาย รวดเร็วและใกล้ชิดมาก ทำให้ค่านิยมแบบใหม่เข้มแข็งและมีพลังมากยิ่งขึ้นมีอิทธิพลต่อการเรียนรู้มากกว่าระดับการศึกษา ครอบครัว ฯลฯ โทรทัศน์จึงเป็นปัจจัยหนุนให้ธุรกิจดูดซับทุนออกจากชุมชนได้ง่ายขึ้น(และโดยความสมัครใจ)โดยผ่านการบริโภค(ที่กระตุ้นด้วยการโฆษณา)และ

ส่งผลทางอ้อมให้เกิดการไหลออกของทรัพยากรธรรมชาติ รวมทั้งบุคคลที่มีคุณภาพของชุมชนไปให้เมืองด้วย

นอกจากนี้โทรทัศน์และสื่ออื่นยังมีผลกระทบต่อความสัมพันธ์ของคนในชุมชน โดยอ้อมด้วย เนื่องจากเป็นสื่อที่มีรูปแบบส่วนบุคคล ลดระดับปฏิสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในครอบครัว และในชุมชนลง ทำให้โทรทัศน์ยังมีอิทธิพลในการครอบงำได้ง่าย เพราะขาดการพูดคุยแลกเปลี่ยนความเห็นและวิพากษ์วิจารณ์

2.2.3.2 การครอบงำการพัฒนาโดยระบบราชการ การที่รัฐรวมศูนย์อำนาจการจัดการงานพัฒนา โดยอาศัยระบบราชการเป็นกลไกดำเนินการนั้น ได้ทำให้ข้าราชการเข้ามาเกี่ยวข้องและมีบทบาทกระทบต่อชุมชนสูงมาก และเป็นปัจจัยสร้างความอ่อนแอให้แก่ชุมชนอย่างยิ่งเนื่องจาก

1) ในระบบราชการมีค่านิยมเจ้าขุนมูลนาย และวัฒนธรรมอำนาจนิยม ซึ่งเมื่อเสริมด้วยค่านิยมการพัฒนาแบบใหม่ที่เห็นว่า ชาวบ้านโง่ ไม่สามารถพัฒนาตนเองได้ ทำให้ข้าราชการส่วนใหญ่มีแนวโน้มที่จะใช้อำนาจสั่งการในการพัฒนา เป็นการทำลายศักยภาพในการคิด และมีส่วนร่วมของชาวบ้านในการพัฒนาชุมชน การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในการพัฒนาโดยข้าราชการ การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในงานพัฒนาโดยข้าราชการ ที่มีทัศนคติการทำงานในแบบดังกล่าว จึงมีลักษณะฉาบฉวยและล้มเหลว เนื่องจากมิได้พัฒนาขึ้นจากฐานของชุมชน และชุมชนไม่มีส่วนร่วมในกระบวนการคิดและตัดสินใจ

2) โครงสร้างของระบบราชการที่มีลักษณะแนวตั้ง รวมศูนย์อำนาจที่ส่วนกลางแล้วสั่งการลงมาเป็นลำดับ จากกระทรวงลงมาถึงชุมชน เป็นอุปสรรคสำคัญอย่างยิ่ง ที่ทำให้กลไกของการพัฒนามีประสิทธิภาพต่ำในการทำงาน เนื่องจากโครงสร้างมีความเทอะทะ ไม่คล่องตัว และมีการสั่งการทางเดียว จากบนลงล่าง ในขณะที่การพัฒนาชุมชนมีความแตกต่างในเรื่องของพื้นที่ ทรัพยากรวัฒนธรรม ปัญหา ฯลฯ แต่การสั่งการจากระดับบนมีลักษณะครอบจักรวาล ทำให้คำสั่งไม่สอดคล้องกับความเป็นจริงที่มีลักษณะเฉพาะ จึงไม่สามารถสนองตอบต่อปัญหาของชุมชนได้

นอกจากนี้ โครงสร้างการบังคับบัญชาที่รวมศูนย์ มีผลให้ข้าราชการต้องปฏิบัติตามนโยบายให้ได้ เพื่อความก้าวหน้าในหน้าที่ จึงทำให้เกิดการทำงานที่ฉาบฉวย และมุ่งที่ผลลัพธ์มากกว่ากระบวนการเรียนรู้ และเป็นการทำเพื่อสนองผลประโยชน์ภายนอก และของตัวข้าราชการมากกว่าเพื่อชุมชน จนประมาณที่ใช้จึงศูนย์เปล่าโดยปริยาย

3) การขยายตัวของผลประโยชน์ทางธุรกิจในระบบเศรษฐกิจแบบพึ่งพิง ได้ทำให้เกิดกลุ่มผลประโยชน์ที่มีความสัมพันธ์เชิงอำนาจทั้งในชุมชนและนอกชุมชน กลุ่มดังกล่าวได้เชื่อมต่อเข้ากับข้าราชการซึ่งเป็นกลุ่มที่ใช้อำนาจในการปกครองและบริหารงานตามกฎหมาย เพื่อให้กลุ่มข้าราชการอำนวยความสะดวกให้แก่ตนเอง จึงเกิดการฉ้อราษฎร์บังหลวงงบประมาณของการพัฒนาทั้งโดยตรงและโดยอ้อม และการอำนวยความสะดวกให้แก่กลุ่มอิทธิพลต่างๆ โดยมีขอบ การรวมกันของข้าราชการและกลุ่มผลประโยชน์ทางธุรกิจ แม้จะกระทบทางอ้อมแต่ส่งผลรุนแรง โดยเฉพาะถ้าชุมชนมีความอ่อนแอ

จากปัจจัยอื่นๆอยู่แล้วเนื่องจากทำให้อำนาจชุมชนเกิดขึ้นได้ยากและถูกขัดขวางเมื่อชุมชนปราศจากอำนาจ ก็ไม่สามารถจะรักษาผลประโยชน์ที่จะเป็นของชุมชนได้

2.2.3.3 กลไกทางตลาดและอำนาจทางธุรกิจ ระบบเศรษฐกิจที่รัฐพัฒนาขึ้นมาจากแนวคิดการพัฒนาไปสู่ความทันสมัย ได้ทำให้กลุ่มผู้ประกอบการธุรกิจทั้งภาคเกษตรกรรม อุตสาหกรรม การบริการ เติบโตและเข้มแข็งขึ้นเป็นลำดับ โดยอาศัยความร่วมมือจากภาคการเมืองและราชการ การผูกประสานประโยชน์ร่วมกันระหว่างภาครัฐและธุรกิจ ได้สร้างผลกระทบทางอ้อมต่อชุมชนอย่างรุนแรงยิ่ง เพราะเป็นการประสานผลประโยชน์ที่นำไปสู่การกำหนดนโยบายของประเทศในเรื่องการใช้ทรัพยากรงบประมาณ แนวทางการพัฒนาและการแก้ไขปัญหาต่างๆ ฯลฯ ที่จะเอื้อต่อกลุ่มผลประโยชน์ทั้งสามเช่นเดิม มากกว่าประโยชน์ของประชาชนช่องว่างทางรายได้ฐานะความเป็นอยู่ที่ทวีความแตกต่างกันมากยิ่งขึ้น ระหว่างกลุ่มร่ำรวย (เมือง) และกลุ่มยากจน(ชนบท) ตามรายงานที่ปรากฏในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 เป็นเครื่องบ่งชี้ที่ชัดเจน

การประสานประโยชน์ของธุรกิจกับราชการที่ส่งผลกระทบอย่างรุนแรงและโดยตรงต่อชุมชนคือนโยบายของรัฐบาลในการให้สิทธิประโยชน์การใช้ทรัพยากรแก่ธุรกิจมากกว่าชุมชน เริ่มตั้งแต่การให้สัมปทานป่าไม้ แร่ธาตุของป่า ฯลฯ ซึ่งมีผลกระทบต่อดินทำกิน ที่อยู่อาศัย และการกินอยู่ของชุมชน นโยบายส่งเสริมการลงทุนทางอุตสาหกรรมการเกษตร-การส่งออกอื่นๆ และการขยายตัวของธุรกิจอุตสาหกรรมทรัพยากร(โดยเฉพาะรีสอร์ทสนามกอล์ฟ)มีผลกระทบต่อการใช้ที่ดิน-ใช้น้ำในชนบททั้งโดยตรงและโดยอ้อม มีน้ำขังในหลายกรณี ยิ่งก่อให้เกิดปัญหาสิ่งแวดล้อม น้ำเสีย ดินเสีย อากาศเป็นพิษ ฯลฯ และทรัพยากรธรรมชาติถูกทำลาย ระบบนิเวศถูกรบกวนก่อผลเสียต่อการทำมาหากินของชุมชนทั้งเฉพาะหน้า และระยะยาว

ผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการร่วมมือกันนี้ เป็นเรื่องที่ยากจะมองเห็นและเข้าใจได้ง่ายเนื่องจากมีความซับซ้อน และในหลายกรณีเป็นนามธรรม (การออกกฎหมาย กฎกระทรวง ฯลฯ) โดยเฉพาะความซับซ้อนของกลไกการตลาดของธุรกิจ ที่จับตาบททำให้ชุมชนอยู่ในฐานะของผู้ผลิตวัตถุดิบให้แก่ตน และเป็นผู้บริโภคสินค้าที่ธุรกิจผลิต โดยที่มูลค่าของสินค้าทั้งสองส่วนแตกต่างกันมากและอำนาจการต่อรองและการกำหนดราคาระหว่างผู้ผลิตทั้งสองส่วนก็แตกต่างกันมากด้วย โดยที่ชุมชนเป็นฝ่ายเสียเปรียบตลอดเวลา นอกจากนี้ ธุรกิจยังกระตุนการบริโภคที่เกินความจำเป็นเพื่อดูดซับรายได้ของผู้บริโภคมากยิ่งขึ้น โดยอาศัยสื่อการโฆษณาและกลยุทธ์ทางการตลาด ทั้งยังอาศัยระบบการศึกษาและการล้มละลายทางเศรษฐกิจของชุมชน ในการดูดเอาบุคลากรทั้งส่วนที่เป็นแรงงานค่าจ้างต่ำและที่มีความรู้ของชุมชนมาตอบสนองตนเองอีกด้วย

กลไกการตลาดของธุรกิจจึงเป็นเครื่องมือดูดเอาทรัพยากรธรรมชาติ ทุนและคนออกจากชุมชนมาเป็นประโยชน์แก่ตนเอง โดยที่ชุมชนมองไม่เห็น และตกเป็นฝ่ายถูกกระทำอย่างต่อเนื่องมาโดยไม่รู้ตัว ยิ่งในชุมชนที่ปัจจัยความเข้มแข็งถูกทำลายไปมาก ก็ยิ่งทำให้ชุมชนไม่สามารถที่จะสร้าง

ภูมิคุ้มกันเพื่อป้องกันตนเองและเข้าใจไปว่าปัญหาดังกล่าวใหญ่เกินกว่าที่ชุมชนเล็กๆ จะแก้ไขป้องกันได้ จึงไม่เกิดกระบวนการในชุมชนที่จะหาทางออกจากความอ่อนแอ นั้น จึงทำให้ชุมชนอ่อนแอลงเรื่อย ๆ

2.2.3.4 การไหลออกของทรัพยากรมนุษย์ในชุมชน ผลกระทบจากความยากจนอันเนื่องมาจากปัญหาเศรษฐกิจ ปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ และการขาดที่ดินทำกิน แหล่งน้ำ มีผลให้สมาชิกของชุมชน ทั้งเด็กและผู้ใหญ่ ชายและหญิง ต้องดิ้นรนหาเลี้ยงชีพ นอกชุมชน เกิดการอพยพย้ายถิ่นที่อยู่ ทั้งแบบถาวร และชั่วคราว โดยจุดหมายมักจะเป็นในเมือง

การศึกษาเพื่อรู้ก็เป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่ก่อผลกระทบให้เกิดการไหลออกของสมาชิกในชุมชน โดยเฉพาะสมาชิกวัยทำงานที่มีความรู้ความสามารถ การไปศึกษาดูนอกชุมชน มีผลให้เมื่อจบการศึกษาแล้ว ส่วนใหญ่มักจะย้ายที่อยู่เข้าไปทำงานในเมือง เพราะในชุมชนไม่มีงานที่ตรงกับการศึกษา นอกจากนี้ อิทธิพลของค่านิยมความทันสมัยและการบริโภค ทำให้สมาชิกชุมชนและท้องถิ่น ไปอาศัยในเมืองแทนด้วยความสมัครใจ การอพยพย้ายถิ่นนี้มีผลให้เกิดความอ่อนแอได้มาก โดยเฉพาะในชุมชนที่มีการย้ายถิ่นของประชากรวัยแรงงาน หรือวัยหนุ่มสาว เพราะเป็นการไหลออกของทรัพยากรบุคคล ที่ถือว่าเป็นกำลังสมองเป็นพลังของชุมชน

2.2.4 การศึกษากับระดับความเข้มแข็งของชุมชน

นอกจากนี้แล้ว อุทัย คลยเกษม ยังได้กล่าวไว้ในเรื่องเดียวกันนี้เกี่ยวกับระดับการศึกษาความเข้มแข็งของชุมชนดังนี้

2.2.4.1 บทบาทหน้าที่ของการศึกษาในชุมชน การศึกษาสามารถใช้เป็นเครื่องมือในการสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชนได้แน่นอน แต่จะต้องมีเงื่อนไขที่เหมาะสม และการการศึกษาที่เป็นปัจจัยสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชนได้นั้น จะต้องทำหน้าที่พัฒนาทั้งปัจเจกชน ชุมชน (สังคม) สิ่งแวดล้อมของชุมชน(ธรรมชาติ)ได้อย่างบูรณาการและโดยต่อเนื่อง แล้วผลของการพัฒนาทั้ง 3 ระดับนั้น ก็จะต้องมีผลตอบสนองกลับมาพัฒนาบุคคล ชุมชน และสิ่งแวดล้อมของชุมชนเองด้วยเช่นกัน การศึกษาดังกล่าวจึงจะทำให้ชุมชนเข้มแข็งได้อย่างแท้จริง การศึกษาแบบเดิมของชุมชนทั่วไปนั้น การทำหน้าที่ดังกล่าวเกิดขึ้นทั้งในลักษณะและกระบวนการดังนี้

1) กระบวนการเรียนรู้เพื่อชีวิตของชุมชน ได้พัฒนาให้บุคคลมีความรู้ความสามารถพื้นฐานเพื่อการดำรงชีวิตและเลี้ยงชีพ รู้จักการใช้และการคิดค้นเทคโนโลยี รวมทั้งมีทักษะในการจัดการสามารถจะแก้ไขปัญหาอุปสรรคในด้านต่างๆ ความสามารถดังกล่าวนี้ เกิดขึ้นและพัฒนาไปอย่างสอดคล้องกับเงื่อนไขของชีวิตตนเอง สภาพแวดล้อม และทรัพยากรของชุมชน ความสามารถของบุคคลจึงมีผลส่งกลับในการพัฒนาชีวิต สภาพแวดล้อม และทรัพยากรของชุมชนด้วย

ที่สำคัญยิ่งคือกระบวนการศึกษาแบบเดิมได้ทำหน้าที่พัฒนาสติปัญญาของบุคคลด้วย มิใช่เพียงความสามารถในการคิด การจำ จินตนาการ ฯลฯ โดยทั่วไปเท่านั้น แต่มีความหมายครอบคลุมถึงการพัฒนาด้านจิตวิญญาณ ให้บุคคลมีจิตสำนึกทางจริยธรรม เข้าใจคุณค่าของชีวิต ธรรมชาติ มีสติ

ปัญญาที่จะควบคุมตนเอง และพัฒนาจิตใจให้มีอิสระและมีความสุขด้วยตนเอง การศึกษานี้จึงพัฒนาคนที่ มีจริยธรรมให้แก่ชุมชน ทำให้ชุมชนสงบสุข และมีความเข้มแข็ง

2) เมื่อปัจเจกบุคคลได้รับการพัฒนา ย่อมเป็นพื้นฐานให้ชุมชนมีสมาชิกที่มีคุณภาพเมื่อประกอบเข้ากับโครงสร้างทางสังคมแบบแนวราบของชุมชน และความสัมพันธ์เชิงสังคม และกิจกรรมต่างๆ ที่ส่งเสริมปฏิสัมพันธ์ ทำให้ชุมชนเกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้อย่างกว้างขวาง เพิ่มพูนความรู้ความสามารถทักษะทั้งในด้านการคิด การปฏิบัติในด้านต่างๆ มากยิ่งขึ้น รวมไปถึงสติปัญญาจริยธรรม กระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้นี้ก่อให้เกิดความสังสรรค์และพัฒนาเป็นองค์ความรู้หรือภูมิปัญญาของชุมชน ตลอดจนสร้างกรอบวัดทางจริยธรรม หรือระบบคุณค่าของสังคมขึ้น ทำให้ชุมชนเกิดการพัฒนาทั้งด้านวิถีชีวิต เศรษฐกิจ สิ่งแวดล้อม จริยธรรม ฯลฯ ซึ่งมีผลกลับมาพัฒนาสมาชิกของชุมชนอีกทีหนึ่ง เป็นผลต่อเนื่องกันไปกลับมาอยู่ตลอดเวลา ชุมชนจึงเกิดความเข้มแข็ง-ยั่งยืน

3) กระบวนการเรียนรู้เพื่อชีวิตหรือการศึกษาแบบเดมิมี มีบทบาทต่อการพัฒนาการของบุคคลและชุมชนในทุกด้าน มิได้จำเพาะเพียงด้านใดด้านหนึ่ง หากแต่ครอบคลุมทุกอย่างไว้หมดในลักษณะบูรณาการ หรือองค์รวม โดยทำหน้าที่เชื่อมบุคคล ชุมชน ให้สอดคล้องกับธรรมชาติและทำหน้าที่รื้อบริดกิจกรรมต่าง ๆ ให้กลมกลืนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เช่น กิจกรรมเศรษฐกิจ มิได้หมายถึงเพียงการผลิต หรือเรื่องปากท้อง แต่หมายถึงการเรียนรู้ในศตวรรษที่ 21 เทคโนโลยี พหุกรรม ประเพณี ค่านิยม ฯลฯ อันส่งเสริมจิตวิญญาณ ความเป็นปึกแผ่นของชุมชนไปในเวลาเดียวกันด้วย

4) กระบวนการศึกษาที่เกิดขึ้นนี้ เป็นการถ่ายทอดวัฒนธรรมหรือการขัดเกลาทางสังคม (Transmission of culture / Socialization function) ของชุมชนนั้น เพื่อทำให้สมาชิกใหม่มีความสามารถ สติปัญญา ในการดำรงชีวิต ประกอบอาชีพ ฯลฯ ตามแบบที่สอดคล้องกับค่านิยมและเงื่อนไขของสภาพแวดล้อมและทรัพยากรของชุมชน เป็นการสืบทอดภูมิปัญญาของชุมชนให้ต่อเนื่อง

5) การศึกษายังทำหน้าที่จัดสรรตำแหน่งและหน้าที่แก่สมาชิกในชุมชนนั้นว่าใครควรจะมีตำแหน่งหน้าที่อะไร โดยอาศัย “ความรู้” ของบุคคลนั้น ๆ เป็นเกณฑ์วินิจฉัย การศึกษาจึงเป็นคำกำหนดทางสังคม (Socially defined) ว่าใครเป็น “ผู้มีการศึกษา” และใครเป็น “ผู้ด้อยการศึกษา” รวมทั้งทำหน้าที่ให้ความชอบธรรมหรือให้การรับรองว่า บุคคลนั้น ๆ มีการศึกษา เพราะได้ผ่านระบบตามที่สังคมกำหนดแล้ว

ในชุมชนเดมิมีนั้น ผู้ตัดสินใจให้ความชอบธรรม และผู้กำหนดนิยามของ “ผู้มีการศึกษา” นั้นคือ ชุมชน ซึ่งมีความต้องการหรือความจำเป็น (ประโยชน์) ของชุมชนเป็นตัวกำหนดหรือเกณฑ์วินิจฉัย

2.2.4.2 ระบบโรงเรียนกับการศึกษาในชุมชน ระบบการศึกษาของชุมชนนั้น ไม่ว่าจะอยู่ในรูปใด ทั้งแบบแหล่งที่มีความรู้หลากหลายเหมือนการศึกษาสมัยเดิม เช่น จากครอบครัว วัด ชุมชน อาชีพ “ผู้รู้” ที่เป็นปัจเจกชน หรือแบบที่ให้ความสำคัญกับแหล่งความรู้แหล่งเดียว คือระบบโรงเรียนใน

ปัจจุบัน ต่างก็มีหน้าที่เหมือนกับที่กล่าวมา แต่ประเด็นที่แตกต่างกันระหว่างระบบการศึกษาที่มีแหล่งความรู้หลักแหล่งเดียว(โรงเรียน)กับที่มีแหล่งความรู้แบบหลากหลายเหมือนการศึกษาของชุมชน คือ

1) ถ้าความรู้ที่โรงเรียนถ่ายทอดให้(โดยแหล่งเดียว) นั้น ไม่พัฒนาความสามารถสติปัญญาของบุคคลให้สอดคล้องกับวิถีชีวิต อาชีพ วัฒนธรรม สภาพแวดล้อมและทรัพยากรของชุมชน ก็ทำให้สมาชิกใหม่ของชุมชนหรือนักเรียน ขาดความสามารถ ทักษะ ที่จะดำรงชีวิตและพัฒนาตนเองตามวิถีของชุมชนไปเลย เนื่องจากไม่มีความรู้จากแหล่งอื่นเข้ามาเสริม ความสามารถที่ได้จากโรงเรียนจึงมีประโยชน์น้อย หรือมีละนั้นก็ต้อนนำไปใช้ภายนอกชุมชนยิ่งไปกว่านั้นคือ ความสัมพันธ์ระหว่าง “ผู้ให้ความรู้” กับ “ผู้รับความรู้” ในระบบโรงเรียนนั้นมีลักษณะแนวดิ่งมิใช่แนวราบแบบเดิม จึงมิได้พัฒนาสติปัญญา ไม่ว่าในด้านการคิดจินตนาการ โดยเฉพาะมิได้พัฒนาด้านจริยธรรม จิตวิญญาณของผู้เรียน จึงทำให้คุณภาพของผู้เรียน ยิ่งถดถอยไปจากเดิมมากขึ้นไปอีก

2) เมื่อความสามารถ ทักษะที่ปัจเจกชนได้รับ ไม่สามารถนำมาใช้และแนะนำพัฒนาตนเองและชุมชนได้ จึงทำให้พัฒนาการทางสติปัญญา ความสามารถของชุมชนโดยรวมหยุดชะงักไปด้วยโดยเฉพาะเมื่อไม่มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้อย่างกว้างขวางแบบเดิม ภูมิปัญญาของชุมชนซึ่งสั่งสมและพัฒนาอย่างต่อเนื่อง จึงถูกถดถอยให้ชะงักงัน

3) ระบบการศึกษาที่จัดขึ้นภายในโรงเรียน ได้จำกัดเนื้อหาการเรียนรู้ไว้เพียงบางด้านตามที่ผู้จัดการศึกษา (รัฐ) ต้องการ บทบาทของการศึกษาซึ่งทำหน้าที่สร้างบูรณาการของการเรียนรู้ให้ครอบคลุมกว้างขวางครบทุกด้าน ภายเป็นการศึกษาแบบแยกส่วนที่มุ่งพัฒนาความสามารถ ทักษะเฉพาะด้าน (อาชีพ) และมีใช้ด้านที่เป็นประโยชน์แก่การพัฒนาชีวิตและชุมชนเดิมด้วย การศึกษาในระบบโรงเรียนจึงมีบทบาทอันจำกัดอย่างยิ่ง และไม่ช่วยการพัฒนาชุมชนอย่างกว้างขวางเหมือนเดิม

4) ความรู้ที่โรงเรียนถ่ายทอดนั้นเป็นไปตามความต้องการของภายนอก ทำให้สิ่งที่ถ่ายทอดแก่ผู้เรียนนั้นมิใช่วัฒนธรรมหรือสติปัญญาของชุมชน โรงเรียนจึงมิได้ทำหน้าที่ขุดกลาทางสังคมแก่ชุมชน ในทางตรงข้ามโรงเรียนทำหน้าที่ขัดเกล่าผู้เรียนให้มีความรู้และทัศนคติที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตภายนอก (เมือง)

5) การให้คำนิยามว่าใครมีการศึกษา วินิจฉัยจากวุฒิบัตรเป็นเกณฑ์วัด โดยที่รัฐ (กระทรวงศึกษาธิการ-ทบวงมหาวิทยาลัย) เป็นผู้ให้ความชอบธรรมแทนชุมชนเกณฑ์วัดที่กำหนดโดยรัฐ จึงสอดคล้องกับความต้องการและประโยชน์ของรัฐ มากกว่าความต้องการที่สอดคล้องกับประโยชน์ของชุมชน

ชุมชนที่มีการศึกษา แบบที่เน้นความสำคัญของแหล่งความรู้แหล่งเดียว(โรงเรียน) เป็นหลักอย่างเดียว จึงอยู่ในสภาพที่อ่อนแอเนื่องจากไม่มีเงื่อนไขของการสร้างสติปัญญาการถ่ายทอดสติปัญญา การพัฒนาเทคโนโลยี จริยธรรมให้เกิดขึ้นหรือมีจำกัดอย่างยิ่ง

2.2.4.1 ระบบโรงเรียนกับความเข้มแข็งของชุมชน

การจัดการศึกษาในระบบโรงเรียนดังกล่าวในข้อ 2 ได้ทำให้แหล่งความรู้หลายๆ แหล่งภายในชุมชน ที่เคยเป็นศูนย์กลางในการสร้าง สังคม และถ่ายทอดความรู้ให้แก่สมาชิกในชุมชน ได้อ่อนแอลงเป็นอันมากในปัจจุบัน(เช่น วัด “ผู้รู้” ชุมชนอาชีพ ฯลฯ) และในบางชุมชนแหล่งความรู้แบบดั้งเดิมต้องยุติบทบาทลงไป และตกอยู่ในสภาพที่ฟื้นฟูให้กลับมาแสดงบทบาทในการสังคมความรู้และการถ่ายทอดให้สมาชิกของชุมชนได้บ้าง เช่น ยังมีแหล่งความรู้ด้านสมุนไพร ด้านการแพทย์พื้นบ้าน ที่มีลักษณะองค์กรแบบแนวคิดตะวันออก ความรู้ด้านเกษตรกรรมธรรมชาติ (เช่น สวนสมรมในภาคใต้ พุทธเกษตรในภาคเหนือ เป็นต้น)และแหล่งความรู้ อื่น ๆ อีกมาก

หากแหล่งความรู้ของรัฐในชุมชน คือ โรงเรียน(หรือศูนย์การศึกษานอกโรงเรียน)มีความเข้าใจและเห็นความสำคัญของการสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชน แหล่งความรู้ดังกล่าวก็อาจจะแสดงบทบาทช่วยสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชน โดยผู้จัดการศึกษาในระบบโรงเรียนจะต้องไม่ยึดอย่างตายตัวเกินไป ว่าระบบโรงเรียน คือ แหล่งความรู้แหล่งเดียว (ที่มีคุณภาพ) ภายในชุมชน การเปลี่ยนแปลงทัศนคติใหม่ มายอมรับว่า ในชุมชนที่โรงเรียนตั้งอยู่นั้น ยังมีแหล่งความรู้ที่มีคุณภาพและประโยชน์แก่ผู้เรียน หรือแม้แต่กิจกรรมต่าง ๆ ในวิถีชีวิตของสมาชิกในชุมชน ก็อาจเป็นแหล่งสร้างความรู้ สังคมความรู้ และถ่ายทอดความรู้อันมีค่ามิได้แพ้ระบบเรียน (โดยเฉพาะเมื่อเห็นว่าการศึกษามีได้มีเป้าหมายเพียงเพื่อการอาชีพเพียงอย่างเดียว)

การยอมรับว่า ในชุมชนมีแหล่งความรู้อื่น ๆ อยู่ด้วยเป็นจ็อนใจเบื้องต้นของการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างระบบโรงเรียนกับแหล่งความรู้อื่น ๆ ในระบบแนวราบ การแลกเปลี่ยนและสัมพันธ์กัน จะทำให้เกิดการร่วมมือและส่งเสริมซึ่งกันและกันระหว่างระบบโรงเรียนและแหล่งความรู้อื่นภายในชุมชนซึ่งจะนำไปสู่การสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชนและโรงเรียนเองด้วยในระยะยาว

2.2.5 ตัวชี้วัดความเข้มแข็งของชุมชน จากเรื่องดังกล่าว อุทัย คุลเกษม ได้กล่าวถึงตัวชี้วัดการบรรลุผลของการดำเนินการเพื่อความเข้มแข็งของชุมชนไว้ ดังนี้

2.2.5.1 โครงสร้างของความสัมพันธ์

การดำเนินงานควรก่อให้เกิดเงื่อนไขหรือผลที่จะทำให้มีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างความสัมพันธ์จากแบบแนวตั้ง มาเป็นโครงสร้างแบบแนวราบ ระหว่าง

1. โรงเรียนกับชุมชน
2. ครูกับผู้ปกครอง
3. โรงเรียน ชุมชน กับภาคีอื่น ๆ

เครื่องชี้วัดโครงสร้างแบบแนวตั้ง คือ

1. ความสัมพันธ์มีลำดับชั้น โดยที่แต่ละชั้นมีอำนาจแตกต่างกันมาก
2. คนส่วนน้อย (ชั้นบน) มีอำนาจมากกว่าคนส่วนใหญ่ (ชั้นล่าง)
3. การตัดสินใจเกิดขึ้นจากชั้นบนลงมาชั้นล่าง
4. ชั้นล่างมีส่วนร่วมคิด ร่วมเสนอความเห็นน้อย มีผลต่อการตัดสินใจน้อย
5. ผู้นำมีน้อย ไม่หมุนเวียน การตัดสินใจขึ้นกับผู้นำหรือการชี้แนะ

เครื่องชี้วัดโครงสร้างแบบแนวราบ คือ

1. ความสัมพันธ์ไม่มีลำดับชั้น หรือมี แต่อำนาจไม่แตกต่างกันมาก เป็นการแบ่งลำดับชั้นเพื่อสร้างประโยชน์ของการแบ่งหน้าที่ (กรรมการกับสมาชิก ฯลฯ)
2. ชั้นล่างแม้มีอำนาจน้อยกว่า แต่สามารถตรวจสอบชั้นบนได้
3. การตัดสินใจเกิดขึ้นจากการมีส่วนร่วมของทั้งหมด (ด้วยความเข้าใจในผลของการตัดสินใจ)
4. ทุกคนมีส่วนร่วมคิด ร่วมเสนอความเห็นอย่างเสมอภาค
5. ผู้นำมีการหมุนเวียน ไม่ผูกขาด และมีบทบาทในเชิงประสานงานมากกว่าเป็นผู้ชี้แนะ

2.2.5.2 การเปลี่ยนแปลงวิสัยทัศน์ของบุคลากร

การดำเนินงานควรก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงวิสัยทัศน์ของบุคคลที่เกี่ยวข้อง ทั้งในส่วน
ของโรงเรียน และชุมชนอย่างน้อยในประเด็น

1. เป้าหมายของการจัดการศึกษาในชุมชน
2. ความสำคัญของกระบวนการเรียนรู้เพื่อชีวิต
3. การศึกษาเป็นปัจจัยสำคัญกำหนดความเข้มแข็งและอ่อนแอของชุมชน
4. ปัจจัยอื่น ๆ ที่กำหนดความเข้มแข็งและอ่อนแอของชุมชน
5. ความสำคัญของการร่วมมือระหว่างโรงเรียน-ชุมชน

2.2.5.3 ความสามารถในการจัดการ

การดำเนินงานต้องมีประสิทธิภาพและความยั่งยืนในการบริหารจัดการ การทำงานจึงจะนำไปสู่เป้าหมายที่ต้องการได้ เครื่องชี้วัด

1. การดำเนินงานมีการวางแผนที่ชัดเจน (ใคร ทำอะไร ที่ไหน เมื่อไร อย่างไร แหล่งงบประมาณ)
2. มีระบบการประชุม การติดตามผล การประเมินผลที่ต่อเนื่อง
3. มีกระบวนการเรียนรู้ แลกเปลี่ยนความคิด ความเห็น ฯลฯ ในการดำเนินงาน ไม่ใช่การชี้แนะ สั่งการ รวมอำนาจ

4. ผู้นำ หรือกลุ่มผู้นำ มีการหมุนเวียนเปลี่ยนถ่าย ไม่มีลักษณะยึดติดที่ตัวบุคคล
5. ทรัพยากรในการดำเนินงานมีการเพิ่มขึ้น เช่น ทุน บุคคล ความรู้
6. สามารถแก้ไขปัญหาและอุปสรรคของการบริหารจัดการได้

2.2.5.4 การมีส่วนร่วมของชุมชน

การดำเนินงานของโรงเรียนและชุมชน ควรก่อให้เกิดการมีส่วนร่วมที่เพิ่มมากขึ้นจากทุกฝ่าย คือ

1. ในด้านปริมาณ มีชาวบ้านและภาคอื่น ๆ ทั้งในชุมชนและนอกชุมชนเข้าร่วมด้วยมากขึ้น หลากหลายขึ้น ทั้งส่วนบุคคลและกลุ่ม
2. ในด้านคุณภาพการมีส่วนร่วมต้องมีทั้งการร่วมคิด ร่วมเสนอแนะ ร่วมตัดสินใจ ร่วมการเลือกสรร ร่วมดำเนินการ ฯลฯ บนพื้นฐานความเข้าใจในวัตถุประสงค์ ไม่ใช่การมีส่วนร่วมในฐานะของผู้รับเชิญเข้ามาร่วม
3. บทบาทของการมีส่วนร่วม ขยายจากด้านการศึกษาโดยเฉพาะ ไปสู่การสร้างความเข้มแข็งในปัจจัยอื่น ๆ

2.2.5.5 กระบวนการเรียนรู้เพื่อชีวิต-ชุมชน

การเรียนการสอนของโรงเรียน ควรมีการเปลี่ยนแปลงไปสู่แนวทางของการพัฒนาความสามารถ สติปัญญาของผู้เรียน เพื่อตอบสนองต่อตัวผู้เรียนและความเข้มแข็งของชุมชน และเป็นเงื่อนไขให้เกิดการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น เครื่องชี้วัด คือ

1. ฐานการเรียนรู้ ขยายจากโรงเรียนไปสู่การเรียนรู้จากครอบครัว ชุมชน นอกชุมชน ธรรมชาติ ฯลฯ จากครูไปสู่บุคคลอื่น ๆ ในชุมชนนอกชุมชน
2. เนื้อหาของการเรียนรู้ มีเรื่องของวิถีชีวิตในท้องถิ่น ทั้งอาชีพ วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม นิเวศวิทยา ชุมชน ทรัพยากรธรรมชาติ ฯลฯ
3. กระบวนการเรียนรู้ ศึกษาจากชีวิตจริง ของจริง ในชุมชน โดยให้โอกาสการเรียนรู้ด้วยการคิดเอง หาคำตอบเอง ฯลฯ มากกว่าการบอกของครู และส่งเสริมการแลกเปลี่ยนการเรียนรู้ระหว่างผู้เรียนและระหว่างครู-นักเรียน
4. บทบาทของครูเปลี่ยนไปจากผู้รวมศูนย์ความรู้เป็นผู้สร้างเงื่อนไขของการเรียนรู้ให้แก่เด็ก และกระตุ้นการเรียนรู้
5. ผู้เรียนมีความรู้ความเข้าใจวิถีชีวิตของชุมชนมากขึ้น มีความรู้ที่เอาไปใช้ในชีวิตของตนเองได้โดยตรง (เช่น รู้จักใช้ทรัพยากรในท้องถิ่น เพื่อการกินอยู่ อาชีพ ฯลฯ)
6. ครูและผู้เกี่ยวข้องกับการให้การศึกษา (ผู้นำ ผู้ปกครอง ฯลฯ) มีความรู้เพิ่มขึ้นเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านต่าง ๆ

2.2.5.6 ศักยภาพความเข้มแข็งของชุมชน

ในระยะยาว ชุมชนควรมีศักยภาพในด้านต่าง ๆ มากขึ้น มีปัจจัยแห่งความเข้มแข็งเพิ่มขึ้นในชุมชน เครื่องชี้วัด คือ

1. ชุมชนมีความสามารถเพิ่มขึ้นจากเดิมในการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น (เช่น แก้ปัญหาได้รวดเร็วขึ้น มีวิธีในการแก้ปัญหาเพิ่มขึ้น ฯลฯ)
2. เกิดโครงสร้างของความร่วมมือแบบแนวราบเพิ่มขึ้นในความสัมพันธ์ด้านต่างๆ ของชุมชน
3. เกิดกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่หลากหลายมากขึ้นในชุมชน เพื่อลดการพึ่งพิงภายนอกให้ลดลง
4. การบริโภคเปลี่ยนแปลงไป จากเงินออมหนี้สิน การพนัน ยาเสพติด หรืออบายมุข การบริโภค อุปโภคทรัพยากรท้องถิ่น
5. กลุ่มผู้นำตามธรรมชาติมีเพิ่มมากขึ้น ไม่ขึ้นอยู่กับคนกลุ่มเดียว
6. ความสัมพันธ์เชิงสังคมมากขึ้น จากกรณีขัดแย้งลดน้อยลง ความร่วมมือในกิจกรรมที่ไม่มีรายได้ผลประโยชน์ มีเพิ่มขึ้น
7. การปฏิสัมพันธ์ภายในชุมชนมีเพิ่มมากขึ้น จากกิจกรรมและการเข้าร่วมกิจกรรมของคนในชุมชน

2.3 ปัจจัยที่จะทำให้โรงเรียนทำงานร่วมกับชุมชน

เกี่ยวกับปัจจัยและเงื่อนไขที่ทำให้โรงเรียนสามารถทำงานร่วมกับชุมชน เพื่อสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนนั้น อุตัย ดุลยเกษม ได้กล่าวไว้ในเรื่องเดียวกันว่า หากโรงเรียนจะปรับบทบาทของตนเองเสียใหม่ ให้สอดคล้องกับแนวคิดดังกล่าวข้างต้น เพื่อสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชน เงื่อนไขสำคัญซึ่งจะทำให้โรงเรียนสามารถทำหน้าที่ หรือแสดงบทบาทดังกล่าวได้ คือ

2.3.1 มีวิสัยทัศน์ในเรื่องการศึกษาของชุมชนร่วมกัน

บุคลากรทั้งของโรงเรียนและชุมชน รวมทั้งภาคีอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา หากขาดวิสัยทัศน์ที่ตรงกันในระยะสำคัญที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาเพื่อสร้างความเข้มแข็งของชุมชน เช่น เข้าใจไม่ตรงกันในเรื่องของ “ชุมชนเข้มแข็ง” “การศึกษาเพื่อชีวิต” “กระบวนการเรียนรู้” และอื่น ๆ ก็จะทำให้เกิดอุปสรรคในการร่วมมือ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการกำหนดกระบวนการของการดำเนินงาน ที่จะนำไปสู่การสร้างความเข้มแข็งของชุมชน ซึ่งควรเกิดขึ้นจากการร่วมคิด ร่วมวางแผน และทำงานร่วมกันของชุมชนและโรงเรียน

การที่เงื่อนไขนี้มีความสำคัญ เนื่องจากพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม ที่ผ่านมามีได้สร้างค่านิยมใหม่ และความเข้าใจในด้านการศึกษาให้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมอย่างมากทั้งในส่วน of ชาวบ้านและครูเอง

ดังนั้น หากผู้มีส่วนร่วมไม่มีวิสัยทัศน์ในการศึกษาและการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนอย่างถูกต้องกับความเป็นจริงแล้ว การสร้างความร่วมมือก็จะนำไปสู่ความเข้มแข็งของชุมชนไม่ได้

การแสวงหากระบวนการสร้างวิสัยทัศน์ให้ผู้เกี่ยวข้อง (ครู ผู้นำชุมชน ผู้ปกครอง ชาวบ้าน ทั่วไป ภาคีอื่น ๆ) ในเรื่องการศึกษาและชุมชนเข้มแข็ง จึงเป็นเงื่อนไขเบื้องต้นของการเกิดความร่วมมือ

2.3.2 การมีส่วนร่วมและความสนับสนุนจากภาคีอื่น ๆ

การแสวงหาความร่วมมือ และความสนับสนุนจากภาคีอื่น ๆ ทั้งภายในและภายนอกชุมชน เป็นเงื่อนไขที่ทำให้โรงเรียนและชุมชนร่วมกันสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชนได้มากขึ้น เพราะในสถานการณ์ที่ชุมชนอ่อนแอ นั้น มีความจำเป็นที่จะต้องแสวงหาความรู้ ความคิด กำลังใจ ประสบการณ์ บทเรียน งบประมาณ ฯลฯ จากภายนอก เพื่อเป็นแนวทางให้เกิดความร่วมมือ และพัฒนาให้เกิดความร่วมมือนั้น ไปสู่การผลักดันให้การศึกษาทำหน้าที่สร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชน

ภาคีที่กล่าวถึงนี้ อาทิ ครอบครัว สถาบันศาสนา กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มอาชีพ ต่างๆ องค์การบริหารส่วนตำบล องค์การพัฒนาเอกชน นักวิชาการ ชุมชนอื่น เป็นต้น การสนับสนุนจากภาคีอื่น จะทำให้เกิดความต่อเนื่องในกิจกรรมของชุมชนได้มากกว่า เพราะมีอุปสรรคด้านงบประมาณหรือกิจกรรมถูกเปลี่ยนแปลงตามนโยบายของรัฐบาลแต่ละชุด และการดำเนินกิจกรรมที่ใช้งบประมาณจากตนเองหรือภาคี ทำให้การดำเนินงานต้องมีความรับผิดชอบมากกว่าการใช้งบประมาณของรัฐ

2.3.3 โครงสร้างของการจัดการศึกษาเป็นแบบแนวราบ

โครงสร้างของการศึกษาแบบแนวตั้งในปัจจุบัน ไม่เอื้อให้โรงเรียนทำงานร่วมกับชุมชนได้อย่างคล่องตัว เพราะความร่วมมือที่เกิดขึ้นในชุมชนบางแห่งในปัจจุบันนั้น เกิดจากความสามารถและความตั้งใจเฉพาะบุคคลของผู้บริหารโรงเรียนบางคน ดังนั้น การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางการศึกษาให้เป็นแบบแนวราบ จึงเป็นเงื่อนไขที่สำคัญและจำเป็นที่จะเอื้อให้โรงเรียนและชุมชนโดยทั่วไปเกิดความร่วมมือกันมากขึ้น คือ

จัดโครงสร้างและการบริหารจัดการของโรงเรียนจากแบบแนวตั้ง ที่ใช้อำนาจสั่งการมาหลายลำดับชั้น (ตั้งแต่ส่วนกลางถึงโรงเรียน) มาเป็นแบบแนวราบมากขึ้น เช่น ลดโครงสร้างในการบริหารทางการศึกษาของท้องถิ่น-ชุมชนให้มากขึ้น และผู้บริหารการศึกษาเปิดโอกาสให้ครูทุกระดับได้มีส่วนร่วมเริ่มการคิด การวางแผนและการบริหารการศึกษาได้มากขึ้น เพื่อสร้างการมีส่วนร่วมด้วยความสมัครใจและเข้าใจ มิใช่การทำตามคำสั่งดังเช่นที่ผ่านมา

จัดโครงสร้างความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนและภาคีอื่น (ครอบครัว ชุมชน วัด องค์การบริหารส่วนตำบล สถานีอนามัย ฯลฯ) ให้เปลี่ยนจากแบบแนวตั้งที่มีโรงเรียนเป็นศูนย์กลาง

มาเป็นแบบแนวราบที่มีลักษณะของความเสมอภาคมากขึ้น เพื่อให้ภาคอื่น ๆ เข้ามามีส่วนร่วมอย่างมีบทบาทมากขึ้น

กระจายแหล่งความรู้ให้หลากหลาย ไม่ผูกขาดเฉพาะโรงเรียน วิธีการดังกล่าวจะทำให้การจัดการศึกษากลายเป็นภารกิจร่วมของทุกคน ทั้งด้านถ่ายทอดความรู้ เวลา และทรัพยากรที่ใช้ ฯลฯ

การกระจายแหล่งความรู้ และการมีส่วนร่วมกันรับผิดชอบจัดการศึกษานี้จะทำให้โรงเรียนชุมชน ภาคอื่น เกิดความสัมพันธ์ในแนวราบมากขึ้น ทั้งยังจะช่วยกำจัดอุปสรรคของการศึกษาที่โรงเรียนมักประสบอยู่ให้ลดน้อยลง หรือหมดไปเลย เช่น ปัญหาขาดแคลนงบประมาณ บุคลากร สถานที่ อุปกรณ์ ฯลฯ และทำให้โรงเรียนเห็นความสำคัญของการร่วมมือกับชุมชนมากขึ้น

2.3.4 นโยบายการจัดการศึกษาของรัฐ

หากไม่มีการปรับปรุงนโยบายการจัดการศึกษาของรัฐในด้านที่สำคัญแล้ว การเกิดความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชนเกิดขึ้นได้ยาก หรือมีโดยจำกัด นโยบายที่เป็นเงื่อนไขสร้างความร่วมมือให้เกิดขึ้น คือ

การขยายเป้าหมายของรัฐในการจัดการศึกษา จากความต้องการของรัฐเพียงอย่างเดียวมาสู่ความต้องการของผู้เรียนและชุมชน

การเลิกผูกขาดการจัดการศึกษาของรัฐ แล้วกระจายการศึกษาจากแหล่งเดียว (โรงเรียน) ไปสู่แหล่งความรู้ที่หลากหลาย

การปรับปรุงระบบบริหารการจัดการของโรงเรียน ให้เปลี่ยนจากระบบแนวตั้งมาเป็นแบบแนวราบมากขึ้น เพื่อเอื้อให้เกิดการมีส่วนร่วมอย่างจริงจังของภาคอื่น รวมทั้งปรับปรุงระบบบริหารบุคคล งบประมาณ การประเมินผลการศึกษา การประเมินผลงานครู และอื่น ๆ ให้เอื้อต่อการที่โรงเรียนจะทำงานร่วมกับชุมชนได้อย่างคล่องตัว มีประสิทธิภาพโดยยั่งยืน

การให้ความสำคัญกับการพัฒนาระบบโรงเรียน (รวมทั้งครู) ให้มีสัมมาทฤษฎีในเรื่องการจัดการศึกษา เพื่อพัฒนาผู้เรียนชุมชน รวมทั้งพัฒนาครูให้มีเครื่องมือ (ความรู้ วิธีการ ช่องทาง งบประมาณ โอกาส ฯลฯ) ที่จะทำงานกับชุมชนได้

การปรับปรุงหลักสูตร กระบวนการเรียนการสอน ให้สอดคล้องกับการพัฒนาวิถีชีวิตของบุคคลและชุมชน และเอื้อให้เกิดการถ่ายทอดสติปัญญาอย่างต่อเนื่องของชุมชน

2.3.5 ชุมชนมีเงื่อนไขพื้นฐานเพื่อการพัฒนา

เงื่อนไขประการนี้ จะช่วยสนับสนุนการดำเนินงานของโรงเรียนและชุมชนให้เกิดได้ง่ายขึ้น เพราะการฟื้นฟูความเข้มแข็งของชุมชนจะเกิดขึ้นได้ ต้องมีเงื่อนไขว่า ชุมชนดังกล่าว ยังมีทรัพยากรพื้นฐานคงเหลืออยู่ เช่น ทรัพยากรธรรมชาติ บุคคลผลผลิต รายได้ ฯลฯ หรือมีปัจจัยแห่งความเข้มแข็งบางส่วนคงอยู่ เช่น กลุ่มผู้นำตามธรรมชาติ ความสัมพันธ์เชิงสังคม ภูมิปัญญาท้องถิ่น

หรืออื่น ๆ ที่อยู่ใกล้ชิดที่จะฟื้นฟูได้ เพราะหากชุมชนมีปัจจัยเหล่านี้ย่อมทำให้โรงเรียนเข้าไปอยู่ในส่วนสนับสนุนการพัฒนาในด้านต่างๆ ของชุมชนได้มากขึ้น และช่วยให้เกิดกิจกรรมของการพัฒนาความเข้มแข็งของชุมชนได้ง่ายกว่าด้วย

เกี่ยวกับกระบวนการเกิดความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชนนั้น อุทัย คลยเกษม ได้กล่าวไว้ในเรื่องเดียวกันว่า การเกิดความร่วมมือควรอยู่ในรูปกระบวนการ คือมีการเคลื่อนไหวการเรียนรู้ การปฏิสัมพันธ์เกิดขึ้นตลอดเวลาด้วย การบวนการเกิดความร่วมมืออาจเริ่มจากการดำเนินการดังนี้

1. แสวงหาระบบหรือกลไกที่จะสร้างความเห็น ความเข้าใจร่วมกันระหว่างโรงเรียนและชุมชน ในประเด็นที่สำคัญ ที่มีผลต่อการจัดการการศึกษาเพื่อสร้างความเข้มแข็งของชุมชน หรือช่องทางที่จะนำมาปรึกษาหารือระหว่างผู้ที่มองเห็นประเด็นร่วมกันอยู่แล้ว ให้มีโอกาสได้ริเริ่มคิดด้วยกัน

2. เมื่อผ่านการปรึกษาหารือแล้ว ขยายไปสู่การร่วมคิด วิเคราะห์ วางแผน และแสวงหาแนวทางของการร่วมทำกิจกรรม ที่จะนำไปสู่การร่วมมือกันจัดการศึกษาหรือกิจกรรมอื่นๆ ที่ช่วยพัฒนาความสามารถ สติ ปัญญาของบุคคลที่จะทำให้ชุมชนเกิดความเข้มแข็งและทำให้เกิดบูรณาการในการศึกษา

3. จัดกระบวนการเรียนรู้จากการปฏิบัติ ตามกิจกรรมที่กำหนดในข้อ 2 โดยมีการสรุปประเมินผลแล้วพัฒนากิจกรรมและการเรียนรู้ใหม่อย่างต่อเนื่อง

4. แสวงหาแนวทางของการขยายความคิด กิจกรรมไปสู่ชุมชน เพื่อขยายการมีส่วนร่วมให้ทั่วถึง เพื่อให้เกิดโครงสร้างของกิจกรรมแบบแนวราบอย่างต่อเนื่องในชุมชน

5. สำรวจหารูปแบบของความร่วมมือและความสัมพันธ์กับภาคอื่นๆ ภายนอกชุมชน ที่จะพัฒนาการศึกษาของท้องถิ่น เพื่อความเข้มแข็งของโรงเรียนและชุมชน

2.4 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จากการศึกษางานวิจัยจากหนังสือรวบรวมบทความงานวิจัยพบข้อสรุปจากการวิจัยดังนี้

จาตุรงค์ แสนแดง (2532 : 31) ได้ศึกษาความคิดเห็นของผู้บริหารและอาจารย์ที่เกี่ยวกับบทบาทในการจัดกิจกรรมสร้างความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชนของโรงเรียนมัธยมศึกษาขนาดใหญ่สังกัดกรมสามัญศึกษา เขตการศึกษา 6 พบว่า ผู้บริหารและอาจารย์มีความคิดเห็นเกี่ยวกับบทบาทในการจัดกิจกรรมสร้างความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชนที่ปฏิบัติจริงอยู่ในระบับน้อยทุกกิจกรรม สำหรับบทบาทที่ควรปฏิบัติผู้บริหารและอาจารย์มีความคิดเห็นว่าโรงเรียนควรมีบทบาทที่ปฏิบัติมากทุกกิจกรรม ส่วนปัญหาและอุปสรรคประชากรทั้งสองกลุ่มมีความคิดเห็นว่าโรงเรียนมีปัญหาลดอุปสรรคน้อย

กิตติโชค ห้อยยี่งู (2527 : 122) ได้ทำการศึกษาการมีส่วนร่วมของประชาชนในโรงเรียนมัธยมศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศ : การศึกษาเฉพาะกรณีโรงเรียนถันโสภาวิทยา ในปี พ.ศ. 2527 พบว่า ในการให้บริการชุมชนนั้น โรงเรียนไม่สามารถจัดบริการในด้านต่าง ๆ ได้ทุกด้าน เนื่องจากโรงเรียนยังขาดการ

ศึกษาสภาพความต้องการของประชาชนในเขตบริการของโรงเรียน ชิดจำกัดในด้านความพร้อมของ โรงเรียน ระเบียบวิธีขั้นตอน ในการปฏิบัติงานและการประสานงานกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนา ชนบทส่วนในด้านให้การสนับสนุนโรงเรียนจากประชาชนนั้น ประชาชนมีส่วนร่วมในการช่วยเหลือ และสนับสนุนโรงเรียนอยู่ในระดับน้อย เรื่องความรู้ ความเข้าใจของประชาชนและการเปิดโอกาสของ ทางโรงเรียนยังอยู่ในวงจำกัด และวิธีการที่โรงเรียนสร้างความสัมพันธ์เพื่อให้ประชาชนมีส่วนร่วมมากที่สุด คือ การเข้าไปช่วยเหลือกิจกรรมต่าง ๆ ที่ชุมชนจัดขึ้นและยังกันพบว่า ครู อาจารย์ ยังไม่เข้าใจบทบาท หน้าที่ของโรงเรียน ขาดความรู้เรื่องการพัฒนาชนบท และยังมีภาระส่วนตัวและครอบครัว จึงไม่มีเวลาใน การทำงานนอกเหนือจากหน้าที่การสอน

สมคิด จุมทอง (2528: 127) ได้ทำการศึกษาความคิดเห็นของผู้บริหารและอาจารย์เกี่ยวกับการ ปฏิบัติงานของผู้บริหารโรงเรียนมัธยมศึกษาขนาดใหญ่ สังกัดกรมสามัญศึกษาในเขตการศึกษา 6 ปี พ.ศ. 2527 พบว่า ผู้บริหารโรงเรียนมีการปฏิบัติงานการสร้างความสัมพันธ์กับชุมชนน้อยที่สุด และพบปัญหาที่ อยู่ในระดับน้อย คือ ขาดการประสานงานของฝ่ายระบบสื่อสารในโรงเรียนไม่มีประสิทธิภาพ ผู้บริหาร ไม่ชอบปฏิบัติงานตามแผน ผู้บริหารขาดทักษะความรู้ และประสบการณ์การบริหาร ขาดการมอบอำนาจ หน้าที่ ขาดการกำหนดหน้าที่รับผิดชอบให้ชัดเจน

สุวกิจ ศรีปัดดา ได้ศึกษาคุณลักษณะและสมรรถภาพเชิงประกอบการของเจ้าของธุรกิจ ขนาดย่อม โดยมีจุดมุ่งหมายเปรียบเทียบระดับค่าระดับคุณลักษณะเชิงประกอบการและสมรรถภาพผล การวิจัยสรุปได้ดังนี้

1.ค่าคุณลักษณะเชิงประกอบการและค่าระดับสมรรถภาพเชิงประกอบการของเจ้าของธุรกิจ ขนาดย่อมในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนืออยู่ในระดับสูง

2.เจ้าของธุรกิจขนาดย่อมที่อยู่ต่างจังหวัดกัน อายุแตกต่างกัน ประกอบธุรกิจต่างชนิดกันมี คุณวุฒิต่างกัน และมีประสบการณ์ต่างกันมีค่าระดับคุณลักษณะเชิงประกอบการและสมรรถภาพเชิง ประกอบการไม่แตกต่างกัน

3.คุณลักษณะเชิงประกอบการที่จำเป็นสำหรับเจ้าของธุรกิจเชิงประกอบการที่สำคัญคือ ความ อดทน ขยัน มีความพยายาม ซื่อสัตย์ ยุติธรรม มีมนุษยสัมพันธ์ดี มีเหตุผล รอบคอบ เชื่อมั่นในตนเอง ส่วนสมรรถภาพเชิงประกอบการที่สำคัญคือ ความสามารถในการบริหารงาน ความรอบรู้ทันเหตุการณ์ การเข้ากับผู้อื่นได้ มีทุน มีเครดิต มีความสามารถในการจูงใจคน ริเริ่มทำงานได้ ให้บริการดี และ มี ความสามารถในการสื่อสาร

เรือง เจริญชัย (2527:35) ศึกษาการบริหารโรงเรียนมัธยมศึกษาในระดับตำบลในเขตการศึกษา 10 พบว่าการบริหารงานด้านความสัมพันธ์กับชุมชนที่จัดทำมากที่สุด คือการจัดงานประเพณีต่าง ๆ ที่จัดทำน้อยที่สุด คือ การใช้แหล่งอาชีพในชุมชนมาเป็นประโยชน์ต่อการฝึกอบรมอาชีพของนักเรียน

วิเชียร ปันม่วง (2532:159 - 165) ศึกษาบทบาทของโรงเรียนมัธยมศึกษาในการพัฒนาชุมชน พบว่าความคิดเห็นเกี่ยวกับบทบาทของโรงเรียนมัธยมศึกษาในการพัฒนาชนบท ส่วนใหญ่เห็นว่าอยู่ในระดับปานกลาง สอดคล้องกันทั้งผู้บริหารโรงเรียนและผู้บริหารท้องถิ่น บทบาทที่เห็นว่าปฏิบัติมากที่สุดคือ ด้านศาสนาและศีลธรรม รองลงมาคือ การพัฒนาด้านการศึกษา บทบาทที่ปฏิบัติน้อยคือ การพัฒนาด้านเศรษฐกิจ

ฉลาด บุตรเนียร (2524:78 - 79) ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง การศึกษาบทบาทที่เป็นจริงและบทบาทที่คาดหวังในด้านความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนมัธยมศึกษากับชุมชนในจังหวัดชัยนาท ตามทัศนะของครู ผู้ปกครองและคณะกรรมการโรงเรียน พบว่าผู้ปกครองและคณะกรรมการโรงเรียนมีความเห็นว่า ความสัมพันธ์กับชุมชนในบทบาทที่เป็นจริงปฏิบัติอยู่ในเกณฑ์ต่ำและบทบาทที่คาดหวังปฏิบัติอยู่ในเกณฑ์ปานกลาง ส่วนทัศนะของครูผู้ปกครองและคณะกรรมการโรงเรียนที่มีต่อความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชนทั้งบทบาทที่เป็นจริงและบทบาทที่คาดหวังแตกต่างกัน

ประสพศรี เตมีบุตร (2526 : 46-65) ได้ศึกษาภารกิจการบริหารโรงเรียนในทัศนะของผู้บริหารโรงเรียนมัธยมศึกษา เขตการศึกษา 7 พบว่า ผู้บริหารโรงเรียนมัธยมศึกษาที่มีคุณวุฒิต่างกัน มีความคิดเห็นต่อความสำคัญของภารกิจการบริหารสอดคล้องกันในเรื่องการสร้างความสัมพันธ์และมีความเข้าใจอันดีระหว่างโรงเรียนกับชุมชนว่าเป็นภารกิจที่น้อยที่สุด ซึ่งสอดคล้องกับผลการวิจัยเป็นจำนวนมาก เช่น ผลการวิจัยของเพ็ญศักดิ์ เรือนใจมัน (2519 : 271-272) ที่พบว่า ผู้บริหารโรงเรียนมัธยมศึกษาในเขตการศึกษา 5 ให้ความสำคัญงานด้านความสัมพันธ์กับชุมชนน้อยที่สุดและผลการวิจัยของ ชัชวาล อำมาตย์มณี (2521 : 74) ซึ่งพบว่า ผู้บริหารการศึกษาของโรงเรียนมัธยมศึกษา ในเขตการศึกษา 8 มีความคิดเห็นว่า งานด้านความสัมพันธ์กับชุมชนมีความสำคัญน้อยที่สุด แต่ในเรื่องการให้บุคลากรฝ่ายต่าง ๆ ของโรงเรียนมีส่วนร่วมในการจัดทำแผนและปฏิทินงานร่วมกับฝ่ายบริหารนั้น ๆ ผู้บริหารโรงเรียนที่มีคุณวุฒิสูงกว่าปริญญาตรีมีความเห็นว่า เป็นภารกิจที่มีความสำคัญเป็นอันดับแรกและการจัดหาอุปกรณ์ วัสดุ ครุภัณฑ์ และ สดทัศนูปกรณ์อย่างเพียงพอ และเก็บรักษาอย่างมีประสิทธิภาพ มีความสำคัญรองลงมา ซึ่งแตกต่างจากความคิดเห็นของผู้บริหารโรงเรียนที่มีคุณวุฒิปริญญาตรีหรือต่ำกว่าปริญญาตรีที่เห็นว่าภารกิจที่สำคัญเป็นอันดับแรก คือ การวางแผนและพัฒนางานวิชาการให้มีประสิทธิภาพสูง และการให้บุคลากรฝ่ายต่าง ๆ ของโรงเรียนมีส่วนร่วมในการจัดทำแผนและปฏิทินปฏิบัติงานร่วมกับฝ่ายบริหาร มีความสำคัญรองลงมา ส่วนภารกิจในด้านอื่น ๆ ไม่แตกต่างกันมากนัก

สุชุม พรหมเมืองคุก (2531 : 7) ได้ศึกษาทัศนะของผู้บริหารโรงเรียน บรรณารักษ์ และกำนัน ที่มีบทบาทที่เป็นจริงในด้านการสร้างความสัมพันธ์กับชุมชนของห้องสมุด โรงเรียนมัธยมศึกษาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พบว่า ห้องสมุดโรงเรียนได้ปฏิบัติงานในการสร้างความสัมพันธ์กับชุมชนด้านการจัดกิจกรรมร่วมกับชุมชน การให้บริการ การนำทรัพยากรมาใช้ในการประสานงานในระดับค่อนข้างน้อย ผู้บริหารโรงเรียนที่มีขนาดต่างกัน มีทัศนะต่อบทบาทที่เป็นจริงในการสร้างความสัมพันธ์กับชุมชนแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05

บรรณาคม ภักดีพิพัฒน์ (2533 : 7) ได้ศึกษาและเปรียบเทียบทัศนะของผู้บริหารโรงเรียน ครูและกรรมการสภาตำบลที่มีต่อการบริหารชุมชนของโรงเรียนมัธยมศึกษา ในจังหวัดพะเยา 4 ด้าน คือ การบริการด้านการศึกษา การบริการด้านเศรษฐกิจและอาชีพ การบริการด้านเข้าร่วมกิจกรรมในชุมชน และการบริการด้านอาคารสถานที่และวัสดุอุปกรณ์ พบว่า ทัศนะเกี่ยวกับการบริการชุมชนของโรงเรียนมัธยมศึกษาจังหวัดพะเยา อยู่ในระดับปานกลางและมีทัศนะแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติระดับ .01 ทั้ง 4 ด้าน ผู้บริหารโรงเรียน และครู มีทัศนะไม่แตกต่างกัน แต่ผู้บริหารโรงเรียนและกรรมการสภาตำบล มีทัศนะแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01 ในด้านการให้บริการด้านการศึกษา และการให้บริการด้านเศรษฐกิจและอาชีพและครู และกรรมการสภาตำบลมีทัศนะแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01 ทั้ง 4 ด้าน

สุนทร ขอบทำดี (2534) ได้ศึกษาบทบาทคณะกรรมการศึกษาเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชนของโรงเรียนประถมศึกษาสังกัดสำนักงานประถมศึกษา จังหวัดอ่างทอง พบว่า คณะกรรมการศึกษาส่วนใหญ่มีบทบาทในด้านการประชาสัมพันธ์โรงเรียนมีส่วนร่วมในการประชุมผู้ปกครองนักเรียน ประสานงาน ให้มีการเผยแพร่ข่าวสารในที่ชุมชน และขอความร่วมมือให้ผู้ปกครองมาเยี่ยม โรงเรียน โดยร่วมกิจกรรมของโรงเรียนด้านการให้บริการแก่ชุมชน มีส่วนร่วมเสนอแนะและประสานงานให้โรงเรียนร่วมกับหน่วยงานอื่นให้บริการความรู้แก่ประชาชนที่โรงเรียนและแสวงหาความช่วยเหลือจากชุมชนนำมาปรับปรุงอาคารสถานที่ไว้บริการชุมชน ในด้านการร่วมกิจกรรมของชุมชน มีบทบาทขอความร่วมมือให้โรงเรียนจัดกิจกรรมประเพณีของท้องถิ่น ให้ครูนักเรียนร่วมพัฒนาชุมชน และสนับสนุนให้โรงเรียนจัดกิจกรรมร่วมกับประชาชน ในด้านการให้ชุมชนมีส่วนร่วมในกิจกรรมของโรงเรียน มีบทบาทขอความร่วมมือประชาชน ร่วมกิจกรรมวันสำคัญที่โรงเรียนช่วยพัฒนาโรงเรียนด้านแรงงาน ช่างก่อสร้าง และวิทยากรซึ่งยังมีน้อย และแสวงหาความช่วยเหลือจากนักเรียนจากชุมชนโดยจัดอาหารกลางวัน ทุนนักเรียน และด้านการเสริมสร้างความสัมพันธ์กับชุมชนและหน่วยงานอื่นในท้องถิ่น มีบทบาทแสวงหา ความช่วยเหลือจากประชาชนนำมาสนับสนุนกิจกรรมของกลุ่มโรงเรียนในการแข่งขัน กีฬา งานวันเด็ก เข้าค่ายพักแรม จากกลุ่มบุคคล ศิษย์เก่า จัดตั้งกองทุน มูลนิธิ เพื่อพัฒนาโรงเรียน และให้ข้อมูลและการให้บริการของโรงเรียนแก่หน่วยงานอื่น คือ วัด สถานีนามัย สภาตำบล ปัญหา อุปสรรคในการปฏิบัติตามบทบาทของคณะกรรมการศึกษา กรรมการศึกษา มีปัญหาการประกอบอาชีพส่วนตัว ไม่มีเวลาให้คำปรึกษา แนะนำ เสนอแนะ ประสานงาน แสวงหาความช่วยเหลือและความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชน และไม่ทราบว่าหน้าที่ประชาสัมพันธ์โรงเรียน ส่วนประชาชนไม่กล้าบอกกิจกรรมของตนและยากจนไม่อาจช่วยเหลือได้

อังกูล สมคะเนย์ (2534) ได้ศึกษาสภาพและปัญหาการนำภูมิปัญญาชาวบ้านมาใช้ในการพัฒนาหลักสูตรใน โรงเรียนประถมศึกษา สังกัดสำนักงานการประถมศึกษาจังหวัด อุบลราชธานีผลการวิจัยพบว่า

(1) สภาพการนำภูมิปัญญาชาวบ้านมาใช้พัฒนาหลักสูตรพบว่า ศิษยานิเทศก์ ผู้บริหารโรงเรียน และครูวิชาการโรงเรียน ส่วนใหญ่เห็นด้วยและได้นำภูมิปัญญาชาวบ้านเกี่ยวกับการประกอบอาชีพของท้องถิ่นมาใช้พัฒนาหลักสูตรในลักษณะการปรับกิจกรรม การเรียนการสอนหรือกิจกรรมเสริม ด้วยวิธีการเชิญเจ้าของภูมิปัญญาชาวบ้านที่เป็นช่างฝีมือหรือช่างเทคนิคชาวบ้านมีส่วนร่วมในการพัฒนาหลักสูตร

(2) ปัญหาการนำภูมิปัญญาชาวบ้านมาใช้พัฒนาหลักสูตรพบว่า ศิษยานิเทศก์ ผู้บริหารโรงเรียน และครูวิชาการโรงเรียนมีปัญหาเกี่ยวกับด้านงบประมาณสนับสนุนไม่เพียงพอ ไม่ได้รับการสนับสนุนด้านนโยบายและการนิเทศติดตามผล ตลอดจนไม่มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับภูมิปัญญาชาวบ้าน และการพัฒนาหลักสูตร

สมพงษ์ วงศ์กาฬสินธุ์ (2537) ได้ศึกษาผลการดำเนินงานตามโครงการการศึกษาเพื่อพัฒนาหมู่บ้านในเขตชนบท (กศ.พช.) ของโรงเรียนประถมศึกษา สังกัดสำนักงานการประถมศึกษาจังหวัดสกลนคร ผลการศึกษาพบว่า

1) สภาพการดำเนินงาน ของเขตโรงเรียนประถมศึกษา ในโครงการการศึกษาเพื่อพัฒนาหมู่บ้านในชนบท (กศ.พช.) มีการปฏิบัติอยู่ในระดับมาก เมื่อพิจารณารายกิจกรรมพบว่า การรักษาความสะอาด มีการปฏิบัติอยู่ในระดับมากที่สุด ปัญหาการดำเนินงานมีอยู่ในระดับน้อย แต่เมื่อพิจารณารายกิจกรรมแล้ว พบว่า มีปัญหาในระดับมาก 10 กิจกรรม ได้แก่ การจัดกิจกรรมสหกรณ์ในโรงเรียน การฝึกถนอมอาหาร การอนุรักษ์วรรณคดีไทย การจัดกิจกรรมวันกตัญญู การประสานงานกับเจ้าหน้าที่สาธารณสุข และพัฒนาชุมชน การคัดเลือกบุคคลตัวอย่างของชุมชน การจัดทำโปสเตอร์ การจำหน่ายผลผลิต การจัดโรงเรียนเป็นแหล่งวิชาการ การประสานงานในการฝึก อาชีพแก่ชุมชน โรงเรียนในโครงการการศึกษาเพื่อพัฒนาหมู่บ้านในเขตชนบทมีความต้องการจัดกิจกรรมอยู่ในระดับมาก

2) ผลการเปรียบเทียบความคิดเห็นเกี่ยวกับปัญหาใน การดำเนินงาน ระหว่างโรงเรียนดีเด่นกับโรงเรียนทั่วไป ที่ อยู่ในโครงการการศึกษา เพื่อพัฒนาหมู่บ้านในเขตชนบท (กศ.พช.) พบว่า มีระดับความคิดเห็นที่แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ 3 กิจกรรม ได้แก่ กิจกรรมการคัดเลือกผู้นำตัวอย่างมีความคิดเห็นที่แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทาง สถิติที่ระดับ .01 กิจกรรมการตกแต่งป้ายข่าวเหตุการณ์ และกิจกรรมการเผยแพร่ความรู้ ข่าวสารประจำวัน มีความคิด เห็นแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05

อนงค์ ลอยมา (2536) ได้ศึกษาบทบาทที่ปฏิบัติจริงและบทบาทที่คาดหวังต่อการพัฒนาชนบทของครูโรงเรียนประถมศึกษา ในโครงการการศึกษาเพื่อพัฒนาหมู่บ้านในเขตชนบท (กศ.พช.) จังหวัดนครราชสีมา : ศึกษาเฉพาะกรณี ผลการวิจัยพบว่า

1. ครูโรงเรียนบ้านทิวไผ่มีบทบาทในการปฏิบัติจริง ในการพัฒนาชุมชนมากที่สุด ในด้านการเมือง การปกครอง รองลงมา เป็นบทบาทด้านการศึกษา สำหรับโรงเรียนบ้านหนองน้ำบทบาทที่ครูปฏิบัติมากที่สุดคือ ด้านการศึกษา รองลงมาเป็นบทบาทด้านการเมืองการปกครอง ส่วนความคาดหวังต่อบทบาท การพัฒนาชุมชนของครู ปรากฏว่า ทั้งสองโรงเรียนมีความคาดหวังอยู่ในระดับ มากทุกด้าน

2. เมื่อเปรียบเทียบระหว่างครูกับบุคลากรชุมชนที่มีต่อบทบาทที่ปฏิบัติจริง และบทบาทที่คาดหวัง ในการพัฒนาชุมชนของครูปรากฏว่า มีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 แต่ความ คาดหวังในบทบาทด้านสาธารณสุขไม่มีความแตกต่างกัน

3. เมื่อเปรียบเทียบระหว่างบทบาทที่ปฏิบัติจริงกับบทบาทที่คาดหวังปรากฏว่า ครูและบุคลากรชุมชนของทั้งสองโรงเรียนมีการรับรู้แตกต่างกัน อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ที่ระดับ .05 และเมื่อนำสองโรงเรียนเปรียบเทียบกันปรากฏว่า การรับรู้ทั้งบทบาทที่ปฏิบัติจริงและบทบาทที่คาดหวังมีความแตกต่างกัน อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 แต่มีความคาดหวังในบทบาทด้านการศึกษา ด้านเศรษฐกิจและ อาชีพ ด้านสังคมและวัฒนธรรมพบว่าไม่มีความแตกต่างกัน

4. ในด้านปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อคุณภาพของโครงการมีดังนี้ 1) ระบบการบริหาร 2) บุคลากร โรงเรียน 3) บุคลากรชุมชน 4) หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง 5) สภาพแวดล้อมในโรงเรียน 6) สภาพแวดล้อมในชุมชน

5. บุคลากรในการดำเนินงานโครงการเป็นผู้ที่มีความรู้ความเข้าใจการดำเนินงานดี โครงการส่วนใหญ่เกิดจากความเห็นชอบของครูรับผิดชอบโครงการและคณะครูในโรงเรียนโดยขาดการสำรวจสภาพ ปัญหาและความต้องการของชุมชนอย่างแท้จริงและหลังจากที่โรงเรียนทั้งสองเป็นโรงเรียนในโครงการ ได้ทำโครงการส่งเสริมด้านเศรษฐกิจและอาชีพ ส่วนการส่งเสริมในด้านอื่นๆ พบว่าส่วนใหญ่ได้ดำเนินการก่อนที่โรงเรียนจะเป็นโรงเรียนในโครงการ สำหรับสภาพปัญหา อุปสรรค ในการดำเนินงานโครงการ ปรากฏว่า ปัญหาที่สำคัญที่ทำให้โครงการไม่ประสบผลสำเร็จ เท่าที่ควรคือ ปัญหาด้านงบประมาณ ปัญหาการขาดบุคลากรด้านอาชีพต่างๆ ที่จะทำให้ความรู้แก่ประชาชน และปัญหาประชาชน ไม่สนใจต่อการบริการของโรงเรียน

ประยูทธิ์ โขชัย(2537) ได้ศึกษา ปัจจัยที่ส่งผลต่อประสิทธิภาพการปฏิบัติงานของผู้บริหารโรงเรียนประถมศึกษาในโครงการการศึกษาเพื่อพัฒนาหมู่บ้านในเขตชนบทในจังหวัดปัตตานี ผลการศึกษาพบว่า

1. ประสิทธิภาพการปฏิบัติงานของผู้บริหารโรงเรียนประถมศึกษาในโครงการการศึกษาเพื่อพัฒนาหมู่บ้านในเขตชนบทปีงบประมาณ 2526 - 2536 อยู่ในระดับปานกลาง

2. ปัจจัยที่สัมพันธ์กับประสิทธิภาพการปฏิบัติงานของผู้บริหารโรงเรียนประถมศึกษาในโครงการการศึกษาเพื่อพัฒนาหมู่บ้านในเขตชนบท อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .001 คือ ประสิทธิภาพการทำงานและจำนวนครูในโรงเรียน ส่วนปัจจัยที่ไม่มีความสัมพันธ์กับประสิทธิภาพการปฏิบัติงานของผู้

บริหาร โรงเรียนประถมศึกษา ได้แก่ อายุ รายได้ การเข้ารับการศึกษา เจตคติที่มีต่อโครงการความรู้ในโครงการและงบประมาณสนับสนุน

3. ตัวพยากรณ์ที่ดีในการพยากรณ์ประสิทธิภาพการปฏิบัติงานของผู้บริหาร โรงเรียนประถมศึกษา ในโครงการการศึกษาเพื่อพัฒนาหมู่บ้านในเขตชนบท ได้แก่ ประสิทธิภาพ การทำงาน และจำนวนครูในโรงเรียน สมการในการพยากรณ์ประสิทธิภาพการปฏิบัติงานของผู้บริหารโรงเรียนประถมศึกษา ในรูปคะแนนดิบ มีดังนี้ $y' = 3.654138 + .020843 (X(,3)) + .020138 (X(,7))$

4. จากการวิจัยดังกล่าว มีข้อเสนอแนะเพื่อนำไปใช้ดังนี้ ในการดำเนินงานตามโครงการการศึกษาเพื่อพัฒนาหมู่บ้านในเขตชนบท ควรจะได้พิจารณาหรือคัดเลือกผู้บริหารโรงเรียนที่มีประสิทธิภาพในโครงการดังกล่าว 3 - 5 ปี และมีผลงานเป็นที่ปรากฏสามารถเป็นแบบอย่างหรือเป็นที่ศึกษาดูงานของโรงเรียนอื่นๆ ได้มาเป็นวิทยากรในการจัดการฝึกอบรมสัมมนา เพราะผู้บริหารโรงเรียนดังกล่าวเหล่านี้มีประสบการณ์ตรงสามารถชี้แนะแนวทางในการดำเนินงานตามโครงการการศึกษาเพื่อพัฒนาหมู่บ้านในเขตชนบทได้เป็นอย่างดี และควรพิจารณาหรือคัดเลือกโรงเรียนที่มีจำนวนครูโรงเรียนไม่น้อยกว่า 7 คน เข้าร่วม โครงการการศึกษาเพื่อพัฒนาหมู่บ้านในเขตชนบท

สุพลีพี สือรี (2536) ได้ศึกษาคูณลักษณะของครูเพื่อการพัฒนาชนบทตามความคิดเห็นของคณะทำงานสนับสนุนการปฏิบัติการพัฒนาชนบทระดับตำบล จังหวัดปัตตานี ผลการศึกษาพบว่า

1. ความคิดเห็นของคณะทำงานสนับสนุนการปฏิบัติการพัฒนาชนบทระดับตำบล จังหวัดปัตตานีมีความคิดเห็นเกี่ยวกับคุณลักษณะของครูเพื่อการพัฒนาชนบทอยู่เกณฑ์มาก ทั้ง 6 ด้าน โดยเรียงลำดับตามค่าเฉลี่ยจากมากไปหาน้อยดังนี้ ด้านคุณธรรมและความประพฤติ ($\bar{X} = 4.39$) ด้านความมีจิตมุ่งมั่นในการพัฒนา ($\bar{X} = 4.25$) ด้านมนุษยสัมพันธ์ ($\bar{X} = 4.21$) ด้านการอบรมแนะแนวและการปกครอง ($\bar{X} = 4.21$) ด้านสุขภาพกายและจิต ($\bar{X} = 4.13$) และด้านวิชาการ ($\bar{X} = 4.11$)

2. ความคิดเห็นของคณะทำงานสนับสนุนการปฏิบัติการพัฒนาชนบทระดับตำบล จังหวัดปัตตานีที่มีต่อคุณลักษณะของครูเพื่อการพัฒนาชนบท ทั้ง 6 ด้าน จำแนกตามศาสนา อายุ ตำแหน่ง หน้าที่ใน คปต. ประสิทธิภาพในการทำหน้าที่ คปต. และระดับการศึกษา ผลปรากฏว่า

2.1 คณะทำงานสนับสนุนการปฏิบัติการพัฒนาชนบทระดับตำบล จังหวัดปัตตานีที่นับถือศาสนาแตกต่างกัน มีความคิดเห็นเกี่ยวกับคุณลักษณะของครูเพื่อการพัฒนาชนบทด้าน วิชาการ ด้านมนุษยสัมพันธ์ ด้านคุณธรรมและความประพฤติ ด้านความมีจิตมุ่งมั่นในการพัฒนา และด้านสุขภาพกายและจิตแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ .01 และ ด้านการอบรม แนะแนวและการปกครองแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ .01 และด้านการอบรม แนะแนวและการปกครองแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05

2.2 คณะทำงานสนับสนุนการปฏิบัติการพัฒนาชนบท ระดับตำบล จังหวัดปัตตานี ที่มีอายุแตกต่างกัน มีความคิดเห็นเกี่ยวกับคุณลักษณะของครูเพื่อการพัฒนาชนบทด้านความมีจิตมุ่งมั่นในการพัฒนา

และการอบรมแนะแนว และการปกครอง แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01 ด้าน มนุษยสัมพันธ์ ด้านคุณธรรมและความประพฤติ และด้านสุขภาพ กายและจิตแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 ส่วนด้านวิชาการไม่แตกต่างกัน

2.3 คณะทำงานสนับสนุนการปฏิบัติการพัฒนาชนบทระดับตำบล จังหวัดปัตตานี ที่มีตำแหน่งหน้าที่ใน คปต. แตกต่างกัน มีความคิดเห็นเกี่ยวกับคุณลักษณะของครูเพื่อการพัฒนาชนบท ทั้ง 6 ด้าน แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ ระดับ .01

2.4 คณะทำงานสนับสนุนการปฏิบัติการพัฒนาชนบทระดับตำบล จังหวัดปัตตานี ที่มีประสบการณ์ในการทำหน้าที่ คปต. แตกต่างกัน มีความคิดเห็นเกี่ยวกับคุณลักษณะของครูเพื่อการพัฒนาชนบท ทั้ง 6 ด้าน ไม่แตกต่างกัน

2.5 คณะทำงานสนับสนุนการปฏิบัติการพัฒนาชนบทระดับ ตำบล จังหวัดปัตตานี ที่มีระดับการศึกษาแตกต่างกันมีความคิดเห็นเกี่ยวกับคุณลักษณะของครูเพื่อการพัฒนาชนบท ด้านมนุษย-สัมพันธ์ และด้านความมีจิตมุ่งมั่นในการพัฒนาแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01 และด้านสุขภาพ กายและจิต และด้านการอบรม แนะแนวและการปกครองแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 ส่วนด้านวิชาการ และด้านคุณธรรมและความประพฤติไม่แตกต่างกัน

กัมภณท์ จุนโท (2537) ได้ศึกษาการปฏิบัติงานด้านความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชนของผู้บริหารโรงเรียนประถมศึกษาในพื้นที่เสี่ยงภัย เขตการศึกษา 2 ผลการศึกษาพบว่า

1. ผู้บริหารโรงเรียนประถมศึกษามีระดับการปฏิบัติงาน ปัญหาและวิธีการปฏิบัติงานด้านความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชนอยู่ในระดับปานกลาง

2. ผู้บริหารโรงเรียนประถมศึกษาในจังหวัดที่โรงเรียนตั้งอยู่ ระยะเวลาในการปฏิบัติงานในโรงเรียนปัจจุบัน ระยะทางจากที่พักถึงโรงเรียน ประเภทบ้านพัก ศาสนา ความสามารถในการพูดภาษามลายู ท้องถิ่น ภูมิถิ่นแตกต่างกัน มีระดับการปฏิบัติงานปัญหาและวิธีการปฏิบัติงานด้านความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชนไม่แตกต่างทั้งภาพรวม และรายด้าน

สำหรับปัญหาและข้อเสนอแนะในการแก้ปัญหาการปฏิบัติงานด้านความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชนของผู้บริหาร โรงเรียนประถมศึกษาในพื้นที่เสี่ยงภัยเขตการศึกษา 2 ส่วนใหญ่เป็นปัญหาด้านการสื่อสาร การขาดแคลนงบประมาณ การไม่มีเวลาเพียงพอในการปฏิบัติงานด้านความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชน และได้เสนอแนะทางการแก้ไขปัญหาคือให้ทำความเข้าใจกับชุมชนโดยการเข้าร่วมกิจกรรมชุมชนให้มากขึ้น จัดงบประมาณเพิ่มเติมและจัดหาเวลาให้เพียงพอในการปฏิบัติงานด้านความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชน เป็นต้น

พัทยา พงษ์รักษา(2535) ได้ศึกษาการจัดกิจกรรมบริการชุมชนของโรงเรียนมัธยมศึกษาในภาคใต้สังกัดกรมสามัญศึกษา ผลการศึกษาพบว่า

1. จำนวนโรงเรียนมัธยมศึกษาในภาคใต้ สังกัดกรมสามัญศึกษา จัดกิจกรรมบริการชุมชนอยู่ในระดับปานกลาง

2. โรงเรียนมัธยมศึกษาในภาคใต้ สังกัดกรมสามัญศึกษาจัดกิจกรรมบริการชุมชน นับเป็นจำนวนครั้งมากที่สุดในแต่ละด้าน ได้แก่ การจัดตลาดนัดจำหน่ายผลผลิต การจัดผู้ยาประจำหมู่บ้าน การจัดนิทรรศการพิพิธภัณฑ์เพื่อเผยแพร่ประเพณีท้องถิ่น ให้ใช้สนามกีฬาของโรงเรียน การจัดบริการส่งเสียงตามสาย ส่วนกิจกรรมที่มีผู้มาใช้บริการมากที่สุดในแต่ละด้าน ได้แก่ การจัดสหกรณ์ร้านค้า บริการจัดหาผ้าสะอาด ใช้สถานที่ของโรงเรียนเป็นศูนย์เยาวชนและออกกำลังกายของชุมชน และบริการห้องสมุดเคลื่อนที่

3. โรงเรียนในโครงการมัธยมเพื่อพัฒนาชนบทจัดกิจกรรมบริการชุมชนสูงกว่าโรงเรียนนอกโครงการมัธยมเพื่อพัฒนาชนบท ในเรื่องการจัดอบรมและสาธิตวิชาช่างยนต์ ช่างไม้ ก่อสร้าง และช่างเชื่อมโลหะ การให้ยืมวัสดุอุปกรณ์ในการประกอบอาชีพ และบริการห้องสมุด การร่วมกับเจ้าหน้าที่สาธารณสุขจัดบริการตรวจโรคและรักษา การจัดผู้ยาประจำหมู่บ้าน และการให้ความรู้เกี่ยวกับการป้องกันโรคต่างๆ และการจัดหอกระจายเสียงอย่าง มีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01 ส่วนการจัดอบรมและสาธิตวิชาศิลปศึกษา ช่างไฟฟ้าวิทยุ เป็นผู้นำในการก่อตั้งกลุ่มอาชีพหรือ สหกรณ์ การจัดนิทรรศการณรงค์ต่อต้านเกี่ยวกับโรคเอดส์ ยาเสพติด อุบัติภัย และจัดบริการไปรษณีย์ชุมชนของโรงเรียน ในโครงการสูงกว่าโรงเรียนนอกโครงการมัธยมเพื่อพัฒนาชนบท อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05

4. ระดับเจตคติของผู้บริหารโรงเรียนที่มีต่อการจัดกิจกรรมบริการชุมชนในทุกกิจกรรมอยู่ในระดับสูงและโรงเรียนควรช่วยเหลือและจัดหาบริการเพื่อสงเคราะห์ผู้ป่วยอยู่ในระดับปานกลาง

5. ระดับเจตคติของผู้บริหารโรงเรียนในโครงการสูงกว่าระดับเจตคติของผู้บริหารโรงเรียนนอกโครงการมัธยมเพื่อพัฒนาชนบท และผู้บริหารโรงเรียนขนาดเล็กมีเจตคติต่อการจัดกิจกรรมบริการชุมชนสูงกว่าผู้บริหารโรงเรียนขนาดกลาง อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 ส่วนเจตคติของผู้บริหารโรงเรียน เมื่อจำแนกตามเพศ อายุ ระดับการศึกษา ระยะเวลาในการบริหารที่ตั้งตามเขตเมือง ที่ตั้งตามเขตการศึกษา และระดับชั้นที่เปิดสอน ไม่แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ

6. ผู้บริหารโรงเรียนมีความคิดเห็นว่า การจัดกิจกรรมบริการชุมชนมีปัญหาอยู่ในระดับ ปานกลาง

บรรจง สระทอง(2535)ได้ศึกษาบทบาทของโรงเรียนมัธยมศึกษาเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชน จังหวัดปัตตานี ผลการศึกษาพบว่า

1. การปฏิบัติงานตามบทบาทของโรงเรียนมัธยมศึกษา เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชนจังหวัดปัตตานี ตามการรับรู้ของผู้บริหารโรงเรียน ครู-อาจารย์ และ ผู้ปกครองนักเรียนโดยภาพรวมอยู่ในระดับปานกลาง

2. การปฏิบัติงานตามบทบาทของโรงเรียนมัธยมศึกษา เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชนจังหวัดปัตตานี ตามการรับรู้ของผู้บริหารโรงเรียน ครู-อาจารย์ และผู้ปกครองนักเรียนโดยพิจารณาที่ภาพรวมและรายด้าน ปรากฏว่า แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01

3. การปฏิบัติงานตามบทบาทของโรงเรียนมัธยมศึกษา เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชนจังหวัดปัตตานี ที่ปฏิบัติงานในโรงเรียนขนาดต่างกัน จากการให้ข้อมูลปรากฏว่า โดยภาพรวมแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญที่ระดับ.01 เมื่อพิจารณาเป็นรายด้านปรากฏว่าแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติเช่นเดียวกัน ยกเว้นด้านการสร้างและ เผยแพร่เกียรติประวัติของโรงเรียนไม่แตกต่างกัน

4. การปฏิบัติงานตามบทบาทของโรงเรียนมัธยมศึกษา เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชนจังหวัดปัตตานี ที่ปฏิบัติงานในเขตเมืองและนอกเมือง มีการปฏิบัติงานตามบทบาทของโรงเรียนมัธยมศึกษาเกี่ยวกับความสัมพันธ์ ระหว่างโรงเรียนกับชุมชนในทุกด้านอยู่ในระดับปานกลาง และเมื่อเปรียบเทียบความแตกต่างของระดับการปฏิบัติงานปรากฏว่าด้านการวางแผนงานสร้างความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชน ด้านการประเมินผลงานสร้างความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชนแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01 ส่วนด้านการได้รับความสนับสนุนจากชุมชนแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05

5. การปฏิบัติงานตามบทบาทของโรงเรียนมัธยมศึกษาเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชน ที่ปฏิบัติงานในโครงการมัธยมเพื่อพัฒนาชนบท กับนอกโครงการมัธยมเพื่อพัฒนาชนบทมีการปฏิบัติงานตามบทบาทของโรงเรียนมัธยมศึกษาเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชนในทุกด้านอยู่ในระดับปานกลาง และเมื่อเปรียบเทียบความแตกต่างของระดับการปฏิบัติงาน ปรากฏว่า ไม่แตกต่างกันในทุกด้าน

สำหรับการให้ข้อเสนอแนะส่วนใหญ่เห็นว่าบทบาทของโรงเรียนมัธยมศึกษา เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชน จังหวัดปัตตานี ตามการรับรู้ของผู้บริหารโรงเรียนมีปัญหาอุปสรรคที่สำคัญคือ โรงเรียนไม่มีแผนการดำเนินการที่ชัดเจน รวมทั้งไม่ได้ดำเนินการอย่างจริงจัง โดยส่วนใหญ่เห็นว่าโรงเรียนขาดงบประมาณ ขาดบุคลากรที่รับผิดชอบงานด้านนี้โดยตรง และได้เสนอแนะเพื่อปรับปรุงแก้ไขคือ โรงเรียนควรกำหนดแผนการดำเนินงานให้ชัดเจน จัดสรรงบประมาณสนับสนุนโครงการให้เพียงพอ และให้มีบุคลากรที่รับผิดชอบด้านนี้โดยตรง โดยในการดำเนินงานในแต่ละครั้งควรมีการประเมินผลและ แจ้งให้ชุมชนได้รับทราบ เป็นต้น

สุญานี มั่นคง(2538)ได้ศึกษาสภาพการปฏิบัติงาน ปัญหาและผลสำเร็จจากการดำเนินงาน ตามโครงการการศึกษาเพื่อพัฒนาหมู่บ้านในเขตชนบท ของโรงเรียนในสังกัดสำนักงานการประถมศึกษาจังหวัดขอนแก่นผลการศึกษาพบว่า

- 1) สภาพการปฏิบัติงานตามโครงการการศึกษาเพื่อพัฒนาหมู่บ้านในเขตชนบทของโรงเรียนสังกัดสำนักงานการประถมศึกษาจังหวัดขอนแก่น มีการปฏิบัติอยู่ในระดับปานกลาง ในด้านการบริหาร ด้านการประสานงาน ด้านการนิเทศ และด้านการประเมินผล ส่วนด้านการบริการมีการปฏิบัติอยู่ในระดับมาก
- 2) สภาพปัญหาเกี่ยวกับปัจจัยการดำเนินงานตามโครงการ มีปัญหาอยู่ในระดับปานกลางทุกด้านคือ ด้านสภาพแวดล้อม ด้านบุคลากร และด้านงบประมาณและสิ่งอำนวยความสะดวก
- 3) ผลสำเร็จจากการดำเนินงานตามโครงการ อยู่ในระดับปานกลางเกือบทุกเรื่อง ยกเว้นเรื่องการปรับปรุงโรงเรียนให้เป็นศูนย์ส่งเสริมกีฬา นันทนาการ ศิลปวัฒนธรรมและ ประเพณีของท้องถิ่นซึ่งประสบผลสำเร็จอยู่ในระดับมาก

งานวิจัยต่างประเทศ

แฮร์ริสัน (Harrison, Edward Mathew. 1977 : 3235-A) ได้ศึกษาเพื่อตรวจสอบผลสะท้อนจากการศึกษาชุมชนในรัฐหลุยส์เซียน่า ผลการวิจัยพบว่า

1. มีความสัมพันธ์กันระหว่างระบบการทำงานของโรงเรียนและปฏิกิริยาต่อข้อคำถามในเครื่องมือ เก็บข้อมูลตามระบบการทำงาน
2. รายงานจากครูเกี่ยวกับการศึกษาชุมชนที่สนองความต้องการได้ ต้องดูจากโครงการศึกษา สิ่งที่จะมาป้อนจากชุมชน รูปแบบโครงการที่สนองความต้องการของชุมชน การประสานงานจากแหล่งต่าง ๆ
3. ความร่วมมือของฝ่ายต่าง ๆ เริ่มจากครู นักเรียน ควรจะมีความกระตือรือร้น ตลอดทั้งการวางแผนและขบวนการตัดสินใจ
4. ครูเห็นความสำคัญของโครงการและขบวนการของการศึกษาชุมชน
5. โครงการศึกษาชุมชนที่เด่นชัดจะทำให้มีความสัมพันธ์ที่ดีกว่าส่วนอื่น

วิลเลียม (William. 1972 : 4909-A) ได้ทำการวิจัยงานในหน้าที่ของครูใหญ่โรงเรียนมัธยมศึกษาในรัฐอินเดียน่า ในด้านการประชาสัมพันธ์ของโรงเรียน พบว่า ครูใหญ่ไม่ค่อยใช้ครูและนักเรียนให้เป็นประโยชน์ต่องานประชาสัมพันธ์ของโรงเรียน การติดต่อระหว่างผู้ปกครองกับโรงเรียน โดยการเยี่ยมเยียนมีน้อย

ฮากาเนน (Hakanen. Lauri. 1975 : 6004 - A) ได้สำรวจความคิดเห็นผู้ปกครองและกลุ่มนักวิชาการเกี่ยวกับการติดต่อสื่อสารระหว่างโรงเรียนกับชุมชน โดยแยกออกเป็นด้านต่าง ๆ คือ

1. ข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับตัวบุคคล
2. โครงการการเรียนการสอน
3. ระดับการลงทุนทางการศึกษา
4. คณะครูอาจารย์
5. กลุ่มผู้บริหารโรงเรียน
6. หมวดเบ็ดเตล็ด

โดยใช้กลุ่มตัวอย่างในรัฐเซาท์คาโรไลนา ผลการวิจัยพบว่า

1. ผู้ปกครองยังขาดความรู้ที่เพียงพอเกี่ยวกับความเป็นไปของโรงเรียนและการศึกษา ได้เสนอแนะให้มีการติดต่อสื่อสารระหว่างโรงเรียนกับชุมชนให้มากขึ้น
2. การขาดข้อมูลข่าวสารการติดต่อภายในชุมชน ทำให้ผู้ปกครอง ขาดความสัมพันธ์ภายใน ชุมชน
3. เครื่องมือที่ใช้ติดต่อยังมีไม่เพียงพอ มีข้อเสนอให้มีการแข่งขัน โยบาย การติดต่อระหว่างโรงเรียนกับชุมชน จุดมุ่งหมาย ความรับผิดชอบรายละเอียดเกี่ยวกับการเงิน เวลา และความจำเป็นด้านอื่น ๆ ของโรงเรียนให้ชุมชนทราบ

เรย์ (Ray. 1980 : 429 – A) ได้ศึกษาภารกิจของครูใหญ่โรงเรียนเตรียมอุดมศึกษาที่รัฐเซาท์แคโรไลนา ซึ่งได้รับการเลือกสรรให้เป็นโรงเรียนชุมชน โดยศึกษาจากผู้บริหารโรงเรียน ศึกษาธิการจังหวัด คณะกรรมการโรงเรียน ประธานผู้ปกครอง และร้อยละ 10 ของครูที่เกี่ยวข้องกับโรงเรียน ปรากฏผลดังนี้

1. การคาดหวังบทบาทของครูใหญ่ที่เข้ากันได้เป็นอย่างดีสมผลกับกลุ่มที่แตกต่างกันในขอบเขตของการวางแผนโรงเรียน บุคลิกภาพของนักเรียน ภาวะผู้นำชุมชนและโรงเรียนและการจัดยานพาหนะโรงเรียน

2. เจตคติของครูใหญ่ในฐานะผู้อำนวยการความสะอาด และเป็นบุคคลที่เชื่อถืออำนาจต่อโปรแกรมสามัญศึกษาการเรียนการสอนมากกว่ากิจกรรมร่วมกัน

3. ครูใหญ่จะต้องเกี่ยวข้องกับอิทธิพล อำนาจหน้าที่และการตัดสินใจต่อนโยบายของโรงเรียน

4. การรายงานของคณะกรรมการโรงเรียนมีอัตราความสัมพันธ์ที่ต่ำกว่ากลุ่มอื่นทั้งหมด

5. ข้อมูลการให้การสนับสนุนจากประชาชนมีผลต่อการสัมพันธ์กับนโยบายการศึกษา

สกอตเตนเฟลด์ (Schottenfeld, Lorraaine. 1976 : 1343 – A) ได้ศึกษาผลของกฎหมายที่เสนอแก้ไข โดย เบคเคย์ (Backley Amendment) ที่มีต่อความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชน โดยแบ่งกลุ่ม โรงเรียนออกเป็น

1. กลุ่มโรงเรียนและชุมชนที่ได้ทราบถึงการแก้ไขระเบียบอย่างละเอียด ตรงไปตรงมาทั้งหมด
2. กลุ่มที่มีการจำกัดเรื่องราวเกี่ยวกับการแก้ไขระเบียบ
3. กลุ่มที่ไม่ทราบการแก้ไขเลย

ผลปรากฏว่ามีความสัมพันธ์กันในทางบวกระหว่างความรู้ของชุมชนและผู้ปกครองกับการจัดกลุ่มโรงเรียนมีความสัมพันธ์ในทางบวกระหว่างกลุ่มโรงเรียนกับทัศนคติของผู้ปกครอง

ธิกปีน (Thigpin. 1981 : 516 – A) ได้ทำการศึกษาเปรียบเทียบหน้าที่บริการชุมชนของวิทยาลัยชุมชนกับโรงเรียนชุมชน ในมลรัฐเทนเนสซี สหรัฐอเมริกา พบว่า

1. วิทยาลัยชุมชนมีความพอใจในรูปแบบของการจัดบุคลากร และระดับวุฒิภาวะของบุคลากรที่ปฏิบัติงานด้านบริการชุมชน มากกว่าโรงเรียนชุมชน

2. งบประมาณเป็นปัญหาสำคัญสำหรับหน่วยงานที่รับผิดชอบงานบริการชุมชนทั้งของวิทยาลัยชุมชนและโรงเรียนชุมชน

3. ความพยายามในการร่วมมือบริการชุมชนระหว่างวิทยาลัยชุมชนกับโรงเรียนชุมชนยังมีน้อย

4. การบริการชุมชนทั้งของวิทยาลัยชุมชนและโรงเรียนยังไม่เต็มตามศักยภาพที่มีอยู่ และการบริการชุมชนหลายด้านก็ไม่มีประสิทธิผล เนื่องจากสาเหตุของการขาดงบประมาณและบุคลากร โดยโรงเรียนชุมชนนั้น บุคลากรเป็นสาเหตุสำคัญของขีดจำกัดในศักยภาพ

5. สมาชิกของชุมชนไม่ค่อยได้มีส่วนร่วมในการวางแผนการจัดกิจกรรมบริการชุมชน

เบเคอรา (Becera. 1974 : 6887 – A) ได้ทำการวิจัยเกี่ยวกับบทบาทและความเข้าใจระหว่างผู้บริหารกับตัวแทนของชุมชนในการวินิจฉัยปัญหา เขาได้แยกการตัดสินใจปัญหาใด ๆ ที่เกี่ยวข้องกับโรงเรียนผู้บริหารและตัวแทนชุมชนจะต้องร่วมมือกัน ทุกฝ่ายจะต้องทำความเข้าใจเกี่ยวกับโครงการทางการศึกษาตามหน้าที่ บทบาทและนโยบายที่ได้ตกลงกันไว้และนอกจากนั้นยังพบอีกว่า

1. ผู้บริหารจะต้องเข้าใจและสนใจเกี่ยวกับความแตกต่างของชุมชน อีกทั้งจะต้องพร้อมที่จะเข้าร่วมกับชุมชนในทุกโอกาส

2. ทักษะคติในทางที่ไม่พึงประสงค์ของแต่ละฝ่ายจะเป็นปัญหาสำคัญหรือเรื่องสำคัญหนึ่งในการที่จะเข้าไปมีส่วนร่วมปฏิบัติงานร่วมกัน

5 ข้อสรุปจากการศึกษาเอกสารและงานวิจัย

2.5.1 โรงเรียนเป็นหน่วยงานที่รัฐใช้เป็นเครื่องมือในการพัฒนาชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ ดังนั้นโรงเรียนจึงได้ถูกกำหนดบทบาทหน้าที่ให้ดำเนินการเกือบทุกด้านทั้งด้านการศึกษาวัฒนธรรมประเพณี การเมืองการปกครอง ด้านเศรษฐกิจและสังคม แต่ถ้าจะให้โรงเรียนดำเนินการบรรลุตามเป้าหมายได้นั้น โรงเรียนมีองค์ประกอบทางด้านต่าง ๆ ที่เอื้อต่อการพัฒนาชุมชน เช่น บุคลากร หลักสูตร แผนงาน กิจกรรมข้อมูลท้องถิ่น และวิสัยทัศน์ของผู้บริหาร ส่วนชุมชนควรมีองค์ประกอบต่าง ๆ ที่เอื้อต่อการพัฒนา เช่น ทางศาสนธรรม กระบวนการเรียนรู้เพื่อชีวิต ระบบความสัมพันธ์ทางสังคมที่แน่นแฟ้น กลไกที่เอื้อให้เกิดปฏิสัมพันธ์ และการติดต่อสื่อสารที่ต่อเนื่องตลอดเวลา

2.5.2 ด้านการสร้างความสัมพันธ์กับชุมชนพบว่าโรงเรียนควรจะต้องแสดงบทบาทด้านนี้มากแต่ความเป็นจริงมีการแสดงบทบาทด้านนี้น้อยมาก และพบว่าผู้บริหารส่วนมากให้ความสำคัญในด้านนี้น้อย มีความรู้และประสบการณ์ต่ำ มีการปฏิบัติตามแผนที่วางไว้ใช้น้อย การกำหนดหน้าที่ให้บุคลากรรับผิดชอบที่ชัดเจนมีน้อย รวมทั้งการประสานงานของฝ่ายสื่อสารประชาสัมพันธ์ของโรงเรียนมีประสิทธิภาพต่ำ แต่โรงเรียนก็มีความสัมพันธ์กับชุมชนในกิจกรรมประเพณีและศาสนาอยู่ในระดับมาก

2.5.3 ด้านการพัฒนาชุมชนโรงเรียนยังมีบทบาทในการพัฒนาชุมชนอยู่ในระดับต่ำ ซึ่งส่วนมากมีสาเหตุมาจากการที่โรงเรียนไม่ได้ศึกษาปัญหาและความต้องการของชุมชนอย่างจริงจัง โรงเรียนมี

ข้อจำกัดในด้านจำนวนบุคลากร ขาดบุคลากรที่มีความรู้ในการพัฒนาที่ถูกต้อง ขาดบุคลากรที่มีความรู้ด้านอาชีพที่ชุมชนต้องการ การมีการมีส่วนร่วมและครอบคลุมรวมทั้งการไม่เข้าใจบทบาทของตนต่อการพัฒนาชุมชน นอกจากนี้ยังรวมถึงระเบียบขั้นตอนการปฏิบัติงานของโรงเรียนมีความยุ่งยาก ขาดการสนับสนุนงบประมาณ เป็นต้น แต่โรงเรียนก็มีกิจกรรมพัฒนาในด้านต่าง ๆ เช่น กิจกรรมศาสนาและศีลธรรมอยู่ในระดับมาก แต่กิจกรรมพัฒนาชนบทอยู่ในระดับต่ำถึงปานกลาง ส่วนกิจกรรมด้านเศรษฐกิจมีการดำเนินการน้อย ส่วนการให้ความร่วมมือ การให้การสนับสนุนโครงการของโรงเรียนจากประชาชนอยู่ในระดับต่ำ ทั้งนี้ องค์ ลอยมา (2536) ได้สรุปปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อคุณภาพของโครงการ กศ.พช. ดังนี้ 1) ระบบการบริหาร 2) บุคลากรของโรงเรียน 3) บุคลากรชุมชน 4) หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง 5) สภาพแวดล้อมโรงเรียน และ 6) สภาพแวดล้อมในชุมชน ซึ่งน่าจะเป็นปัจจัยที่สำคัญสำหรับการดำเนินการโครงการอื่น ๆ ด้วยเช่นเดียวกัน

2.5.4 ระบบการศึกษาของชุมชนซึ่งเป็นระบบการเรียนรู้เพื่อชีวิตแบบดั้งเดิม หรือระบบการศึกษาในโรงเรียนที่สามารถตอบสนองความเข้มแข็งของชุมชน โดยมีการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนที่สอดคล้องกับอาชีพ และสังคมของชุมชน มีหลักการที่เอื้อต่อการศึกษาในชุมชน รวมทั้งการใช้แหล่งภูมิปัญญาในท้องถิ่นมาเป็นผู้ถ่ายทอดให้แก่นักเรียนซึ่งจะสามารถสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชนได้

2.5.5 กรณีการประเมินการดำเนินงานตามโครงการต้องมีตัวชี้วัดความสำเร็จในด้านต่างๆ โครงสร้างความสัมพันธ์ของชุมชน โรงเรียน และภาคีอื่น การมีความรู้ในการประกอบอาชีพ การเปลี่ยนแปลงวิสัยทัศน์ของบุคลากรความสามารถในการจัดการ การมีส่วนร่วมของชุมชน กระบวนการเรียนรู้เพื่อชีวิต-ชุมชน และศักยภาพความเข้มแข็งของชุมชน เป็นต้น

2.5.6 โรงเรียนและชุมชนจะร่วมมือกันสร้างความเข้มแข็งได้ จำเป็นต้องมีบุคลากรที่มีวิสัยทัศน์ในเรื่องการศึกษาของชุมชนร่วมกัน มีส่วนร่วมและสนับสนุนจากภาคีอื่น ๆ ทั้งภายในและภายนอกชุมชน มีโครงสร้างการจัดการศึกษาแบบแนวราบ บริหารการศึกษาของรัฐโดยเลิกการจัดการศึกษาแบบรวมศูนย์ ควรจัดให้ท้องถิ่นหรือชุมชนได้มีส่วนร่วมกำหนดหลักสูตรเป็นของตนเอง การให้ความสำคัญต่อการพัฒนาครู และเครื่องมือที่เอื้อต่อการทำงานกับชุมชนรวมทั้งชุมชนมีเงื่อนไขพื้นฐานเพื่อการพัฒนา

สภาพทั่วไปของชุมชน

3.1 ประวัติความเป็นมาและการจัดตั้งชุมชน

รูปที่ 3.1 แผนที่อำเภอเมืองอุบลราชธานี

สภาพทั่วไปของชุมชนก่อนมีการอพยพเข้ามาอยู่อาศัยมีสภาพเป็นป่าดิบ มีความอุดมสมบูรณ์ มีสัตว์ป่าอาศัยอยู่มากเพราะเป็นบริเวณที่มีห้วยวังนองไหลตก บริเวณดังกล่าวจะมีปลาชุกชุม (ลักษณะดังกล่าวจะมีปลาชุกชุม) ลักษณะพื้นดินที่ตั้งบ้านเรือนครั้งแรกจะเป็นที่ดอน ส่วนบริเวณริมฝั่งแม่น้ำมูลและห้วยวังนองจะเป็นที่ลุ่มเหมาะกับการทำนาข้าว จากการสัมภาษณ์ผู้เฒ่า แม่วันคำ ธรรมวงศ์ศรี ซึ่ง

เป็นครอบครัวที่ 2 ที่อพยพเข้ามาอยู่ในพื้นที่ดังกล่าว จากคำบอกเล่าทำให้คำนวณได้ว่าประมาณปี 2481 ครอบครัวของพ่อเผ่า ขจิดภัยได้ย้ายบ้านเรือนเข้ามาอยู่เป็นครอบครัวแรก ในปีต่อมามีครอบครัวของพ่อจอม แม่ดี ธรรมวงศ์ศรี ย้ายเข้ามาอยู่เป็นครอบครัวที่ 2 หลังจากนั้นก็มีครอบครัวอื่น ๆ ย้ายตามเข้ามาอยู่อีก 8 ครอบครัว ทั้ง 8 ครอบครัวนี้ย้ายมาจากฝั่งแม่น้ำมูลทางทิศตะวันออกของชุมชนนี้ ซึ่งประสบกับปัญหาน้ำท่วมเป็นประจำ ต่อมาได้มีประชาชนจากหมู่บ้านอื่น ๆ ไกล่เกลี่ยอพยพเข้ามาจับจองพื้นที่ ตั้งบ้านเรือนเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ การตั้งบ้านเรือนในระยะแรกจะเริ่มตั้งแต่บ้านท่าเตาไห และบ้านสร้างทราย ซึ่งอยู่บริเวณใกล้แม่น้ำมูลและห้วยวังนอง ซึ่งสอดคล้องกับการประกอบอาชีพจับปลาและทำนา ปลูกผักซึ่งต้องอาศัยน้ำเป็นปัจจัยสำคัญ

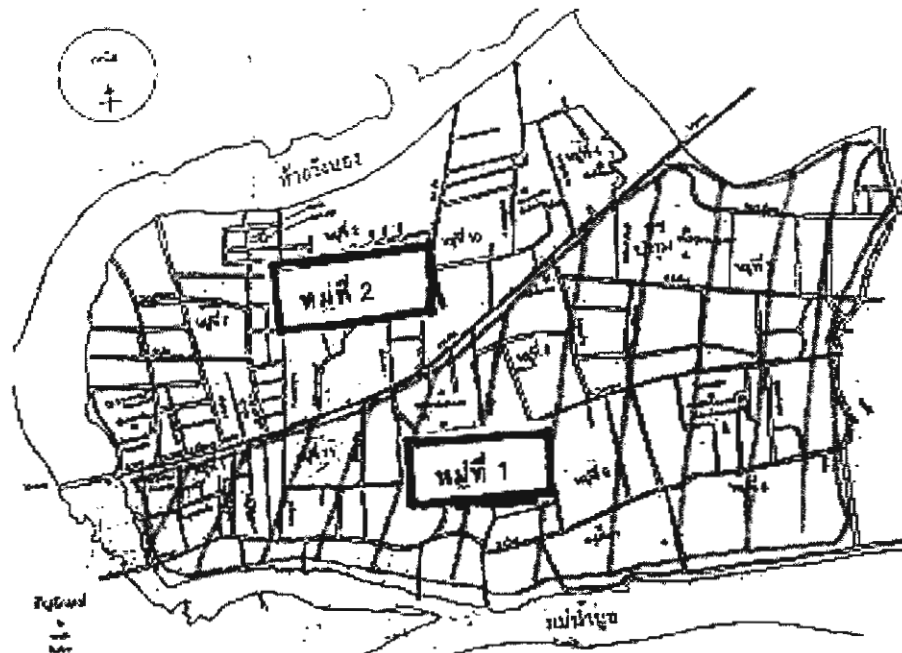
รูปที่ 3.2 ทางเข้าชุมชนบ้านปากห้วยวังนอง

บริเวณบ้านท่าเตาไห เคยเป็นที่ตั้งกองทหารสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 ประมาณปีพ.ศ.2484 แต่เมื่อสงครามยุติลงกองทหารก็ถูกยกเลิกไป

ต่อมาเมื่อปี พ.ศ.2504 สรรพสามิตจังหวัดอุบลราชธานี ได้มาตั้งโรงงานผลิตสุราขึ้นที่บริเวณบ้านปากห้วยวังนอง (ปัจจุบันเป็นที่ตั้งของสำนักงานสรรพสามิตจังหวัดอุบลราชธานี) ประชาชนหมู่บ้านต่าง ๆ ทั้งใกล้และไกลได้อพยพเข้ามาจับจองพื้นที่ตั้งบ้านเรือนเพิ่มขึ้น และเมื่อมีการตัดถนนสมเด็จผ่านกลางชุมชน เมื่อประมาณปี พ.ศ.2506 ซึ่งเป็นถนนสายหลักของชุมชน ประชาชนจากต่างถิ่นได้อพยพเข้ามาจับจองพื้นที่ตั้งบ้านเรือนทำมาหากินกันมากขึ้น ทำให้ชุมชนมีความหนาแน่นมากขึ้นแม้ว่าจะไม่มีเอกสารสิทธิ์ในการถือครองที่ดิน จนกระทั่งปี พ.ศ.2515 ทางราชการได้ตั้งเป็นหมู่บ้านชื่อ บ้านปากห้วยวังนอง หมู่ที่ 7 ตำบลปทุม (ตำบลปทุมเดิมจะอยู่ในเขตเทศบาลเมืองอุบลราชธานีบริเวณบ้านคู่ไปจนถึงวัดเลียบทั้งหมด) โดยมีนายพิน ภาผล เป็นผู้ใหญ่บ้าน

พ.ศ.2519 ได้แยกหมู่ที่ 7 ออกเป็นหมู่ที่ 8 โดยมีนายสงวน อ้วนลำเป็นผู้ใหญ่บ้าน

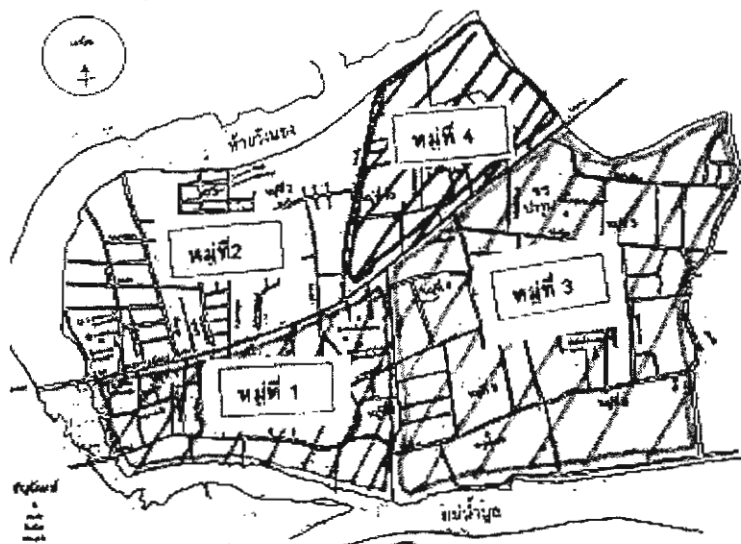
พ.ศ.2520 ตำบลปทุมบางส่วนได้ยกฐานะเป็นเทศบาล จึงเหลือหมู่บ้านในการปกครองของตำบลปทุมเพียง 2 หมู่บ้านคือ หมู่ที่ 7 และ หมู่ที่ 8 ดังนั้นจึงย้ายตำบลปทุมมาอยู่ที่บ้านปากห้วยวังนองจนถึงปัจจุบัน โดยกำหนดให้หมู่ที่ 7 คือ บ้านปากห้วยวังนองเป็นหมู่ที่ 1 มีนายเผย สัตราคม เป็นผู้ใหญ่บ้าน หมู่ที่ 8 บ้านสร้างทรายเป็นหมู่ที่ 2 มีนายพรม บัวแก้ว เป็นผู้ใหญ่บ้าน

รูปที่ 3.3 แผนที่ตำบลปทุมระยะแรก

ต่อมาเมื่อจำนวนประชากรเพิ่มมากขึ้น จึงได้แยกหมู่บ้านใหม่เพื่อให้สะดวกในการปกครองตามลำดับต่อไปนี้

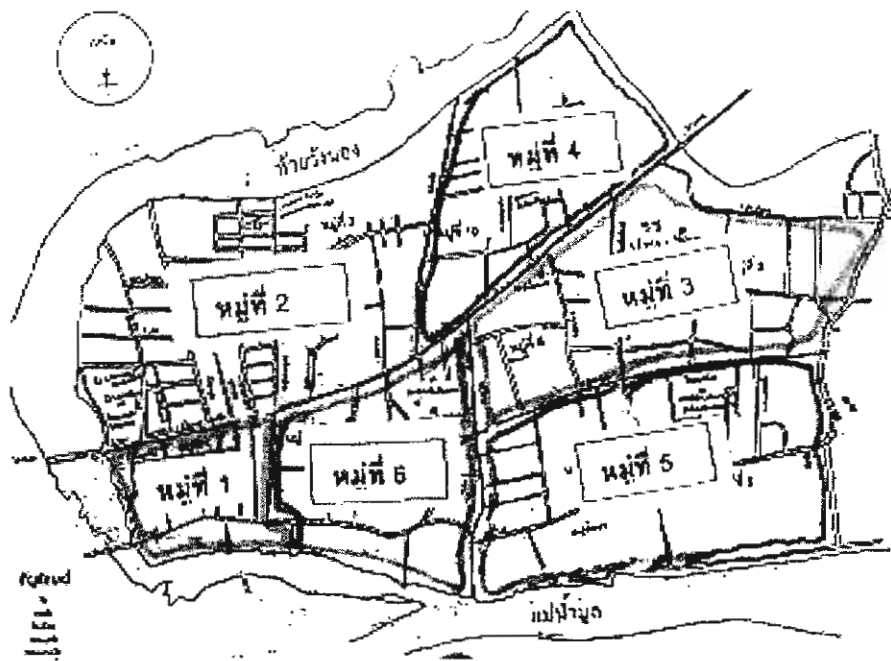
พ.ศ.2522	แยกหมู่ 1 เป็นหมู่ 3	นายสลา	ดอนแก้ว	เป็นผู้ใหญ่บ้านคนแรก
	แยกหมู่ 2 เป็นหมู่ 4	นายอำคา	สมสวย	เป็นผู้ใหญ่บ้านคนแรก

รูปที่ 3.4 แสดงการแยกหมู่ที่ 1 เป็นหมู่ที่ 3 และแยกหมู่ที่ 2 เป็นหมู่ที่ 4

พ.ศ.2527 แยกหมู่ 3 เป็นหมู่ 5 นายพรหมา อ่อนผิว
แยกหมู่ 1 เป็นหมู่ 6 นายเพชร สามเมฆ

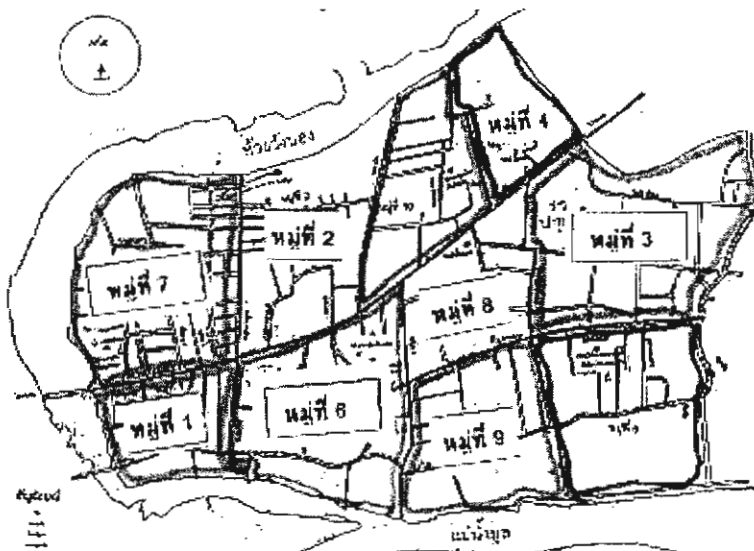
เป็นผู้ใหญ่บ้านคนแรก
เป็นผู้ใหญ่บ้านคนแรก

รูปที่ 3.5 แสดงการแยกหมู่ที่ 1 ออกเป็นหมู่ที่ 6 และ แยกหมู่ที่ 3 ออกเป็นหมู่ที่ 5

พ.ศ.2529 แยกหมู่ 2 เป็นหมู่ 7 นายวิจิตร กอบัว
พ.ศ.2538 แยกหมู่ 3 เป็นหมู่ 8 นายจิม จินามณี

เป็นผู้ใหญ่บ้านคนแรก
เป็นผู้ใหญ่บ้านคนแรก

รูปที่ 3.6 แสดงการแยกหมู่ที่ 2 ออกเป็นหมู่ 7 และแยกหมู่ 3 ออกเป็นหมู่ที่ 8